

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

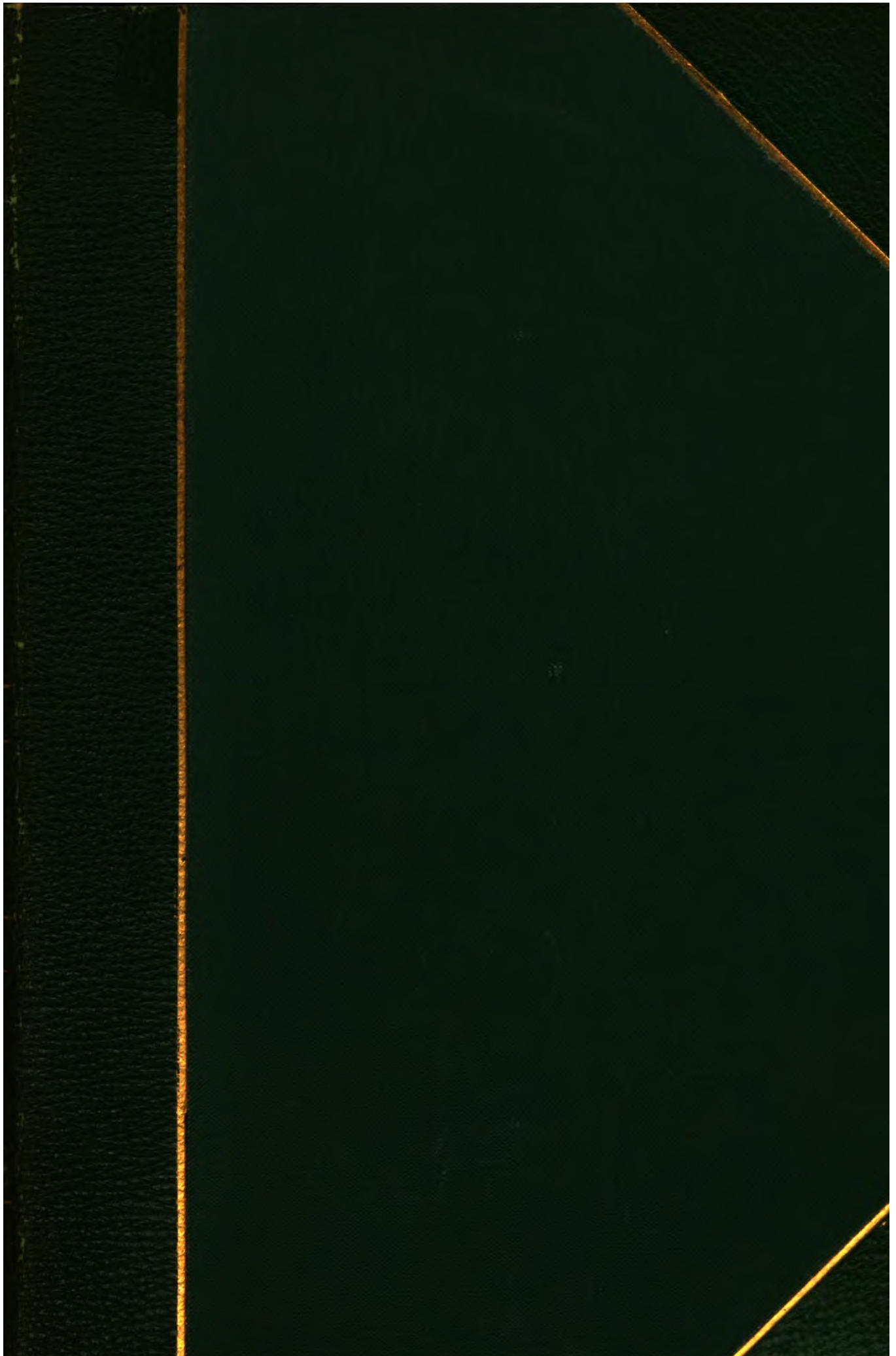
This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

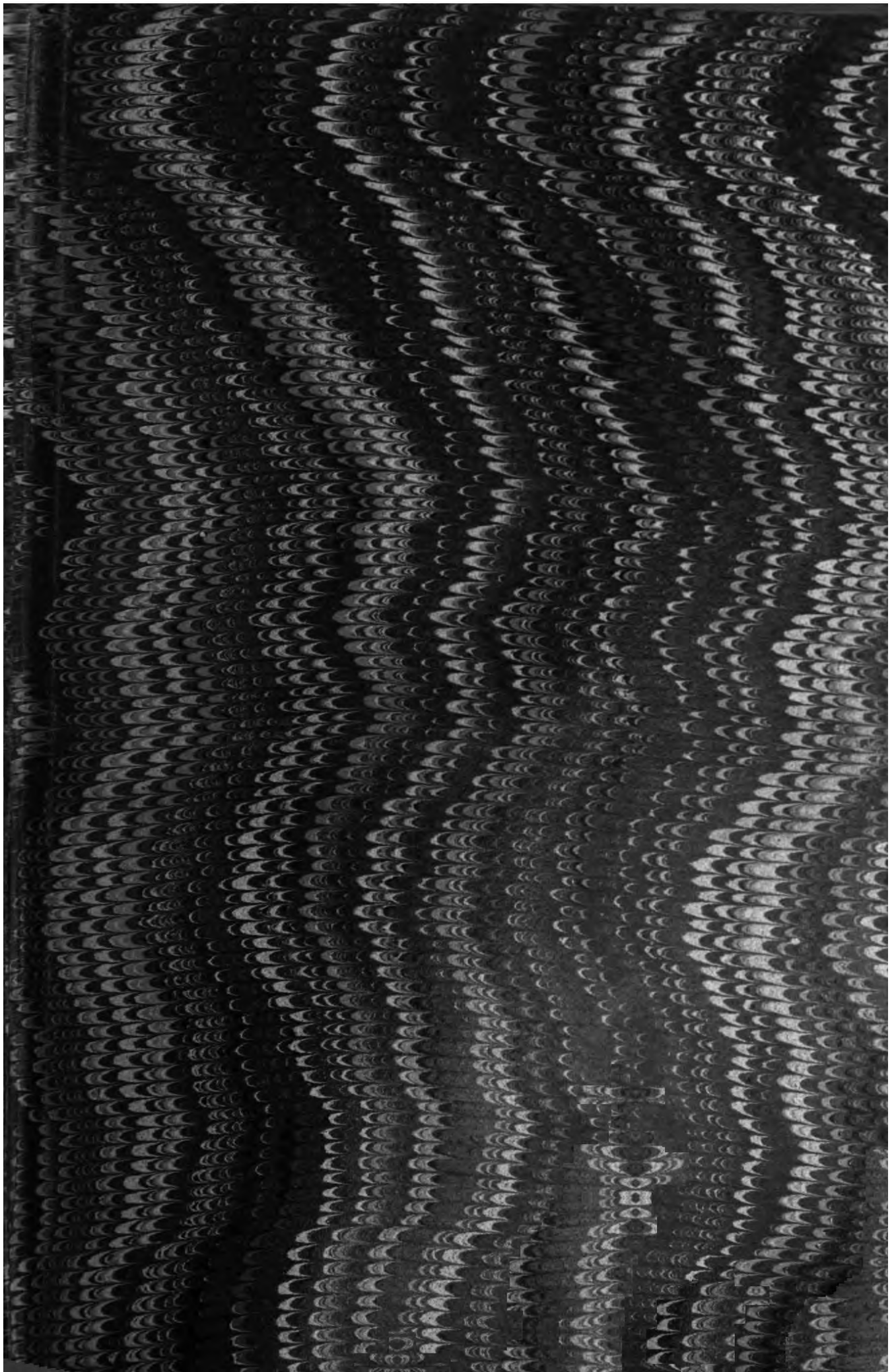
✓

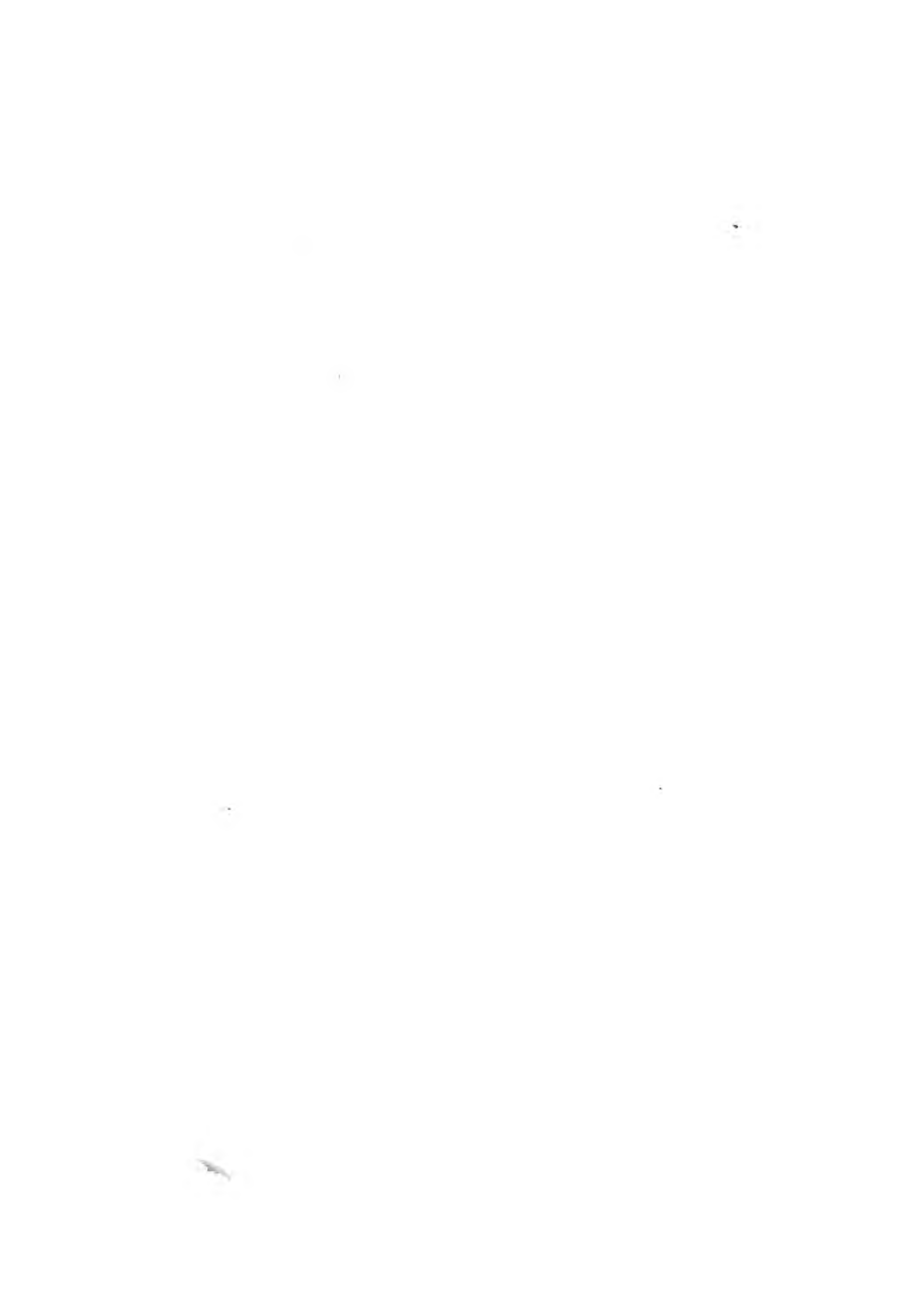
~~269 e 15~~

~~283 e 20~~

SWE 6 D STR 23

417

ISLAND FRANSKA BÖNDER

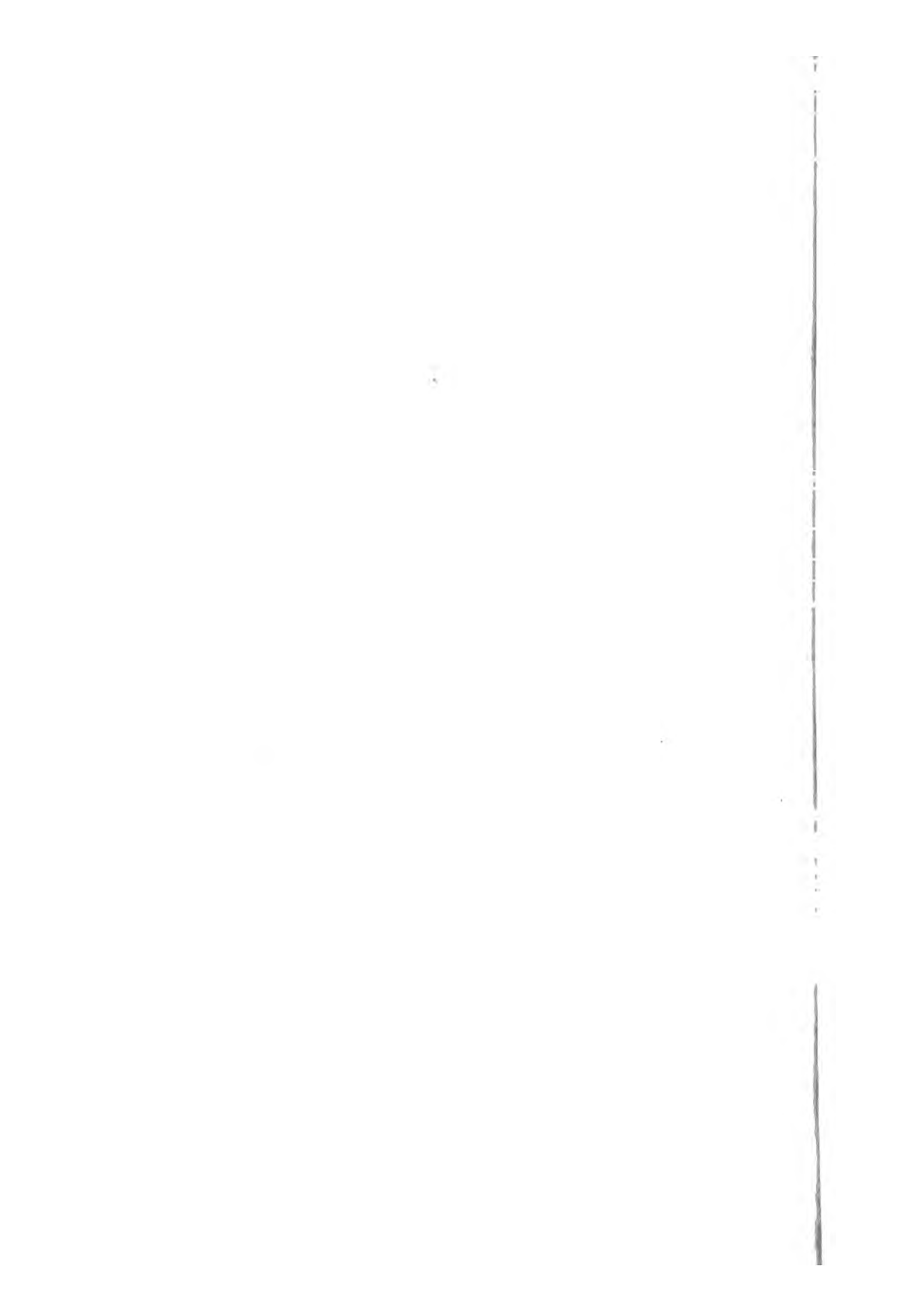
Lane

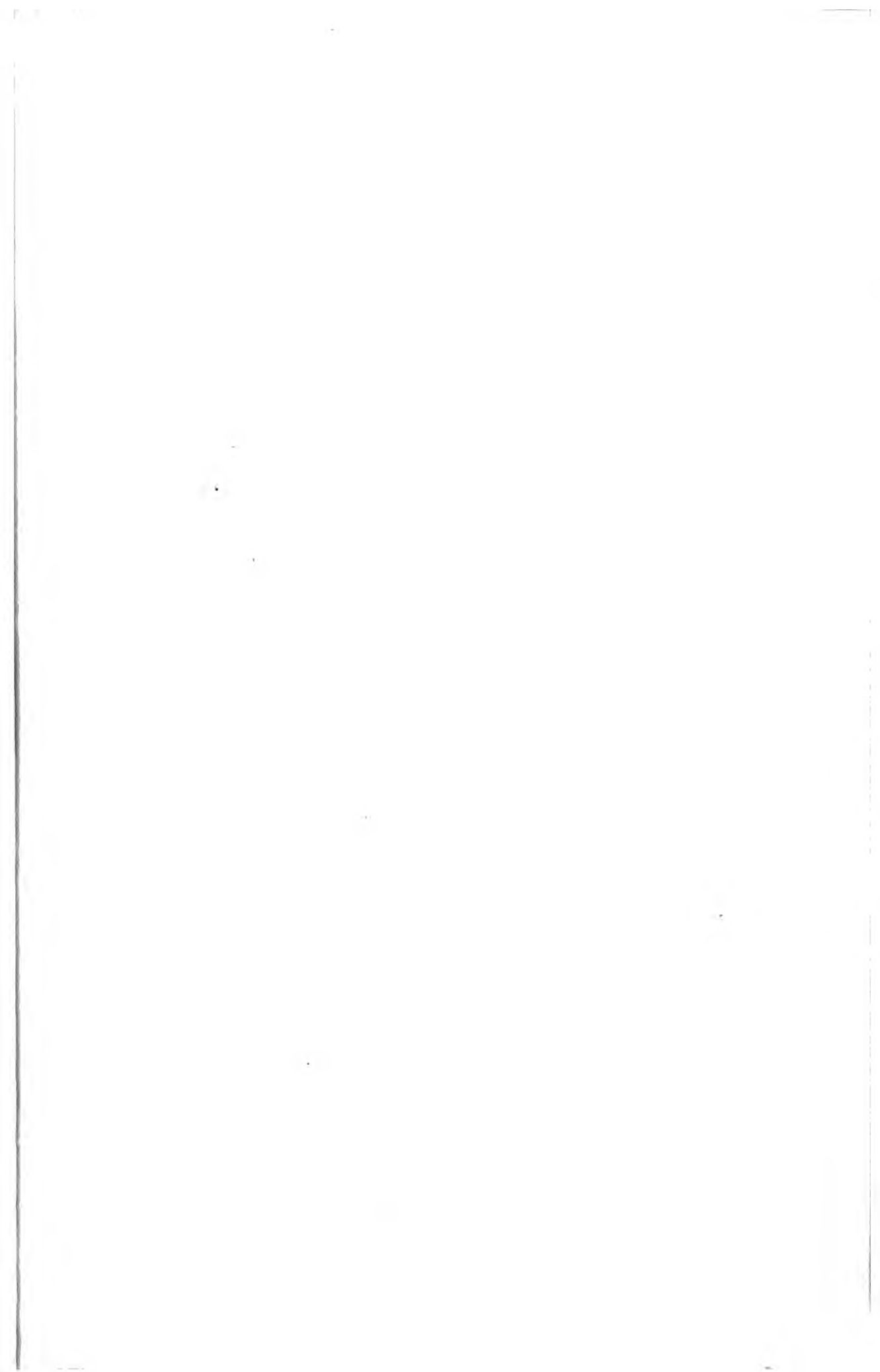
of
August Swinbora

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Pris 3: 50.

Af samme författare:

<i>Blomstermålningar och Djurstycken</i>	2: —
<i>Hemsöborna</i>	2: 75
<i>Skärkarlslif</i>	3: —
<i>Utopier i verkligheten</i>	3: 50
<i>Sömngångarnätter</i>	1: 50
<i>Dikter</i>	1: 50
<i>Kulturhistoriska studier</i>	2: —
<i>Tjenstekvinnans son</i>	3: 50
<i>Jäsningstiden</i>	3: 50
<i>I röda rummet</i>	2: 25
<i>Från Fjerdingsgen och Svartbäcken</i>	1: 25
<i>Likt och Olikt. 2 häften</i>	3: —

BLAND
FRANSKA BÖNDER.

AF

AUGUST STRINDBERG.

BLAND FRANSKA BÖNDER.

SUBJEKTIVA RESESKILDRINGAR

AF

AUGUST STRINDBERG.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1889.

Erinran.

Föreliggande studier, som delvis varit tryckta i utländska tidningar, samlades och nedskrefvos åren 1885 och 1886. Förhållandena hafva sedan dess förändrat sig i några afseenden, hvarigenom arbetet skall förefalla okorrekt i uppgifter, om icke läsaren erinrar sig tidpunkten för dess uppkomst.

Innehåll:

Inledning: Land och stad	1.
Första afdelningen: Bondelif i en fransk by	17.
1:a kap. Min by och dess invånare	19.
2:a kap. La belle France, landskapsmålning, bördighet, skatter	30.
3:e kap. Skolan och undervisningen	40.
4:e kap. Bristen på armar; arrendet	58.
5:e kap. Evolutioner och revolutioner. — Äktenskap och bröllop	67.
6:e kap. Absolutism och måttlighet. Vinet och krogen. Religion, prester, begrafning . .	84.
Andra afdelningen: Autopsier och intervjuer . . .	103.
1:a kap. Franche-Comté	110.
2:a kap. Champagne	131.
3:e kap. Picardie, Flandre, Artois	144.
4:e kap. Normandie	157.
5:e kap. Bretagne. (Genom Orléanais och Touraine)	169.
6:e kap. Guyenne. (Genom Poitou, Aunis och Saintonge	186.
7:e kap. Languedoc och Provence	198.
8:e kap. Auvergne och Morvan	222.
Tredje afdelningen: Sammanfattning och slutord .	235

Inledning.

Land och Stad.

La cité-mère ifrån Buttes-Montmartre. En rysk grefve bondeapostel. Barbariet nalkas. Kulturen hotas med undergång. Kommunarden visar tablåer och gör apokalyptiska betraktelser. Författaren försöker ett lamt försvar. Den nya sagan om den sjuka magens dåliga inflytande på lemmanne. De strejkande arbetarne afslöjas såsom invandrade bondpojkar. 800,000 landtbor ha på de sista tio åren flyttat in till städerna. Orsakerna. Paris i lågor. Världens ända. Författaren älskar icke precis bönderna, men hatar endast sina fiender. Resans flerfaldiga syften, några egoistiska, andra icke.

Det var i fjol en majmorgon i Paris. Jag hade stält min morgonpromenad upp till Buttes-Montmartre för att på Galetten dricka kaffe och läsa min *Figaro*. Vid ett haltande bord under väderkvarnen slog jag mig ned och under väntan på garçonnen kastade jag en blick ut och ner öfver la cité-mère, världens medel-

punkt, som jag icke på tio år betraktat från denna höjd.

Där låg kulturens underverk, det moderna Babylon, alltid lika skönt, lika lockande, lika frånstötande. Morgonsolens strålknippor bröto igenom röken från dess sjutiotvåtusen byggnader och lyste upp dessas fyra millioner fönster. Förmodligen smälde fyrtiotretusen pigor i hyresgästernas sextioåttatusen dörrar för att servera en million tjugotvåtusen hyresgäster deras morgonkaffe. (Förmodligen hade de fyrahundra femtiotusen arbetarne redan för flere timmar sedan tagit sitt innan de gingo i arbete.)

Brännförgyllningen på Invalidernas dom sattes i brand af den glödande solen; Ryktet och Odödligheten på operahuset flammade genom röken; Arc de Triomphe öppnade sin port till en byggnad som icke fins ännu, men öfver densamma sväfvar för vinden ett lätt svart moln som när myggen dansa i sommarkvällen öfver trädtopparna. Ini porten står något föremål som ej brukar synas där, en katafalk, på hvilken hvilar en likkista med ett lik som icke fins där, liket af en man som stannade i porten till det hus, som han aldrig fick se under tak.

Korset på Pantheon, nej det synes icke något kors mer, trikoloren på Pantheon fladdrar för nya friska morgonbrisar som susa om att Kristus är uppstånden och att hans ande gått igen i många andar, såsom hans kropp vandrat liksom Cæsars genom tunntappar och många

profetkroppar, som alla ändock till sist blifvit nertagna från korset, tills nu ändtligen också korset blifvit nertaget. Ändtligen!

Glastaket på Industripalatset ligger blått, ljusblått som en klar sjö, i hvilken himlen speglar sig, och genom dess fönster bryter vårsol och vårluft in öfver tusende konstverk, öfver tio-tusen, vallfärdande främlingar, öfver lidelser och lidanden, öfver jublande segrar och gråtande nederlag.

Där nere vid flodens krökning började man nu samlas från alla världens kanter för att fira begrafning åt mannen som bäst af alla sjungit denna stadens lof. Stadens som gifvit världen de starkaste tankarne, de vackraste kläderna, den bästa maten, de skönaste konstverken, den gladaste musiken, de finaste teaterpjäserna, la cité lumière. Där låg den i vårljus, färdig att kläda sig i sorg och fira en begrafning såsom ett triumftåg i hvilket alla nationer skulle deltaga. Och tåget skulle gå från Arc de Triomphe rakt ner på Tuilerierna, genom hvars bresch man kunde se fundamentet till Gambettas blifvande staty. Och så upp till Panthéon.

Jag drog tillbaka mina solbländade blickar från den praktfulla taflan och öppnade tidningen. Dess *premier Paris* bar i dag en titel med stora kapitäl: Un gentilhomme russe apôtre.

Tolstoj, hvars nyligen öfversatta »Krig och Fred» hade försatt parisarne i förtjusning, Tolstoj, grefven, den rike mannen, den firade krigaren

från Sevastopol, den lysande författaren, hade brutit med samhället, vändt sig ifrån skönlitteraturen och i stridsskrifterna *Confession* och *Ma Religion* ställt sig på Rousseaus sida, gjort krig mot kulturen och själf satt sina läror i praktik genom att göra sig till bonde. »Alla menniskor,» så predikade han, »skola arbeta med kroppen, om de vilja äta. Ingen förmögenhet, ingen lättja. Inga salonger, inga galanta intriger, inga lasciva baler, inga vällustiga romaner. Inga städer, ingen industri, inga Grands magasins. Alla skola lefva på åkern, njuta af solen i skogen, på sjön, äta måttligt och sofva godt, lefva lyckligt och dö nöjda!» Alltså, återigen ett anskri mot kulturen, återtaget sedan Jesus af apostlarne Savonarola, Jean Jacques Rousseau och Lord Byron. Artikelförfattaren beskärmar och beklagar sig, ty den nye aposteln har vunnit lärjungar bland den bildade ungdomen i Ryssland, och i själfva Paris har i dagarne en rysk prinsessa, tillhörande stora världen, rest hufvudstupa hem för att bli »apostel».

Skulle verkligen Europas kultur, framåtskridandets trogna tjenarinna, vara hotad af barbariet? Skola vi efter årtusenden af gång framåt börja krypa baklänges och med blygsel sopa igen spåren af vår långa ökenvandring, utan att någonsin få se det förlofvade landet här på jorden som presterna profeterat från katedralerna, vetenskapsmännen från katedralarne, skalderna från vindskammaren och dramaturgerna från scenen?

Så frågade jag mig, när en gammal man i grått skägg sporde mig om jag behagade stiga upp med honom i väderkvarnen för att få utsikten några meter högre. Ja, jag ville se la cité-lumière ännu en gång, innan mörkret kom, innan barbarerna burit hand på mensklighetens skönaste konstverk, som i många fall gick utanpå den blinda naturens råa, formlösa skizzer.

Vi vandrade upp för den smala trappan och jag släpptes in i kvarnen. Ännu några branta trätrappor och vi voro längst upp under taket, där det var mörkt. Han öppnade en lucka, och nu infattad i den svarta ramen visade sig taflan af Paris ännu härligare än därnere.

Jag skulle säga något åt min följeslagare, men visste ej hvad. Slutligen yttrade jag på måfå:

— Det är skönt.

— Ja, på afstånd, — svarade den gamle och hans ögon tändes.

Nu erinrade jag mig att det var på denna plats kommunens medlemmar kämpade sin sista strid.

— Och detta Paris ville kommunen förstöra? Var det kloka menskor? — frågade jag.

— Mycket kloka, — svarade han bestämdt, såsom om han genomtänkt sitt svar.

— De ville döda sin välgörare, staden, de ville bränna sina vänner, böckerna, de ville rifva sönder sin ära och mensklighetens, oljemålningarne.

— Staden är icke landets välgörare, — återtog han. — Staden är en privilegierad, alltså en aristokrat. Staden är en aristokrat som lefver på landets arbete. Den föder sig, kläder sig, roar sig på landets bekostnad. Bonden, som ännu är dum, skaffar in mat och dryck till staden. När han kommer till stadsporten får han betala tull för att få den äran ge staden mat, 53 francs för en oxe, sin egen oxe, 14 för ett svin, 4 för ett får och så vidare! Hvad får bonden igen af staden? Han för in sina oförfalskade ägg och han får igen cikoria under namn af kaffe, han åker in med sina höns och han får igen hvitbetsblad under namn af tobak, han ger ifrån sig köttet och han får köpa igen benen som bensvärta, han lemnar ut sin rena ull och han får tillbaka den som schoddy sedan damerna slitit den som cachemir och herrarne som kläde... Det är allt!

— Stopp lite! Han får alla civilisationens välsignelser från staden.

— Vänta litet. Han får välsignelse af oljefärgstaflor, som han aldrig får se, som målarne lära måla på hans bekostnad, och som de ändå sälja för orimliga pris; han får välsignade demi-moneddramer, som han aldrig får höra och som spelas på hans bekostnad af aktriser som ha mer än ministrarne i lön; han får böcker, som han aldrig får råd att köpa, han får regering, som han aldrig deltagar i, han sänder sina söner i krig och får till gengäld skatter.

— Haha, min vän, ni är socialist, — sade jag för att visa, att jag kände hans sofismer.

— Nej, min herre, — svarade han, — så enfaldig är jag ej, att jag tror det samhället kan och bör omredigeras för industriarbetarnes fåtal. Inga fåtal, herre. Arbetaren, som genom strejk drifver upp sin lön, sågar benen af sig själf och de andra. Industriidkaren svarar först med att höja priset på varan och sedan med att stänga fabriken, och så är arbetaren på gatan, utan bröd, och så höjer konkurrenten priset på varan, då tillgången ju minskats, och så beskattas köparen igen. Nej, inte går det med den socialismen.

— Hvarför hatar ni då staden?

— Därför att den ödelägger landet. Den är som lejonets kula, alla spår leda dit men inga dädan. Den är som en böld, ty den tar upp alla kroppens nyttiga vätskor och lemnar endast var ifrån sig. Den slukar årligen 26 millioner francs i kött, 38 millioner i höns och vildt, 21 millioner i fisk, 34 millioner i smör, 2 millioner i frukt, 1 million i legymer med mera, och den ger ifrån sig hvarje sekund 25 liter gödningsämnen, som kastas ut i hafvet genom den stora rännstenen Seine, den dricker årligen 400 millioner liter vin, som sugit landets bästa och fetaste jord och hvad ger den igen? Hur många millioner skålpund stärkelse, som tagits ur våra åkrars potatis och som är ett viktigt födoämne, släppa icke tvätterskorna ut i floden,

hur många millioner fetter och oljor gå icke ut genom tvål och pomador, hur många millioner ägg sköljas ej bort genom kloakerna i den appretyr fabrikanten ger linnevarorna . . .

— Bra, bra, — afbröt jag, — men känner ni icke historien om magen och lemmanne?

— Den gamla romerska, jo, den känner jag, men ni tyckes ej känna den nya om lemmarna som gjorde strejk mot den sjuka magen, hvilken på grund af indigestion ej kunde förse lemmarna med frisk blod, utan lät dem tvina bort, sedan den förgiftat dem.

— Min herre, — svarade jag, — den historien är verkligen en bland de få historier som jag icke känner, men om ni lefver i den villfarelsen att stadsborna i denna stad äro parisare, så vill jag upplysa er om att de äro till största delen landtbor eller från provinsen. Af de 1,800,000 parisare som finnas inom murarne äro 1,031,865 från landet, 177,209 äro utlänningar och resten äro parisare. Vet ni icke att presidenten i republiken är född i Jura, den fallna ministern Ferry i Vosges, Gambetta, salig, i Cahors, att Victor Hugo, den mest parisiska af alla parisare, icke var från Paris, att Zola och Daudet äro från Midi, Sarah Bernhardt är israelit, Got är från Orne, Cocquelin från Normandie, Albert Wolff från Köln . . .

— Jo, det vet jag mycket väl, — afbröt gubben, — och jag vet att af de 30,000 arbetare, som nu gå sysslolösa här i staden, är majoriteten bond-

pojkar, som vandrat in från landet för att bli öfverklass och slippa arbeta i jorden. Ser ni då att magen-Paris icke längre är nöjd med den föda lemmarna tillföra den, utan också börjar tära på lemmarna. Ser ni nu att bakom arbetarfrågan ligger bondefrågan.

— Hvarför öfvergifva då bönderna landet och åkrarna, för att svälta ihjäl i staden?

— Det fins, min herre, — svarade gubben, — utom kampen för tillvaron, kampen om brödet, om makan, äfven den oblodiga kampen om ställningen eller det sociala anseendet. Staden är adel, därför vilja alla till staden för att adlas. På tio år ha i Frankrike 800,000 bönder lemnat landet och vandrat in till städerna. Och vet ni orsaken därtill? Ni är väl tämligen säker om att jag ej är aristokrat?

— Ganska säker!

— Godt! Ni tror också att jag anser vetande och upplysning vara det högsta goda och att jag hyllar den obligatoriska gratisundervisningen. Nåväl! Det vackraste reformarbete den tredje republiken utfört är just folkundervisningen, och just detta har till en del ödelagt landet. När bondens barn tas ifrån kroppsarbetet vid fem års ålder och uppfostras på skolbänk till tretton år, så vill ej det barnet arbeta i åkern sedan.

— Men, — invände jag, — invandringen till städerna pågick innan dess.

— Det är sant, men den tiden spelade kaserterna samma roll som skolan. Bondpojkarne kommo ihop med stadspoikarne och så ville de bli stadspoikar. Ser ni huru försöken att höja underklassen till öfverklass misslyckas. Anser ni icke med mig, att stadsarbetarens fordringar på högre arbetslöner äro omöjliga att tillfredsställa? — Hvad har ni här att göra! — skulle staden svara de invandrande bönderna; — gå tillbaka till edra åkrar och ni behöfva icke svälta!

— Hur tror ni att ni skall få bönderna att stanna på landet?

— Det vet jag icke. Men det var en gång en fånge på en fästning som hette Ham. I ensamheten började han tänka öfver om icke en stor del af mensklighetens olyckor voro själf-förvållade. Han funderade bland annat öfver frågan om stad och land. Han tillskref immigrationen till städerna ett stort slöseri med jorden och menade, att om man gaf bönderna de i lägervall liggande nio millioner hektarerna *landes*, ljunghedar, betesmarker, skulle de hellre föredraga att stanna som små egendomsegare på landet än bli svältande halfherrar i städerna. Och så tänkte han sig sakens gång så här: när invandringen till staden upphör, blir det brist på arbetare och tjenstehjon; däraf ökas arbetarnes fordringar; däraf inskränkes storindustrin. Vidare stiga tjernarnes fordringar: däraf bourgeoisiens minskade lyx och ökade själfhjälpl. Men med minskad

lyx och minskade kapital, sjunker kulturen; bankirerna köpa mindre oljefärgstaflor; målarne dö; grosshandlarfruarna få mindre teaterbiljetter: teatrarna stängas; bokhandlarne få icke sälja böcker och literaturen kommer på förknappning. Och sedan skulle den omständigheten inträffa, att bönderna, som nu vuxit i makt och mängd, skulle rösta på sig själfva till kamrarne; och sedan . . .

— Och sedan?

— Skulle de votera bort anslagen till kulturen.

— Alldeles hvad som inträffat i mitt hemland, ni känner kanske Sverige?

— Karl XII:s? Ja litet.

— Vi ha bönder som riksdagsmajoritet och de ha redan voterat in anslaget till nationalteatern, dragit in på kultusbudgeten, försökt få bort biskoparne och till och med rört vid konungens apanage. Men det är ju kulturens död!

— Nej, kulturens demokratisering. En kultur som endast kan lefva på anslag, är en adlig kultur.

— Men en jämngrå andlig halfskymning skall inträda och ingen stor man mer kunna uppstå.

— En stor man är en som är långt före, alltför långt före sin tid. Tiden vill ej följa honom, ty den kan det ej, och själf för han ett pinsamt lif, ansedd som en däre af hopen, som

ett missförstådt geni af sitt kotteri. Hvad skola vi med sådana abnormiteter?

— Men utan dem skall kulturen dö!

Gubben såg ut genom gluggen och talade som för sig själf.

— Vi ha sett så många kulturer dö förut. Vi ha sett Mexikos tempel, Egyptens dumma men ganska stora pyramidkultur dö, vi ha sett Greklands marmorkultur gå under, Roms Colosseikultur köras bort på gruskärror. Låt oss få mera frihet och mera bröd, mindre marmorbilder och mindre oljefärgstaflor och vi skola bli lyckligare. Om institutet ville utsätta ett pris på 100,000 francs åt den som besvarade nöjaktigt den frågan »om världen nu skulle vara olyckligare och sämre om Raphael aldrig lefvat», skulle bestämdt ingen kunna med ja besvara frågan.

— Men det är ju utveckling baklänges!

— Rätt, ja; om man gått om målet fins bara att gå tillbaka en bit, inte hela vägen. Naturen gör också sunda återgångar när kulturen gått för långt. Remontantrosen går tillbaka, lemnad åt sin frihet, för att bli en vildros, visserligen mindre vacker, men med förmågan att föröka släktet, hvilken förmåga remontanten förlorat — genom kulturen, eller öfverkulturen, om ni hellre vill.

— Och ni tror att upplåtandet af den oodlade jorden skulle vara ett arcanum mot alla

samhällsolyckor. Vet ni ej att samhället är en organisk produkt . . .

— Kolerabacillen och Phylloxeran äro också organiska produkter, uppkomna af kulturen, men därför icke några förträffliga ting. Något arcanum har jag ej, och tror lika litet på industri-socialismen som på den progressiva beskattningen, lika litet på Henry Georges' och Wallace' jordnationalisering, lika litet på Laveleyes och Bonnemères jordassociationer som på Toubaus kollektiva jordegendom med individuell nyttjanderätt. Jag tror icke på något arcanum, men tror att många och kraftiga läkemedel böra användas på en gång. Framför allt tror jag att kultursamhället sväfvar i luften, så länge det ej bygt sig upp på jordens säkra grund och viss är jag att icke kommer samhället att byggas om med arbetarminoritetens expropriering af kapital och maskiner, utan att bönderna komma och begära ett ord med i laget.

Han slutade under det han visade mig vägen ner för trappan.

När vi stannat på nedra botten öppnade han en ny lucka. I gluggen var insatt ett rödt glas.

— Så här såg Paris ut när det brann, — sade han och bjöd mig se genom glaset.

Det såg verkligen ut som om staden brann på alla punkter och skorstensröken svepte in solens lågor som om det hela vore en enda ofantlig eldsvåda.

— Tror ni att Paris kommer att brinna en gång till? — frågade jag.

— Det brinner redan, — svarade han, — och det brinner alltid. Revolutionen pågår hvarje dag, fastän vi kalla den evolution numera. Folket står emot regeringen, alla partier stå emot regeringen — utom regeringspartiet; arbetarne mot arbetsgifvarne, eleverna mot läraren, staten mot kyrkan, barnen mot föräldrarne, och nu sist könen mot hvarandra.

— Återstår bara att hästarna resa sig mot kuskarne och oxarna mot slagtarn.

— Det ha de redan gjort, och de ha fått parti i djurskyddsföreningarna, — svarade den aldrig svarslöse.

— Nå, men hvad tror ni att ändan blir på alltsammans, herr profet? — frågade jag för att afrunda samtalets slut.

— Det är icke godt att tro någonting, men godt är att undersöka innan man dömer!

— Det är ett godt ord, — sade jag, — och jag vill just gå ut och undersöka, det har länge varit min afsigt att studera »samhällets grundvalar» som ni kallar det eller »fjärde ståndet», eller lemmarna i motsats till magen, med ett ord: bönderna.

Han såg på mig med stora, djupa ögon och sade mildt:

— Ni älskar bonden, då?

— Min herre, — svarade jag, — för att icke ådraga mig några ideala fordringar, som

jag ej skulle kunna betala, vill jag strax bekänna att jag icke älskar bonden. Jag är fram emot fyrtio år och har skänkt min kärlek åt min familj; min kung och mitt fosterland presentera äfven ganska stora räkningar på min kärlek, hur skulle jag då kunna skänka mitt arma hjärta åt en half milliard bönder, som ej ha samma slags kläder eller åskådningar som jag. Å andra sidan hatar jag endast mina fiender och som jag ej är stadsbo eller tullminister hatar jag icke bönderna.

— Hvad har ni då med bondefrågan och bönderna att göra?

— Jag har, som alla, mina egoistiska syften: jag är nyfiken och vill se hvad jag ej sett förut eller läst för mycket om, jag är road af att resa, jag skall något ha för mig. Hvad har ni med mina motiv eller min kärlek att göra, bara mina siffror äro riktiga och mina skildringar sanna? Eller vill ni ovilkorligen jag skall ljuga, att jag skall säga att bondens lidanden störa min middagslur och min nattsömn, att den amerikanska hvete-konkurrensen kommer mig att svettas blod . . .

— Ni är skeptiker, och ni skall aldrig bli annat än en ljudande malm, ty ni har icke kärleken.

— Jag har icke kärleken, det är sant, men jag har bättre, ty jag har ett förträffligt bibliotek rörande bondeförhållanden och något erfarenhet och insigt. Att jag icke har några

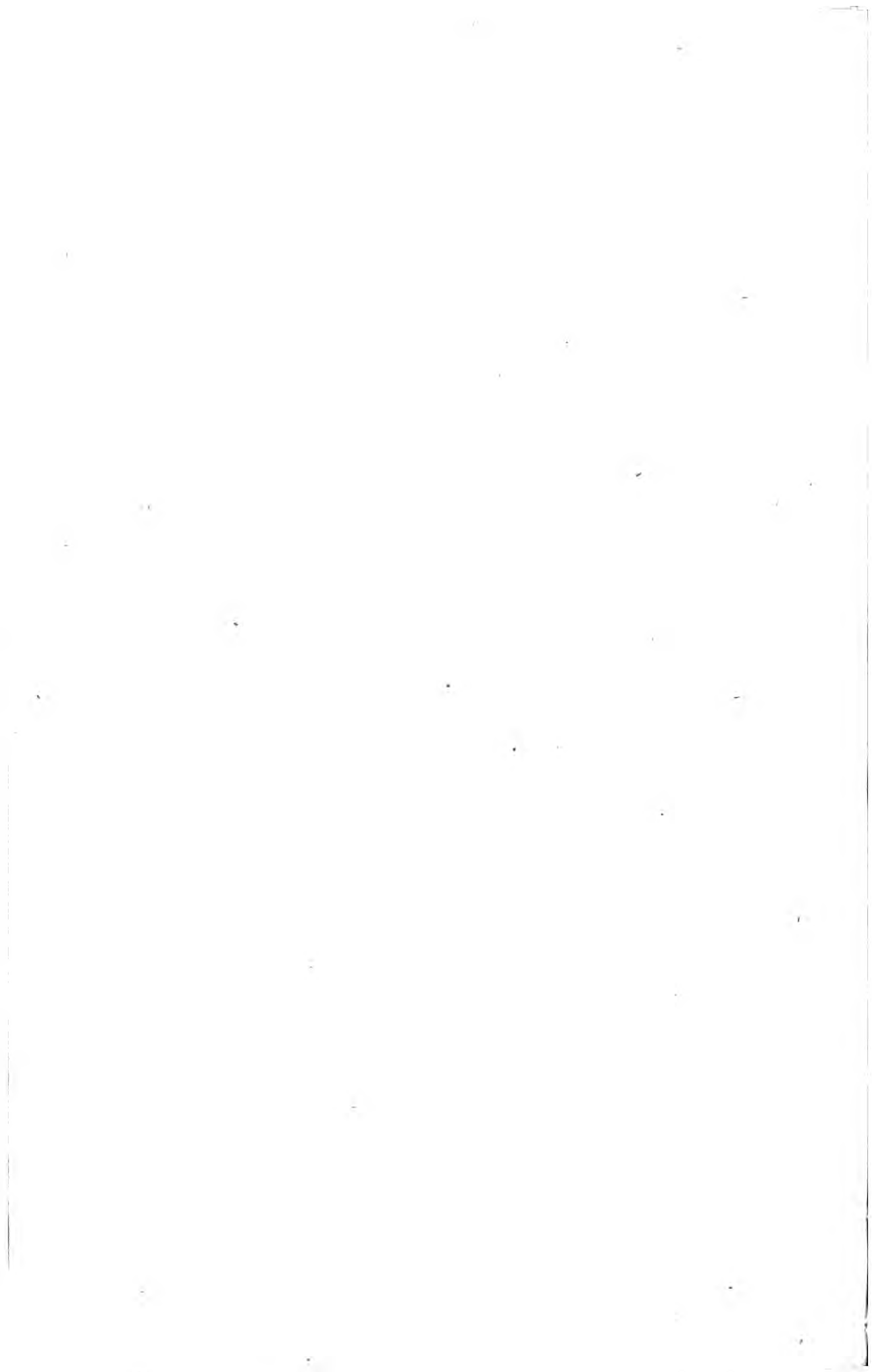
åsigter färdiga, något arcanum, det är min stora förtjenst. Om jag lyckas förskaffa mig något på min resa, skall jag bli glad, hvarom icke får jag vara glad ändå om jag skaffat er lite insigter. Jag börjar med Frankrike, därför att jag tror bonden där är lyckligast af alla Europas bönder, och därför att ingen resa i detta ärende är utgifven i Frankrike sedan 1789, då engelsmannen Arthur Young gjorde en. Farväl!

Jag afvaktade icke svaret, som bars bort af en nyblåst sunnanvind, vandrade ner från Buttes, åkte hem för att packa mina kappsäckar och resa ut till landet att bo bland bönderna.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

BONDELIF I EN FRANSK BY.

FÖRSTA KAPITLET.

Min by. Byn romanisk, gården germanisk. Sociabilitet och individualism. Läge. Klimat. Jordmån. Mären, presten, bönderna. Boningshuset. Inne hos bonden. Nya bönder och gamla. Fransmän och tyskar. Matsedel. Kvinnorna. Ungdomen och barndomen.

Min by, hvars gator jag nu ett halft år slitit med landets träskor, eger den förmånen att vara belägen i Ile de France, Hugo Capets stamhåll, franska monarkins vagga. Den ligger icke så nära Paris, att den icke skulle kunna räknas till landet. Belägen mellan Fontainebleau och Nemours, ett par kilometer från den mindre trafikerade Bourbonnaisbanan, har den tämligen bibehållit sin bondekaraktär. Jag vill icke sätta ut dess namn, för att icke göra mina vänner ledsna, hvilkas välvilja jag åtnjutit så länge.

Klimatet är Frankrikes medelklimat eller det så kallade climat Séquanien (Seine-dalens). Nu

i början af januari är det snöfritt. Man plöjer åkern och kör ut gödseln. Kål och navets stå gröna och skördas under hand. De löffällande träden bok, ek, poppel, avenbok, alm, al och så vidare stå naturligtvis bara. Men laurier-cerise (*Prunus Laurocerasus*), laurier cuisine (eller sauce), buxbom, murgrön med flere stå gröna. Ulex blommar med sina stora gula blommor på järnvägsbanken, och på klöfvervallarna plockå barnen Mâche (*Valerianella olitoria*) till sallad. Laurier tin (*Laurus Tinus*) blommar vid järnvägsstationen och dess gröna vackra buske är öfversållad med hvita kvastar. I Ouchy vid Lac Lemman blommade den ej förr än i februari i fjol och i Génève visades den som ett underverk emedan den kunde öfvervintra ute. I trädgårdarna skördas cikorie och scarol under bastmattor, celleri under blomkrukor och Helleborus niger (Julrosen) har blommat ända sedan november, i snö och frost, i ur och skur.

Bofinken och lärkan ha varit kvar hela vintern, naturligtvis utan att sjunga. Änderna snattra i kärren och fasaner och raphöns krypa i bohveteåkern.

Vinterklimatet är sålunda mildare än Lombardiets, men sommaren är ej så varm. Persikan blommar i mars, och vinet fryser stundom i blomningstiden.

Byn ligger på platåns sluttning ner åt floden Loing (biflod till Seine). När man står utanför byn på landsvägen och ser inåt den hvita hus-

massan, får man strax typen för en fransk by, stadens moder, eller miniatyrstaden. Den är omgifven af murar utan fönster. Byn är blind. Är det fönsterskatten eller försvaret, som danat dessa långa murräckor? Kanske båda delarne. Den är hvit, men har svarta tak, af svartnadt platt tegel. Den är glad, men trist på samma gång. Byn skall vara en romersk uppfinning, gården en germanisk. Men byn kan endast existera på en fruktbar slätt och vid fiskläget och kring grufvan. I fattiga trakter och i bergsbygd är gården ännu regel äfven i latinska länder. I Uppsverige är den enstaka gården regel och byn undantag, därför känner sig nordbon aldrig vara »på landet» i det fruktbara Frankrike. Och här är fruktbart, ty från en medelhög kulle kan man räkna tio byar.

Om man nu skådar inåt byn ser man två längor af envåningshus flankera stora gatan, som är stenlagd midtpå. På ömse sidor om stenläggningen löpa rännstenar, men därofvan och framför husen är det icke stenlagdt. I rännstenen plaska ankor och på gatan spatsera höns. Det första huset som utmärker sig är buvetten eller krogen. Den har stuckit ut en enbuske som skylt. Därnäst synes bagarens skylt; så kommer tobaksbodens sköld med styrelsens nummer, ty tobaken är som bekant monopol. Längre bort hotellet, där profresande och turister slå sig ner. I gatans krökning uppstiga ruinerna af det gamla slott, under hvars skydd

dessa bönder en gång bosatte sig, men hvars namn och egare blifvit förgätne. Det synes på rundbågar och ornament datera sig från 1200-talet. Så kommer slagtarens, handelsboden och kyrkan. Därbakom ligger prestgården, märiet och skolan. En kilometer längre bort ligger märens, markisens slott.

Monsieur le marquis är orleanist och klerikal. Hans anor äro icke lysande och han eger mycket litet jord, så att hans makt är obetydlig, helst byn är republikansk. Hans slott är nybygdt och försedt med kapell. Han lefver på räntor och håller engelska hästar och kuskar, samt är stundom god vän med presten. Han ville gärna ha jord, men han får ingen som vill bruka den. Det är den stilla revolutionen som pågår i Frankrike, och hvilken Etienne Baudry för tjugu år sedan bebådade som världens ända.

Presten är en bondeson och i vissa fall klerikal, men byn är ateistisk. Huru ödsligt och sorgligt förefaller icke hans boställe en nordbo och protestant som sett prestgården i norden, dit idyllförfattaren helst förlägger sagan om frid, välmåga och familjelycka. Jag tänker alltid på Voss' Luise när jag ser den magre, mörkhyade enslingen gå sina tunga steg genom sin trånga port, som endast öppnar sig efter en ringning på den lilla klockan.

I julas ville jag besöka honom, men han tog ej emot, emedan han hade fruntimmersfrämmande från Paris.

När han vandrar gatan framåt i sina svarta kjolar, lyftes ingen hatt eller mössa och man skrattar på hans rygg. Mässan besökes endast af de unga flickorna, »för att de skola få visa sina nya klädningar», sade mig häromdagen en aktningvärd bondgumma, som själf var mor och ej gick i mässan.

Tobakshandlaren bär ett band i knapphållet, hörande till en förtjänstmedalj, erhållen för räddning af människolif ur sjönöd. Det är också därför han erhållit tobaksmonopolet i byn. Han vill gärna vara republikan, men törs ej för markisen.

Dessa äro byns bourgeois.

Komma sedan de 600 bönderna eller byns egentliga invånare. Den bonde jag för tio år sedan råkade ute vid Marly i Seine-et-Oise liknade icke en allvarlig människa. Det var en liten fnoskig löjlig person, liknande dem som Leonce Petit afritar i Journal Amusant under den stående rubriken Nos bons Villageois. Han språng omkring i huset och stänkte köpt viggvatten på väggarne under det åskan gick; han hade upphört att äta sallat, emedan han icke hade något käril att laga den i, sedan han slagit sönder skålen; han var servil, och stod med mössan i handen samt uppförde sig som en invånare från kantonen le Valais i Schweiz. Mycket har sedan dess händt i Frankrike, och annorlunda ser min granne ut nu, om ock typer af den gamla stammen förefinnas.

Jag vill börja med en visit hos en rik bonde. Hans hus är två våningar, men han bebor endast nedre botten. På den stora inkörsporten, som vanligen är stängd, sitter en liten gångport, i afsikt att spara på portskatten. Inne på gården, ombygd i fyrkant af uthusen, klänga spalierade vinrankor. Till venster är stallet med en medelmåttig häst; därefter ladugården med ett par tarfliga kor. Så hönshuset och kalkonburen, lidret för redskapen, vagnshuset, vedboden. Däröfvanpå ladan och höskullen. Genom en passage ut igenom lidret kommer man in i trädgården, upptagande kanske $\frac{1}{4}$ hektar. Denna är omgifven af murar, mot hvilka vin, aprikoser och persikor äro spalierade. En laurier sauce är oundgänglig för köksbehof. Små kortklipta buxbomshäckar, icke högre än några tum, omgifva rabatterna. Ett bambustånd, något rart, ty den träffas eljes ej förrän i Nimes, vajar ännu grön för vintervinden. Äpple-, päron- och mispelträd stå här och där mellan grönsaks-sängarne, hvilka äro väl skötta. Man ser aldrig ett ogräs i en fransk trädgård och sängarne äro icke upphöjda öfver marken utan ligga i dess nivå, hvar igenom fuktigheten, som är legumernas lifsvilkor, bibehålles, och vattningen kan göra behörig verkan. En vinberså med bord och bänkar bildar en angenäm tillflyktsort under sommarhettan.

I huset åt gatan bor nu bonden, nästan alltid gift, men med få barn, hvilkas antal lär stå i direkt förhållande till jordens areal.

Först kommer man in i köket, som är beläget åt gården. Det är mörkt och trångt och saknar hvad man i Norden kallar hemtrefnad. På golvet, ett stycke från väggen, står järnspiseln, hvars plåtrör stiger upp fritt ända emot taket. Det är en liten pjes, icke större än en skoborstares låda. Men den värmer hastigt och är bränslebesparande. På väggen hänger en vacker dubbelbössa och en jagtväska. En hylla med kökskärl och ett skåp samt några halmstolar fullborda möbleringen. Väggarna äro nakna och nerrökta och det hela är högst otrefligt. Innanför ligger dagligrummet, som äfven är sofrum. Här möter en viss lyx, blandad med tarflighet. Cheminéeen med spegel och pendyl anger genast att bonden är på väg att bli en bourgeois och han begagnar också ordet *cultivateur* i stället för *paysan* om sina medbröder. Cretongardiner behänga de höga fönstren, som äfven äro försedda med volierer och spånjalousier. En stor mahognysäng är väl bäddad och försedd med hvitt sängtäcke. Ett skåp af valnöt och ett bord med ett halft dussin stolar utgöra den öfriga möbleringen.

Herren i detta hus eger 15 hektarer och ett hus, samt kallas därför rik. Han fortfar att gå klädd som bonde och bär sålunda byxor af brun randig bomullsvelours, blå bomullsblus, träskor och nu på vintern skinnlufva, som han aldrig tar af sig. Hans ansigte är rakadt som de äldre alltid bruka det, de yngre bära mustacher.

Han ser hederlig ut, och klok. Han är höflig, men icke alls ödmjuk och han behåller mössan på, när jag obetäckt bjudes taga plats jämte honom framför brasan i cheminéen. Han talar lugnt, klart och rent, med en liten brytning på landets mål, så att de korta a bli långa ini orden och samma vokal blir ä i slutet. »I denna månad» heter sålunda »ce moê». »Denna klass» »cette clâse».

Det är eget att se huru stark själfkänslan är utvecklad hos franska nationen ända ner i de djupaste samhällslagren. Bonden och bondens minderåriga barn se ner på främlingen, han må tillhöra världens mäktigaste nationer, den engelska eller tyska. Han känner att den franska nationen är den första, såsom Roms arftagare. Och detta sitter i ännu efter sista krigets nederlag och förödmjukelser. Sålunda ringaktar han tysken och utländingen mer än han hatar honom. Här i byn, der preussarne varit inkvarterade och uppfört sig särdeles humant, yttrar man icke något preusshat, men man tycker hans språk löjligt och brukar på gyckel bräka ett »ja» eller »nein». Han är stolt och ser med nedlåtande löje på alla främlingar. När jag vill tala med honom om mitt fattiga land, blir han *distrain* och ser ut som om han menade: hvad rör det mig? Jag handlar icke med bräder. Men såsom bonde lemnas han aldrig af misstänksamhet. När jag vill utfråga honom, ser han på

mig som på en spion, och ändock är jag bara en nyfiken.

Den äldre bonden hatar och föraktar parisaren. Det är både afund hos honom mot den bildade och känslan af att stå relativt högre i förnuftigt lefnadssätt och inrättning af lifvets ekonomi.

Hustrun har aflagt bondkvinnans yttre och gjort sig fin. Hon har håret i valkar och bär en modern klädning. Hennes tvååriga dotter har strumpor, kängor, klädning med plisséer och tournure, som hon kallar faux chu (faux cul).

Kläder icke bonden sig, så äter han dess bättre. Se här hans matsedel. Morgonen: soppa på legumer, såsom potatis, haricots, lök. Den är kokt med vatten och en smörklimp. Klockan 11: soppa på kött; kött eller en omelette, hvartill drickes »petit vin» (som kokats ur vindräggen efter kärlets urtappning). Klockan 4: bröd, ost och vin. Klockan 8—9: soppa, kött med legumer och vin. Stundom en frukt till dessert. Sallad ingår alltid i middagen och lagas med olja af valnöt eller vallmo.

Om Henrik IV, som önskade hvarje bonde en höna på spettet, nu lefvat och kommit in på père Charrons gård skulle han ha sett både hare och kalkon och fasan hänga på väggen. På tillfrågan om husbonden ville sälja en fasan, svarades att han icke hade flere än han åt själf. Fågeln, som förflugit sig från en »chasse gardée», hade han skjutit på sina fält.

Oaktadt sina goda vilkor är han ifrig republikan och ligger i fejd med markisen.

Den fattige bonden bor i ett enda stort rum, som är kök och sofkammare. Väggarne äro nakna och dystra och barnens kläder hänga att torka framför spiseln. I stallet har han en liten åsna i stället för häst, om han ens eger någon dragare. Han sköter sitt jordbruk, några acres, med en hacka (houe), ett förfärligt instrument med kort skaft, hvilket ådrager brukaren en krökt rygg, som aldrig mer kan rätas ut. Det är en sorglig syn att se dessa gamla krokiga män, som gå sin väg framåt med ryggen i 48 graders vinkel och med ansigtet mot jorden. Han lefver på soppa och *pain bis* samt smakar sällan vin.

Kvinnorna, som akta sig för många barnsängar, se i allmänhet duktiga ut och arbeta icke på fältet, undantagandes då de »promenera» kon ett par timmar om dagen. Djuret går då med ena frambenet bundet vid hornet, så att vakterskan kan sitta lugn på en pall och sy eller sticka.

Sönerna se ståtliga ut, efter att ha kommit från kasernen. De äro i allmänhet långa och raka samt föra sig med en viss ledighet. De bära mustach, äro ännu klädda i blus, ehuru icke alltid, samt en hög svart bomullsmössa med skärm, spela utmärkt biljard och tagas till en början af främlingen för att vara handelsbokhållare. De kunna läsa och skriva, samt äro

alltid au courant med dagens politik. Flickorna äro på väg att bli mamseller, samt gå i plisserade kjolar och aflägga traskorna.

Barnen se i allmänhet icke starka ut. Bleka och glåmiga samt brådmogna, antyda de ett rasens nedåtgående eller förfining, hvilket man vill. Att i dessa tider säkert bestämma hvad som är regress eller evolution är icke lätt, och jag lemnar alla omdömen till längre fram.

ANDRA KAPITLET.

La Belle France. Landskapsmålning. Frankrike är ett flodland. Botanik. Är Frankrike så bördigt? Medelafkastningen är mindre än i Tyskland, Österrike, England och Skandinavien. Bondens klagomål jämförda med landbrukarens. Jordstyckningen. Grundskattens ojämna fördelning.

m man en sommardag går ut ur byn, öppnar sig genast utsikten öfver ett högt slättlandskap och man har intrycket af något mycket ljusst, öppet gladt, mjukt; man känner att man är i La Belle France. Inga starka skuggor, inga hårda linier; luften är nästan alltid disig med teinter i violett, föremålen smälta samman, om också ej som i Corots dimmiga landskap. Hvarför denna »franska luft» i Ile de France nästan aldrig är klarblå, lär bero af många omständigheter, mest kanske af fuktighetsförhållandena. Omgifvet af tre haf, hvarifrån fyra väldiga flod-dalar lemna inträde åt Nordsjöns, Atlantens och

Medelhafvets olika uppvärmda vindar, måste inlandet ständigt vara utsatt för termometer- och barometerförändringar, hvilket också är fallet. Regnen äro icke långvariga, men det vackra vädret icke heller pålitligt. Man kan ha en varm morgon med sol, regnskur på middagen, klart på eftermiddagen, kallt och klart om kvällen, och snö eller regn på natten. Därtill kommer att den luckra jordmånen på varm kalk- eller sandstensgrund lika lätt släpper igenom vattnet, som strax afdunstar på jordytan och bildar ständiga lätta dunster, som hålla sig sväfvande utan att bilda moln.

En annan förklaring till luftens mjuka violetta toner är den, att sandstenen och kalken smulade till gulrödt dam på vägar och stigar af vinden hållas uppslammade i luften. Härmed må nu förhålla sig hur som helst, mitt landskap gör mig alltid lätt om hjärtat. Marken är ljus, luften är ljus och få eller inga skogar stå och förmörka. Och själfva skogen är ljus, ty oftast saknas här den döda graniten, de mörkbruna mossorna, de svarta granarna, hvilkas fallna barr döda växtligheten, och i de väl gallrade ekarnes och bokarnes lätta ljusgröna skuggor växa blommor och gräs. Själfva Fontainebleau-skogen, som ger en profkarta på de flesta klimats floror, företer äfven i granitregionen en omväxling som förtar dysterheten, hvarjämte tallen, som här ersätter den nordiska granen, är mycket ljusare i tonen och att dess röda eller grå nakna stammar knappast

beskuggas af den glesa kronan, som sitter kvar i toppen. Skogen ser här ut som om en fröhandlare kastat ut en säck spillfrö på måfå. Jag har, med annotationsboken i hand, på en enda punkt strax invid skogens södra kant, antecknat följande trädslag på en fläck, som icke var större än några acres: bok, ek, avenbok, poppel, acasia, tall, gran, hagtorn, björk, oxel, rönn, äkta kastanje (dock endast i buskform). Underskogens snår voro dessutom genomväfda af liguster, björnbär (ronce), hagtorn, slån, ginst, ulex, ormbunkar och ljung.

Vägarne äro släta som golf, macadamiserade, utan diken i kanterna. Route nationale, 16 meter bred, drar sig fram rätt genom landskapet som en kolossal boulevard, stensatt i kanterna och bevakad af två led väldiga träd, mest popplar, äfven acasior, stundom plataner, hvilkas barkar vid ömsningen se ut som om de varit utsatta för en gevärseld. Poppeln, jag tror det är Canadapoppeln, ger slättlandet här sin karakter, likasom pyramidpoppeln ger Lombardiet dess. Den följer alla vägar, den följer kanalen och ser mycket militärisk ut i dess raka led.

Vid vägkanterna ligga på bestämda afstånd depoter af flinta eller kalksten, afsedda till väglagning.

Frankrike saknar nästan sjöar, men är i dess ställe ett flodland. Ett franskt landskap utan skynt af en flod är ett undantag. I flodkanten samlas alar, pilar och popplar, hvilkas löfverk

dölja strandbrädden i en lummig grönska. I vassarne leka de muntra rörhönsen; och gäddan, karpn, barben med dess slägtingar locka fiskaren till en tålamodspröfvande sport.

Åkern här ligger i långa tegar af endast några meters bredd. Som jorden består af sandblandad kalkhaltig mylla går ej hyetet bra till. Det hörer bäst hemma i de norra provinsernas leror. Däremot odlas en utmärkt potatis. Hafren lyckas äfven godt. Bohvetet, som är känsligt för frosten, tas mest som efterskörd till grönfoder, likaså majsen. Hvitbetan odlas mest till boskapen, ty sockerfabrikerna taga numera sitt behof från Tyskland, som producerar den varan billigare och är blifven en farlig konkurrent för Frankrike.

Sparris, som lätt afsättes i Paris, finnes här hektarvis, och stundom mellan vinstockarne. Vinet är dåligt och odlas på fria fältet endast till bondens husbehof. Några kilometer norrut ligga dock de berömda vingårdarne vid Thomery, där den ryktbara Fontainebleau-drufvan, eller Chasselas Blanc har sitt hem, men där drifves den endast till matdrufva mot spalier. (Det är dennas afkomlingar som betäcka millioner hektarer vid Lac Lemane och drifvas i vinkast ända upp i Sverige.) Foderväxterna äro lucerne, sainfoin, trèfle incarnat som följa säden i skiftet, ty här begagnas icke längre tråde, så långt har man kommit.

När jag nu frågar père Charron (jag fortfar att kalla honom Charron fastän han heter något

annat): är er jord fruktbar? så svarar han: pas mal. Frågas père Jules, svarar han: ça dépend, men père Morot är viss på att den icke lönar sig.

Hur förhåller sig nu med Frankrikes fruktbara jord, som är så ryktbar ända till Ultima Thule och om hvilken därstädes gå sagor, att en gubbe och en gumma vände åkern med en käpp utan att begagna plog eller spade. Ja, att besvara den frågan vore att ge lösningen på den svåra jordbruksfrågan, och det vill jag ej åta mig. Svårigheten är desto större som Frankrike är ett mycket stort och omvexlande land, med mångahanda kulturer och jordmån. Skulle man få sluta af medelafkastningen af en hektar, skulle Frankrike stå långt under alla de andra europeiska länderna såsom synes af följande tablå:

England ger per hektar af hvete 28 hektoliter;
Rhen-Preussen och Hannover af hvete, 25 hektoliter;

Preussen och Sachsen af hvete, 24 hektoliter;

Holland af hvete, 22 hektoliter;

Danmark, Norge af hvete, 20 hektoliter;

Österrike-Ungern af hvete, 17 hektoliter;

Frankrike af hvete, $15\frac{1}{4}$ hektoliter.

Men nu finnas stora differenser mellan kantonerna, så att i Isère kan man skörda 35 och Dordogne endast $6\frac{3}{4}$ hektoliter pr hektar.

Och detta rika Frankrike importerar hvete emedan det icke kan förse sig själf med bröd. Är Frankrike då så rikt? Och få grufvor, inga

skogar eger det. Hvad lefver det då på? På vin, sidentyger och främlingar? Troligen. Men det är riskabla födkrokar, ty vinet kan härjas af phylloxeran och oïdium, silkesmasken är sjuk, sidenarbetarne i Lyon lida af anarkism; främlingarne börja troppa af, sedan fransmannen efter kriget upphört vara artig.

Man har insett detta och lagstiftarne hafva alla varit ense om att Frankrikes nyupptäckta fattigdom ligger däri att jorden icke ger tillräckligt mot hvad den borde. Jag tror man har rätt, men som botemedel har man blott rekommenderat ett enda, som hittills visat sig vara overksam: skyddstullen. Och därmed äro vi hufvudstupa inne på »La crise agricole».

Så här låta klagomålen. Hvetet hotas af konkurrensen med Amerika och Indien; hvitbetan af Tyskland och Österrike, ullen hotas af La Plata och Australien, som lära infört sedan 1880 för 1 milliard af denna vara; vinet i Midi är härjadt af phylloxeran; colzan som förr upptog 350,000 hektarer upptager numera endast 100,000; linet har gått ner från 125,000 till 60,000 hektarer; hampan från 175,000 till 80,000. I fjol infördes 2,500,000 tyska får till Paris. Tack vare en tarif de pénétration kunna stenkol, legymer m. m. införas, och vissa varor kunna afgå från London till Paris för 21 francs mindre i frakt än om de expedierades från Boulogne. Vidare: en kryddkrämare med varor på lager för 1,800 francs skall lätt få ett banklån på 1,000 francs,

men en landtbrukare med 10,000 francs inkomst skall endast med stora svårigheter erhålla dessa 1,000 francs och mot omkostnader som kunna gå till 10 procent. Städerna (se där fienden!) genera sig icke att ta oktroj. Och så skatterna. »Hvar gång du för nio säckar säd till torget, tager staten tre.»

Till krigstjensten kontribuerar landet med $\frac{4}{5}$ af kontingenten och städerna endast med $\frac{1}{5}$.

Och sedan, timbres, enregistrement, omkostnader vid alla lifvets tillfällen. En egendom på 100,000 francs kan icke ändra egare utan att statskassan och notarien gripa 7 eller 8,000 francs. En arftagare på 481 franc i lösören fick vid myndig ålder en räkning på omkostnader, men af arvet icke ett spår. Det hade gått åt till förvaltningen.

Så klagar en gammal sous-préfet, som nyss gifvit ut en brochyr i frågan, och hans läkemedel är: skyddstullar. Härtill svarar en direktör för åkerbruksstationen i östra Frankrike: Skydstullen hjälper icke, ty det låga spanmålspriset beror af landets sista goda skördar. Nej, menar han, olyckan ligger i att produktionskostnaden är för hög och afkastningen för liten. Det vill säga: åkerbruket står lågt i Frankrike. Alltså, låtom oss höja det genom alla möjliga medel på en gång.

Hvad säger nu père Charron om allt detta? Jag frågade honom härom dagen, om han haft någon kännning af »krisen»! Nej, det visste han

ingenting om. Det är bara »spannmålshandlarne» (han kallar de stora jordbrukarne spannmålshandlare!) som känna af amerikanska konkurrensen, och regeringens skyddstull på hvetet gjorde icke alls åsyftad verkan på sista valet, hvilket som bekant' utföll tämligen dåligt.

Hvad klagas då på Charron på? Han säljer inga egendomar och ingen spannmål, han säljer bara höns, ägg och legymer till skatten, och äter upp sitt för resten, han odlar vin till husbehof, han vill inte ta några banklån, utan hellre placera sina pengar i en bank.

Men han har andra klagomål, och särskildt tre mycket allvarsamma. För det första: jordstyckningen; för det andra: jordskattens ojämna fördelning; för det tredje: invandringen till städerna.

När jag gick med père Charron ut på fältet, visade han mig, på ett ungefär, tjugo lappar, strimlor, rutor, några icke större än ett par tvåmanslakan, kastade här och hvar mellan grannarnes åkerbitar. Han egde ännu femton lappar, men de syntes icke, ty de lågo under andra byar, en timmes väg längre bort. Dessa alla parceller hade genom arf och gifte kommit under hans hand, men de gåfvo icke mycket, ty brukningskostnaden var för hög. Än skulle han hit med plogen och vända, än dit. Vid skörden fick han vänta på grannarne, ty han kunde ej köra fram i deras åker, eller också fick han *bära* sin

skörd. Däraf oupphörliga klagomål, kif och strid och processer.

— Men hvarför icke ändra detta? — frågade jag. — Hvarför icke skifta?

— Det kan inte ändras — svarade han bestämdt. — Alla ville ha jorden nära byn och ingen skulle tro annat än att honom skedde orätt.

— Kan det inte? Jo, min gubbe lilla, vi ha ändrat det i Sverige redan för 50 år sedan genom lag. Och ni ha själfva gjort det i Meurthe-et-Moselle, Haute-Saône, Côte-d'Or och flerstädes. Ni hade en lag af den 16 juni 1824, som fixerade till en franc rätten att skifta, men som afskaffades 1834. I Schweiz har man skiftesstadgar som äro tre hundra år gamla. Skottland, Tyskland, Österrike hafva försökt det samma. I Sachsen äro mellan 1833 och 1865 mer än en femtedel af kommunerna skiftade och det fordras till skiftet två tredjedelar af de intreserades medgifvande.

— Här kan det ändå aldrig gå för sig, — vidhöll père Charron.

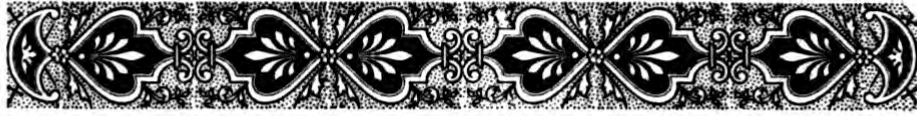
Och det är tyvärr många mening.

Nu finnes ett annat medel och det är att förekomma jordstyckningen. I Sverige var ej tillåtet klyfva ett hemman längre än till »besutenhet» (numera dock fritt under vissa vilkor). Med besutenhet menar lagen att egaren skall kunna föda tre arbetsföra personer, samt ängen och betesmarken vara af den godhet, att med tillhjälp

af halm från åkern och löftägt en häst eller ett par dragoxar, två eller tre kor och fem eller sex får eller getter kunna födas sommar eller vinter. I Sverige, der bonden har många barn, medför denna lag den olägenheten att vid faderns dödsfall endast den äldste får sitta vid gården och lösa de andra syskonen, som då vandra till staden eller söka tienst. I Frankrike, där bonden endast har två barn, vore faran mindre.

I sammanhang härmed står grundskattens ojämna fördelning. Vid uppgörandet af den gamla Cadastern, hvarvid jorden delades i klasser efter dess bärande förmåga, togo sig många före att på spekulation sätta högre värde på jorden än den egde, andra åter att af snålhet åsätta den mindre värde. Sålunda hafva vi här på orten sämre jord högre beskattad än bättre, hvaraf följer ett olidligt trassel vid ett skiftes uppgörande. Därför vilja icke bönderna höra talas om skifte förr än de fått en ny Cadaster uppgjord. Huru ojämn jordskatten är, kan man döma däraf att på Korsika en kommun betalar $\frac{19}{100}$ procent, under det en kommun i Charente betalar 30 procent, alltså 158 gånger högre.

Det tredje klagomålets framläggande eller invandringen till städerna uppskjuter jag till ett nästa kapitel, som handlar om skolgången och krigstjensten, med hvilka denna sak står i intimt förhållande.

TREDJE KAPITLET.

Skolan. Rensad från monopolreligion. Markisen återupphänger krucifixer. Flickorna läsa grundlagarne liksom gossarne. Men sy i stället för att snickra. Moralen. Medborgerlig undervisning. Historien sämre än geografin. Undervisningstiden för lång. Ungdomen hinner blekna och får afsmak för jordbruket. Paul Bert vill ha bort studentexamen. Sonen är faderns lifegne. Söker emancipera sig.

Strax bortom kyrkan ligger mäteriet, i hvilkens byggnad skolan är inhyst. På muren invid skolans port sitter anslaget Baudry d'Assons interpellation till Brisson den 15 december 1885. Det är ett väldigt stort plakat, innehållande ett troget referat öfver diskussionen i deputeradekammaren om indragning af vissa prestlöners utgående ur statskassan. Jag måste ofta högt akta denna regering både för dess energi, dess sinne för verklighetens fordringar och dess ärlighet. Den har på detta plakat låtit trycka motståndarnes, de klerikales alla smädelser lika-

såväl som ministrarnes svaromål. Det skulle aldrig kejsarregeringen ha gjort. Och min högaktning stiger till beundran, när jag träder in i denna skola med den obligatoriska folkundervisning, som är kanske den största bragd, det bästa arbete på framtiden, som den så illa anskrifna regeringen utfört. Och om jag därtill lägger en smula tacksamhet, gör jag endast rättvisa, emedan mina barn utan att vara franska medborgarinnor, utan att betala skatt, tillåtas njuta samma kostnadsfria undervisning, som landets barn.

Min by har ännu icke skaffat sig något ståtligt skolhus; den har byggt på hvad den egde och bibehållit sina gamla skolsalar. Man »laiciserade» dem, det vill säga aflägsnade de religiösa föremål, hvilkas närvaro kunde såra frigjorda människors känslor, men hvilkas frånvaro icke kunde såra någons, helst samma föremål lätt kunde återfinnas i kyrkan. Men allt går ej på en gång och ännu hänger ett krucifix ofvanför kaminen. Inspektören lät flytta det på vinden för ett år sedan, men mären, M. le Marquis, har sedan låtit hänga upp det igen.

Skolbänkarne, utan ryggstöd, äro af gamla modellen, likaså de långa, smala borden, men barnen äro ej vana att sitta bekvämt. Svarta taflan, kartorna, de metriska måtten och de geometriska figurerna kläda väggarne.

Som bekant undervisas de franska barnen från 5 till 13 år hvarje dag utom torsdag och

söndag under skolårets lopp. Torsdagen är anslagen till tvångsfri religionsundervisning hos presten, för dem som så önska. Den nya skollagen har sålunda icke utöfvat något tvång på någons religiösa känslor.

Undervisningstimmarne äro mellan 8—11 med 10 minuters rekreation mellan 9,30—9,40; samt mellan 1—4 med rekreation mellan 2,30—2,40.

Hvad nu den nya uppfostran angår, möter man genast och i främsta rummet tvenne undervisningsämnen, som förut saknats här i landet och kanske ännu saknas annorstädes i Europa: moralen och den medborgerliga undervisningen.

Moralen, som nu skall substituera skolans religion, finner jag förträfflig. Det är icke den gamla Esséer-moralen, men det är kristendomens ömsesidighetsmoral, modifierad kanske af den franska positivistmoralen, härledande sig däraf, att de nu styrande männen till en del äro lärjungar af Auguste Comte.

Det var nog ett svårt och ömtåligt arbete att redigera de läror, som först af alla skulle i och för samlefnaden inplantas i femåringar, hvilkas föräldrar till största delen hafva bortkastat all religion. Så här har emellertid styrelsen uppsatt schemat för moralundervisning åt de minsta barnen. Läraren skall söka begagna själfva lektionstimmarne och hvad som under dem tilldrager sig, för att på denna reala grund låta barnen förstå samlefnadens grundvilkor. Genom uppvisandet af förhållande mellan fel och bestraff-

ning gifva dem begrepp om pligt, genom exempel ur skol-lifvet själft inspirera känslan af rättvisa, heder, hållandet af öfverenskommelser; sätta öfver allt ärlighet och uppriktighet, samt aldrig nedslå barnet genom att afsnåsa dess frispråkighet, dess frågor eller anhållanden. Alltid förklara hvarför ett straff tillämpas, att det icke må förefalla barnet som hämd o. s. v.

Vidare: utrota fördomar och vantro, såsom vidskepliga historier om troll och förebud, spådomar m. m.

Inplanta farorna af hemliga laster, lätja, dryckenskap, oordning, grymhet; ingifva medlidande för de fallne, barmhertighet med de lidande, tacksamhet.

Detta är ungefär de första begreppen om samlefnadsplichter, som meddelas under *Cours elementaire*.

I *Cours moyen* vidgas vyerna. Nu talas om barnets pligter mot föräldrar, lärare, syskon, och, för första gången kanske, mot tjenare. Därpå skyldigheterna mot fäderneslandet och mot sig själf. Här uttalas ett nytt ord: respekt för din kropp. Var snygg, måttlig, öfva dina muskler. Var arbetsam, sparsam — och lek! Här har Spencers predikan mot samtidens fruktan för att roa sig fallit i god jord och grott. Roa dig! Hvilket nytt ord för oss som aldrig fingo höra annat än att nöjet var syndigt.

Hedra kroppsarbetet och behandla djuren väl, äro äfven tvenne goda ord.

Bland pligterna mot andra upptages äfven: respektera andras tro. Det är godt, men får väl tagas i något inskränkt bemärkelse, så att icke vantro också skall respekteras. Likasom jag ej tror, att en lagkomité, hvilken skall utarbete nya lagförslag, får hysa för stor aktning för lagarne, dem han just skall afskaffa, utan att därför aktningen för lagarne slappas.

Så följer ett svårt kapitel. Pligterna mot Gud. Styrelsen säger ordagrann: »Läraren är icke skyldig hålla en föreläsning *ex professo* om Guds natur och attributer; de lärdomar han bör gifva åt alla utan åtskilnad inskränka sig till några få punkter: först att lära barnen icke lätt-sinnigt uttala Guds namn. Han må söka med idén om första orsaken (*cause première*) och det fullkomliga väsendet (*l'être parfait*) förbinda en känsla af vördnad och aktning och han må vänja alla att med samma aktning omgifva detta guds-begrepp hos andra, äfven om detta skulle uppträda under skilda former med hans egen religions.»

Allt detta är vackert och lofvärdt, men skulle i praktiken kanske föregås af religionens afskaffande såsom statsmonopol. Ty huru skola frikyrkliga kunna akta troskrökor som de måste ogilla och som de anse vara olycksbringande för menskligheten, helst de själfva retas till anlopp, dels genom kärlek till sanningen, dels genom att de tvingas betala understöd till presterskap, som

i statens kyrkor öppet smäda hvad som för dem är heligt. Må det vara nog sagdt!

Pligterna mot Gud resumeras slutligen också i programmet ganska sväfvande, så att läraren må lära barnet att den första hyllning han är skyldig Gud, består i lydnaden af hans lagar sådana de *uppenbara sig i samvete och förnuft*.

Så många sinnen, så många samveten! Och så många förnuft sedan!

Emellertid, i den tredje eller högsta kursen utvecklas närmare läran om pligterna mot familjen, samhället och fäderneslandet, hvarvid beröras frågor sådana som skatterna, rösträtt och dylikt.

Det hela slutar med en något oklar distinktion mellan pligt och intresse, samt mellan den skrifna och morallagen. Författaren som skrifvit hela denna morallag att begagnas vid undervisningen borde väl icke ha sökt förmå ungdomen att tro det denna moral af födelsen vore inskrifven med osynliga tecken i deras hjärtan, ty då skulle han ju aldrig ha behöft skriva den nu.

Långt betydelsefullare är den medborgerliga undervisningen, hvilken i nästan alla europeiska länder varit, med eller utan afsigt, utesluten ur skolorna. Och detta i så bedröfligt hög grad, att man somligstädes kan vara filosofie doktor, riksdagsman, ja minister utan att känna landets grundlagar.

L'Instruction Civique meddelar de första begreppen i rättslära och politisk ekonomi. Att styrelsen härvidlag begagnat tillfället gifva ungdomen en motivering af de verkligt höga skatter landet nu får bära, det må väl icke förundra. Och att den äfven förklarar de tunga skattebördornas tillkomst af kejsardömets felsteg är ej något att anmärka emot.

Ett litet förträffligt bihang till den större läroboken är en Formulärbok, tryckt med både lättlästa och svårlästa skrifstilar, innehållande exempel på alla de akter till hvilkas upprättande man i vanliga fall måste anlita advokatens biträde. Här finnas kontrakt, betyg, vexelformulär, kvittanser, borgensförbindelser, räkningar, ansökningar, inlagor, testamenten och mera sådant. Hvarförutom boken som sagdt lemnar tillfälle till öfning i att läsa olika slag af skrifstilar.

Med särdeles omsorg är naturläran behandlad af Paul Bert själf och det går nya friska vindar genom det lilla mästestyckets blad. Alltjämt tillämpningar på det verkliga lifvets kraf. För första gången har man också nöjet få blicka in i »den hemliga vetenskapens» mysterier, och den berömda läkaren-fysiologen talar för ungdomen om sjukdomar och enklare kirurgiska operationer, till och med om läkemedel. Tyvärr slutar han sina upplysningar med det råd, att man alltid skall vända sig till läkaren. Hvar-

för icke i stället lära hvarje barn lägga första förbandet på ett sår, kalla en drunknad till lif, förekomma och bota de vanligaste krämpor i stället för att alltjämt hänvisa till läkaren, som på landet vanligen bor långt borta och är så dyr att få. Emellertid är Frankrike mycket liberalt äfven i fråga om läkemedels utlemnande, och en familjefar går vanligen direkt till apotekaren, för att få både ett råd och läkemedel när någon krämpa uppträder i huset. Jag har till och med fått arsenik och morfin utan recept, och de mest brukliga läkemedlen finnas alltid färdiga i piller, pastiljer eller droger.

Geografin är mönstergill. Att fäderneslandet är så utförligt behandladt förvånar den utlänning, som är bortskämd med att studera alla främmande länder före sitt eget. Här synes mig fransmannens patriotism berättigad och vacker, och här har han skilt hufvudsak från bisak. Allt är synoptiskt, afsedt att inläras genom ögat. Här finnas kartor, speciellt öfver floder, berg, departement, provins, militärdistrikt, järnvägsnät, kanaler, geologiska formationer, produkter, industrier, så att lärjungen lär sig känna hvarje provins och hvad den frambringar eller förädlar.

Svagast förefaller läroboken i historien. Illustrerad som de flesta läroböckerna, hvilket är ett stort framsteg, synes den lida af betänkliga brister. Den fortfar att begagna regenternas

namn såsom indelningsgrund för epokerna, och hvad värre är, nästan alla illustrationer illustrera bataljer eller obetydliga händelser. Bataljer äro visserligen betydelsefulla för territoriets historia, men i folkens lif ha de icke alla spelat samma roll. Allt som rör regentens person är dessutom framhållet för mycket, alldeles för mycket för ett republikanskt land. Här finnes sålunda bilder med underskrifter sådana som: »Henrik IV:s silkesstrumpor» och »Konung Henrik III. Henrik III och hans hofmän älskade frivola nöjen; de smekte små hundar, retade papegojor, spelade bilboquet.» Om man skulle misstänka, att det låge en republikansk afsigt att systematiskt ned-sätta regenterna, bedrar man sig. Ty själfve Napoleon III är skonsamt behandlad. Om sista kriget 1870—71 skrifver författaren ännu 1885: »Frankrike har förlorat sin krigsära under 1870 års krig. Det har förlorat en del af sitt territorium. Mer än femton hundra tusen människor, som bebodde våra departement Haut-Rhin, Bas-Rhin och la Moselle och hvilka voro goda fransmän, hafva nödgats bli tyskar. De äro icke resignerade under sitt öde. De afsky Tyskland; *de hoppas alltjämt åter få bli fransmän.*» Här inskjuter emellertid författaren ganska riderligt en eloge till fienden, som förtar det hatfulla i den föregående strofen. »Men Tyskland håller på sin eröfring, och Tyskland är ett stort land, hvars invånare älska uppriktigt sitt fädernes-

land och hvars soldater äro tappra och disciplinerade.»

Och han slutar med ett råd till fransmännen, att om de vilja segra nästa gång, de skola taga lärdomar af fienden och bli goda medborgare och goda soldater. Hvarpå läseboken avslutas med en invokation till ungdomen att en gång hämnas (sic) sina fäder slagna vid Sédan och Metz. »Det är Eder pligt, ert lifs stora pligt!» Nåväl, det är en älskvärd svaghet hos en nobel nation som den franska, nobel med alla dess älskvärda svagheter.

Detta om läroböckerna. Läseböckerna äro väl utarbetade och alla illustrerade. De handla om allt menskligt vetande, industri, åkerbruk, naturvetenskap.

Därjämte finnes ett mindre läsebibliotek för utlåning, innehållande skrifter i landtbruk och något skönliteratur. Dock försäkrade skolläraren, att man hellre läser Jules Verne än landtbruksböckerna. Ungdomen lånar dessutom mellan sig Zolas romaner, hvilka emellertid ej äro onyttiga af föräldrarne. Från departementet Seine, det vill säga Paris med omgifningar, har man nyss publicerat en liten statistik öfver utlåningen från municipalbiblioteken. Af densamma finner man, att af 700,000 utlånade arbeten 65,000 rörde vetenskaper och konster, 58,000 historien, 64,000 geografin, 84,000 poesin och teatern. Men mer än hälften, eller 400,000, voro romaner. Hvaraf framgår, att människorna ännu äro ett långt

stycke från att ha försonat sig med verkligheten utan hellre trifvas i fiktionernas halfdunkel.

Till undervisningen hör äfven trädgårdsskötsel och snickeri samt för flickorna sömnad och stickning.

Allt är sålunda väl bestäldt, och de prof jag sett på själfständigt komponerade uppsatser öfver utgifna ämnen, vittna om en aktningvärd grad af förstånd och rätt mycket insigter.

Men, här kommer ett fruktansvärdt men, har skolreformen medfört alla de önskade goda resultat man väntat sig och har den utöfvat något inflytande på jordbruksbefolkningens ekonomiska vilkor? Jag nämde ofvan, att de äldre bönderna med stora farhågor motse resultaten. Förr, säga de, kunde vi föda och kläda de unga, emedan de gåfvo sitt arbete åt jorden, nu få vi försörja mellan fem och tretton år en hop små herrar, hvilka endast äro improduktiva, och hvilka efter sju års vistelse i skolan icke kunna arbeta, emedan de icke lärt det, och icke vilja arbeta i jorden, sedan de läst i böckerna. Lyckas de ändock komma i arbetstagen intill det tjugonde året, så väntar kasernen dem, och efter fem års samlif med kamrater vandra de alla till staden. Denna klagan är allmän, men den riktar sig ej mot undervisningen såsom sådan, utan mot dess för långa utsträckning. Man läser sålunda hela året om, med endast en månads vakans om sommaren i augusti och åtta

dagar vid påsk. Läroböckerna äro för stora, timmarne för många och ämnena också. Père Charron menar, att saken kunde hjälpas med att innanläsning och första skriföfningen förlades till hemmet, läroböckerna förkortades och läseböckerna öfverlemnades åt själfstudium, likasom ock timmarnes antal borde inskränkas, så att kroppsarbetet ginge parallelt med den bokliga uppfostran. Är landet ruineradt förut, menar han, skall det numera komplett läggas öde af skolan och kasernen.

Om denne bonde vore en klerikal och reaktionär, skulle hans tal icke förefalla som annat än klerikalt och reaktionärt, men han är en upplyst och bildad republikan. Han har själf icke allenast besökt folkskola utan äfven collège, där han studerat åt juridiken. Men han var klok och gick tillbaka till bondens stånd och villkor. Han anser också, att ungdomen lider af en intelligenssjuka, som underblåses af skolan, och med hvilken följer förakt för jordarbetet, hvilket yttrar sig i invandringen till städerna. På de sista tio åren, säger han, ha 800,000 bondgossar och flickor öfvergifvit jorden och dragit in till städerna för att bli arbetare och tjenstehjon, och därigenom ökat de arbetslösa och missnöjda industriarbetarnes stora här och genom konkurrens försämrat tjensthjonens ställning samt anslutit sig till de prostituerades och strejkandes skaror.

Faktum, eller att jorden öfvergifves, kan ej förnekas, men har Père Charron rätt, då han uteslutande tillskrifver skolan och kasernen denna ledsamma omständighet? Det finnes en lag för samhället, som påminner bra mycket om lagen om vätskors sträfvan till jämvigt i kommunicerande rör. Det finnes en drift hos samhällsmenniskan att förbättra sin ställning, att stiga på den sociala skalan, att arbeta sig upp, som det också heter. Bondens son, som arbetar åt fadern utan lön, känner sig ha en mindre själfständig ställning än tjenaren och dagsverkaren, hvilken dock har betaldt och kan gå, när han vill. Sonen är bunden, icke alltid med kärlekens band, och hans person är verkligen ofri. För honom finnes icke någon utsigt att bli sin egen förr än fadern dör, och att med besparingar söka få gifta sig och komma till sitt eget är ju omöjligt, då han ej eger kontanta medel att spara på. Är det då underligt att han går ut ur huset så fort han kan? Men hvart skall han gå? Fädernejorden är redan så styckad, att han ej kan komma i besittning af ett *arpent*, förr än de gamla lefvat slut, och att taga tjänst hos en bonde är ju som att stiga ner från sin klass. Återstår bara att gå till staden. Jag tror sålunda, att den gamle bondens skyllan på skolan är något ogrundad och att han är för intresserad i frågan för att kunna vara opartisk.

Men huru skola de unga bönderna hållas kvar vid jorden?

Napoleon III tänkte en gång (i sin ungdom!) öfver orsakerna till den eviga oro, som störde samhällets centra eller städerna. Och han trodde sig finna roten till det onda i städernas otillbörliga tillväxt, hvilken han åter tillskref invandringen från landet och jordens öfvergifvande. Han författade till och med små skrifter om saken, och i en af dem, hvilken stämplades såsom skäligen socialistisk, skref han följande recept mot det anmärkta onda: »Utrotandet af pauperismen genom att undervisa den fattige och genom att inbjuda (*conviant*) honom göra produktiva de 9,190,000 hektar oodlad jord, som tillhöra antingen staten, kommunerna eller enskilda. Dessa hedar (*landes*), ljunghäddar, kommunaljordar, utmarker (*pâtis*) gifva endast en svag revenu (8 francs per hektar), och är ett dött kapital... Må man gifva (utan ersättning) åt dessa armar, som äro improduktiva, dessa jordstycken, som äro improduktiva, och dessa två döda kapital skola återgifva lifvet åt hvarandra.» Därpå föreslår författaren inrättandet af åkerbruksassociationer m. m.

Denne man, som kanske var mera välmenande än brottslig, var måhända mera realist än Paul Berts positivistiska regering, då han ville sätta bredvid undervisningen rent praktiska reformer. Den nuvarande regeringens fel består kanske i att den med bokundervisningen ensam velat hjälpa allt. Nyligen har också en mycket värderad, ehuru ännu missförstådd författare,

A. Toubeau, i ett förträffligt arbete, *Le Relèvement de la population*, vidrört samma fråga och formulerar sin hufvudanmärkning mot systemet sålunda: »Genom att dela lifvet i två epoker: den ena under hvilken man tänker, den andra under hvilken man arbetar, skadar man både tankeförmågan och arbetsförmågan. Teori och praktik skola gå tillsammans som tanken och ordet.»

Samme författare har äfven fäst uppmärksamheten på det slafveriförhållande, hvarunder barnen lefva, och han har, dock långt ifrån att angripa familjen, som han finner vara samhällets naturliga grundval, velat begränsa dess myndighet öfver barnen till barnåldern. Han framhåller skadligheten i att barnen stanna för länge i hemmet, menande, att den individuella ansvarigheten därigenom minskas och förmågan af omtanke och förutseende försvagas. Slutet af hans kritik blir yrkandet på ungdomens emancipation. Som författaren har ett universalmedel: den metriska beskattningen eller exklusiva jordskatten, tror han, att barnen genom densamma skola få lättare att snart bli egare af en jordlott och komma till att grunda familj.

Som jag ej sett hvarken den oodlade jorden upplåten gratis eller den metriska beskattningen genomförd, kan jag ej döma om de föreslagna medlens verksamhet. Jag har endast velat anföra dem för att visa, att avancerade reformatorer ej

skyllt på skolgången för jordbrukets sjunkande och ännu mindre fordrat dess indragande för jordbrukets höjande.

* * *

Men faktum kvarstår: att bonden tillskrifver den långa skolgången barnens olust mot jordarbetet.

I Österrike har nyss en häftig kamp utkämpats rörande den obligatoriska skolgången på landet. Den gällande lag som då afskaffades anbefalde åtta års skolbesök. I alptrakten, där det var långt till skolan, blef denna lag outhärdlig och kunde ej tillämpas. Den ansågs mycket liberal och kallades kostnadsfri, oaktadt den ålade bönderna en svår skatt i arbetskrafter. Missbruken blefvo häfda och minister Taaffe inskränkte på vederbörande bönders begäran den långa skoltiden, hvarför han ansågs mycket reaktionär och till och med klerikal.

I Sverige finnas de mycket lofordade folkhögskolorna. Som kunskapens träd äro äfven de på godt och ondt. Vid en af dessa skolor, som jag känner, gestaltade sig undervisningen på följande sätt. Förmögna bondgossar och bondflickor skola vid denna anstalt få lärdomar för det lif som förestår dem. De uppföra låtsade kommunalstämmor, där de turvis tjenstgöra som ordförande. De lära något bokhålleri och natur-

vetenskap. Detta är utmärkt godt. Men därjämte läsa de svensk historia af gamla goda slaget, Tegnér's romantiska chauvinistiska poem, Topelii bravader, svensk literaturhistoria. Åkerjorden, som är anslagen till praktisk undervisning, utarrenderas och trädgården skötes af drängar. Herrar elever, hvilka betrakta sig som studenter, spela kort och dricka om nätterna. Flickorna lära bland annat tapisserisömnad. Detta är trädet på ondt! Denna skola har medfört det resultat, att åkerbruket öfvergifves af dessa ungherrar, som sedan blifva advokater, klockare eller gå till städerna. Ändamålet, eller kunskaps spridande till den jordbrukande befolkningen, är sålunda förfeladt, då samma jordbrukande befolkning upphör bruka jorden så snart den fått kunskaper.

Skall man därför fördöma folkhögskolorna? Ja och nej, ty det fins frågor som kunna besvaras med ja och nej.

Paul Bert, hvilken väl känner satsen om vätskors jämvigt, har också insett att den ena ytan icke kan stiga utan att den andra faller, och har därför varit betänkt på att låta den högre falla litet, så att båda komma i nivå. Härigenom skulle den lägres sträfvan att stiga minskas och jämvigt småningom inträda. I följaras framlade han till den ändan ett förslag om studentexamens afskaffande, hvilket förslag förordades i en tidning af en modern ande, som icke älskar öfverkultur på något håll, nämligen

Guy de Maupassant. Denne ansåg studentexamen vara för vidlyftig, skolan för opraktisk, emedan den borttog förmågan af själfverksamhet.

I Norge har ämnet varit före och kommer nog snart upp igen.

Halfreformer kunna sålunda finnas, hvilka motverka sitt ändamål, och den utsträckta folkundervisningen utan samtidig inskränkning af den högre undervisningen, synes vara en betänklig halfmesyr.

FJÄRDE KAPITLET.

Bristen på armar. Tyskar och belgare inkallas. En dagsverkare i hvita manchetter. En svensk statkarl. Jordens gång från herrarne till bönderna. Arrendena öfvergifvas af brist på daglönare. En arrendator med 70 tunnland åker, en dräng och två hästar. Arrendet 1,500 francs, men jagträkten 4,500 francs på samma egendom. Bonden som svindlare.

Bristen på armar och armarnes dyrhet, se där bondens stående klagomål. Och saknaden af hjälpfolk är i Frankrike så stor, att man under skördetiden måste inkalla belgare och tyskar.

Utom de ofvan berörda orsakerna till armarnes motvilja mot jorden finnas äfven andra. Samtidens människor tyckas vara under inflytande af en evolution af sällskapsdriften, hvilken för öfrigt hos den keltiska rasen lär vara mera utvecklad än hos andra.

Att arbeta på fältet är utom under skördetiden ett ensligt lif. Den franske bonden, som mestadels lefver i byalag, är van vid umgänge, och ensamheten plågar honom. En dagsverkare här i byn föredrog sålunda kamratskapet och det tråkiga arbetet vid en järnvägsanläggning med 3 francs och 50 centimes om dagen mot att gå på åkern för 4 francs.

Bonden vet också väl, att dagsverkaren ingenting uträttar, om han ej har kamrater eller uppsigt.

Härtill kommer tidens demokratiska anda, som pressar underklassen upp mot öfverklassen, hvilken sträfvan tar sig uttryck i bättre lefnadsvilkor och bättre kläder.

Jag såg i morse på min promenad utåt fältet en dagsverkare, som bröt upp en klöfvervall med en hacka. Klädd i svarta veloursbyxor (ett steg öfver bondens *bruna* hvardagsvelours), väst af mörkt ylletyg, ren hvit skjorta, hvars manchetter lyste hvita, och med en svart mössa med skärm, liknade han en handelsbokhållare mera än en bonde. Hans klockkedja dinglade från västfickan vid hvarje hans kroppsrörelse, och hans ansgite med ett par svarta militäriska mustacher var icke brynt af solen.

Denne arbetare förtjenar vintertiden 4 francs om dagen, om sommaren ända till 5 francs och 50 centimes. Han bor på hotellet, där han är inackorderad i allt för 3 francs och 50 centimes. Där får han utom första dejeunern sina två mål-

tider kl. 11 och 6, hvarvid vankas soppa vid båda, legymer och kött eller fläsk samt en half liter vin.

Om aftonen och om söndagarna spelar han biljard, arrangerar baler och trakterar. Han är icke våldsam eller öfvermodig, men han är säkrare i sitt uppträdande än bondens söner, ty han räknar sig ej som tjenare. Han skänker sitt fria arbete mot en öfverenskommen betalning, går och kommer när han vill och lyder icke under någon. Är det ondt om arbetare, sätter han upp sitt pris.

Huru afundsvärd är icke denne mans ställning mot de svenska statkarlarnes och torparnes, hvilkas klass saknas i Frankrike, där man antingen är egendomsegare (stor eller liten), bonde, hälftenbrukare (*métayer*) eller arrendator (*fermier*).*

* Jämförom den franske dagsverkarens 1,500 francs (= 1,000 kronor rundt) med en svensk statkarls stat i Skåne:

	Kr.
Kontant lön	145
33 kft råg	80
18 dito korn	40
6 dito malt	15
1 dito ärter	4
5 tunnor potatis	20
1 kanna mjölk dagligen .	51
	Summa 355
Fri bostad	30
Diverse förmåner	20
	S:a s:rum 400

400 kronor mot 1,000 kronor.

Bristen på arbetare till jorden har sedan länge utöfvat sitt inflytande på jordstyckningen och jordens öfvergående i brukarens händer.*

Man har tillskrifvit jordstyckningen i Frankrike nästan uteslutande konfiskationen af adelns, emigranternas och presterskapets gods vid den stora revolutionen, men en nyare författare, Léonce de Lavergne, har undersökt saken och funnit den icke förhålla sig alldeles så. En del af de konfiskerade godsen återställdes under restaurationen, och de som ej restituerades kommo ej direkt i bönders, utan i egendomsspekulanter händer. Från dessa bourgeois gingo de småningom ut genom detaljköp till bönder, då herrarne ej kunde bruka dem på brist af armar. Bristen på armar lär ha uppstått, säger författaren, dels genom de stora byggnadsarbetena i Paris under andra kejsardömet, och icke minst genom de oerhörda arbetskrafter som järnvägarne fordrade.

Härmed må nu förhålla sig huru som helst, den franske bonden frigjordes från feodalväldet genom revolutionen, kom genom besparingar och flit att ega jord, men står nu såsom jordegare gent emot arbetaren och sina söner, utan hvars hjälp han ej kan höja sina förmögenhetsvilkor längre.

* I Italien har detta antagit sådan utsträckning, att i Friaoul landtegendomar lagts ner af brist på arbetare. I Italien utvandrar nämligen jordarbetaren.

Père Charron sade mig här om dagen att det gått så långt, att han ej kan drifva jordbruk med behållning, äfven om han hade arbetare, ty deras arbete betalar ej lönen.

Följderna häraf äro nu mindre kännbara för bonden, som arbetar själf och lefver måttligt, men för arrendatorerna, som taga mycken jord på spekulation, är en verklig kris för handen. I departementet Aisne, som för icke länge sedan var ett af de mest blomstrande, ser man arrendatorerna öfvergifva fermen; tiggare stryka kring landet, och egendomsegarne skynda att sälja eller lägga jorden i jagtmark. Endast i det nämnda departementet lågo (enligt Journal officiel, febr. 1885) 840 stora och vackra fermer öfvergifna. Och under loppet af de tre sista åren ha kontrakten gått ner med 60 proc.

Här i trakten af Seine och Marne finnas många Châteaux. Jag kan räkna 6 à 7 på min korta morgonpromenad. De hafva för länge sedan upphört ega jord och äro nu endast sommarnöjen, som stå halfva året med stängda luckor.

Ett af dessa slott, som ännu eger jord, är utarrenderadt åt en bonde. Jag besökte honom här om dagen och fick en ganska lärrik lefvande bild af den evolutionens gång, som nu kallas arbetarnes emancipation.

Omgifven af en tämligen dålig jord, mest bestående af sandblandad mylla med mycket kiselsten, ligger arrendegården. Den var fordom

ett slott och ser ännu ståtlig ut. Våldiga järngrindar, som egaren, en pariserämbetsman, köpt gamla i Paris, öppna sig till den kolossala gården, som på alla fyra sidor är kringbyggd. Åt vester ligger mansbyggnaden, med högt brant tak, långa skorstenar i yttermuren, flöjlar på åsen och spår af borttagna hörntorn. I söder går ladugårdslängan, i öster logar och skullar, och norra sidan upptages af lider och tjenarnes flygel, med slöjdstuga och så vidare.

Fermiern, klädd illa som en fattig bonde, ledsagad af två raggiga vallhundar, mottog mig på gården. Jag trodde det var en gårdsdräng, men i en blink hade han presenterat sig som den tillfällige slottsherren. På stående fot redogjorde han för sina villkor. Egendomen, utgörande 70 hektar (omkring 140 tunnland) jord, inberäknade naturliga ängar, var arrenderad för 1,500 francs eller vid pass 20 francs hektaren. Om man nu vet, att medelarrendet för en hektar räknades 1880 för 60 francs, kan man sluta, att vår arrendator fått sitt ganska lågt eller att jorden var rätt dålig. Oaktadt detta låga arrende hade han ändock icke kunnat betala detsamma, men det talade han icke om för mig. Hvad var då orsaken? Därutanför lågo åkrarne släta som biljardskifvor, i långa sammanhängande stycken, utan diken, utan stenar. Den var mager, det är sant, men den var lättskött och skulle kunnat förbättras. Men här fattades mycket riktigt arbetare. Sjuttio tunnland åker skulle brukas

med en plog, en enda dräng och två hästar samt gödslas efter sex kor. Det var sålunda ingen rimlighet. Också såg det hela ut som ett ståtligt elände. Gödseln låg kringkastad på gården och utsatt för väder och vind, och inga aflopp och uppsamlare från stall och ladugård förefunnos. Korna sågo ut som de magra nöten, och de två hästarne liknade rödskinnens krakar i jardin d'acclimatation. Fyratio får af Solognes brunhufviga ras stodo i kätten, och halfva egendomen var lagd i gräsvall till deras bete.

Men fermiern var glad och nyter, ty egendomsherren var »så snäll». Troligen emedan han lyckats utarrendera jagten för 4,500 francs, hvarigenom han höll sig skadeslös för det förlorade arrendet. Ja, denne ansåg kanske som en vinst för jagten, att jorden låg obrukad. Så är fallet med många egendomar i departementen omkring Paris, att jagten betalar flere gånger arrendet, naturligtvis till stort förfång för jordbruket, som med afsigt hålles nere för att ej störa raphöns och fasaner, hvilka dessutom äro verkliga skadedjur för åkern.

Och egaren, som visste arrendatorn sakna kapital, gjorde intet för att få jorden gifvande. Att köpa gödsel stod ej till, ty den säljes här ej under 5 francs kubikmetern, hvaraf ett lass kommer att kosta intill 20 francs. Men man inköper likväl artificiella gödningsämnen, ty här i byn finnes en depot, samtidigt med att man slösar med de naturliga.

Men arrendatorn var nöjd. Han visade med en viss högfärd sina rum. Cheminée med pendyl hade han, matbord, skänk och taklampa, ehuru denna blott som prydnad, ty den var nu, vintertiden, skyddad mot osynliga flugor medels ett flor. Han pekade på de gamla takbjälkarne, han visade en vindeltrappa af ek, som var en verklig antikvit. Han förde mig trappan uppför, där fordom stora salen varit, ty spår af igenlagda höga rundbågsfönster syntes ännu. Där hade han några tunnor hvete i en hög på golvet. Dåligt hvete, efter hvad man sedan sade mig, när jag företedde profvet. Därpå ledsagade han mig ned i mjölkkällaren eller mejeriet han kallade. Källaren såg jag, men ingen mjölk, intet smör, ingen ost och inga redskap, men godt vatten fans där, ty en källa porlade där fram.

Han var, som sagdt, belåten med sin ställning. Här, sade han, är man sin egen herre och slipper trassla med grannarne i byn.

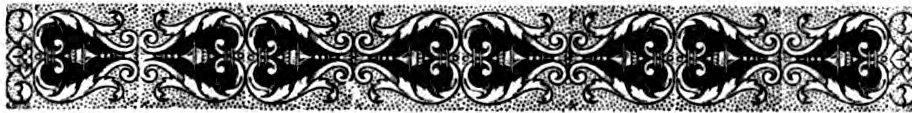
Sin egen herre! Ja, men herre utan drängar!

Denne arrendator föreföll mig vara typ för en ny evolution inom bondevärlden. Förr, och än i dag, sträfvade bonden att få en liten jordlapp, bli proprietär; nu tyckes han äflas efter att bli stor fermier, bo som en seigneur och slippa betala arrendet. Är det möjligt, att han lägger af pengar, så är han ju en modern svindlare.

Men bakom dessa missförhållanden ligger dock som grund bristen på jordarbetare, ty arrendet, 20 francs hektaren, var ju ej för högt.

* * *

Fackmännens åsigt om arrenden i allmänhet är den, att de skada jorden och icke lemna nog säker behållning åt arrendatorn. Kontrakten lyda vanligen på 6 eller 9 år. Nu måste arrendatorn under de första åren nedlägga kostnader på jorden, köpa kreatur, utsäde och redskap. Dessa utlägg vill han ha igen, och därför pressar han ur jorden så mycket han kan. Vid kontraktets utlöpande har ingendera parten vunnit något. Orsaken till kontraktens ingående på så kort tid är familjefaderns fruktan att vid frånfälle lemna barnen ett kontrakt i stället för en egendom. Därtill kommer lagens bestämmelse rörande utarrendering af omyndiges egendom, mans af hustrus, som ej får ske på längre tid än nio år. På så kort tid vill ej någon arrendator göra förbättringar på egendomen, och därför förblir allt vid det gamla.

FEMTE KAPITLET.

Evolutioner och revolutioner. Lagen om vätskors jämvigt verkar på samhället. Evolution inom äktenskapet. Den underkufvade familjeförsörjaren. Franska äktenskap. Damera tycka ej om Napoleon och hans Code. Dot'en och Malthusianismens yttringar af slägtkänsla. Folkminskning och välstånd i Frankrike. Franska seder mycket stränga. Romanska kyssar och germanska. Ett bröllop skildras.

Det finnes många, som mena, att våldsamma revolutioner ej mera skola inträffa och att den långsamma men permanenta evolution, som pågår mer eller mindre tyst, just är den moderna revolutionen. Sålunda ha vi sett, huru jordarbetaren utan egendom äflas att mot högsta betalning lemna sämsta möjliga arbete för att med fakta öfvertyga egendomsegaren, att hans egendom är värdelös utan arbetare. Vi ha sett, huru bönderna gent emot proprietärerna småningom kommo att besitta den öfvergifna egendomen och nu i sin tur stå der med en vär-

delös egendom, sedan dagsverkarne upptagit samma strid emot dem. Och därmed äro vi samhällsproblemet in på lifvet.

Synes det icke, som om den drifvande kraften ytterst vore begäret att komma från arbetet genom att kasta det på andras skuldror? Och är icke vissa reformatorers åtrå, att få slut på denna strid genom en kompromiss, ganska sund? Kompromissen skulle bestå i att begagna hvarandra i stället för att begagna andra. Huru detta skall tillgå lemna de många programmen upplysningar om.

Men nu finnas äfven andra tysta evolutioner på andra områden. I samhällets understa grundval, familjen, börjar äfven det strama, och spänningen är på många håll mycket våldsam. Det bryter mellan makar och det bryter mellan föräldrar och barn. Vi ha ofvan sett, huru barnen utvandra ur hemmet, där de lefde lönlöst slafif, nästan i lifegenskap. Nu skola vi se, huru makarne upptagit sin strid om ställningen.

Äktenskapet, som förefaller vara i sin grund en mycket enkel och naturlig institution, hvilande yttest på hanen, honan och ungarne, har under samhällets invecklade utveckling blifvit allt annat än förnuftig och billig. Först hvilar det hela på en förfärlig orättvisa, att mannen ensam skall vara familjeförsörjare med så stränga förpligtelser, att lagen kan döma honom till tvångsarbete, om han ej uppfyller sina förbindelser. Hustrun har däremot blott en enda och mycket

billig: att vara sin man trogen. Hos bonden, om hvilken jag nu uteslutande vill tala, har blifvit häfd, att hon lagar maten och sköter barnen. Genom en enkel sofism har hon blifvit upplyst om, att det är endast hans mat hon lagar och hans barn hon sköter, under det hon glömmer, att det också är hennes. Hennes matlagning är icke outhärlig för mannen, ty han kunde taga sina måltider på krogen.

Hvad makarnes ställning här i Frankrike beträffar, synas hustruns intressen vara väl tillgodosedda.

I *L'Instruction Civique*, som läses i skolorna, har regeringen formulerat sin mening om parternas ställning sålunda:

»Det är fadern, som bör sörja för familjens uppehälle.

»Modern bör endast arbeta, när icke mannens arbete räcker till. Hon bör så vidt möjligt söka ett yrke, som tillåter henne stanna hemma.

»Hennes förnämsta pligt är att uppfostra barnen och sköta hushållet med ordning och sparsamhet. Mannen bör reglera utgiftskontot, men icke ingå i hushållets detaljer.»

Att han icke ingår i några detaljer kan jag försäkra, snarare synes mig hustrun här i landet vara ett slags administratör eller förmyndare. Franska kvinnan är en hersklysten, osentimental, praktisk företeelse, som under det frågan om likställighet diskuterats, helt enkelt tagit makten. Jag trodde länge, att det endast var parisiskan,

som med sina roffågelsögon och sin haknäsa spejade efter en försörjare och nu på sista tiden med revolver och vitriol exploiterade mäns plånböcker, men jag finner att typen är nationell.

En på intelligensens och moralens sida öfverlägsen man kan mycket lätt komma under en låg, dum och hänsynslös kvinnas makt. För att få makt fordras endast kourage att ta den genom att bryta öfverenskommelser. Amerikanaren höll på att komma under den invandrande kinesen, emedan kinesen hade en hänsynslösare moral än den eljes icke finkänslige amerikanaren. Jag tror, att den franska kvinnan, född realist, utan spår af sentimentalitet, haft lätt att komma öfver den chevalereske fransmannen, som är kvinno-
dyrkare. Hans artighet mot kvinnan är ett erkännande af hennes öfverlägsenhet som kvinna, men icke som menniska. När kvinnan aflägger sin kvinlighet, börjar hennes makt gå ner, hennes trollkraft är bruten, och de ogiftas antal ökas. Med sann kvinlighet kan då icke menas annat än full besittning af de könskarakterer, naturen förlänat könet såsom kön. Den evolution, som nu genom öfverkultur kommit i rörelse och som sträfvar att utplåna könsdifferenserna, har väckt den moderna kampen om ställningen mellan könen, och äktenskapen börja bli olyckliga. Till och med ända ner bland bönderna har denna strid trängt, och vi ha här för ögonen åtskilliga illustrationer till ämnet.

Jules är en liten sällskaplig, vaken man, af hvilken jag brukar hyra häst och vagn. Han har väl reda på sig och har gifvit mig många upplysningar under våra körturer här i trakten. Men han har en hustru, som tycker att han har för roligt på sina utflykter, och som sett att han kommit ur hennes händer genom att vistas utom hemmet. Hon har beslutit att underkufva honom. Genom vanan att se familjeförsörjaren göra allt grofarbete och ensam slafva för huset, har hon lärt sig att betrakta honom som husets och sin dräng. Men genom långa ensamma timmars reflektionsarbete och grundliga samtal utanför porten med grannkvinnorna, har hon också upptäckt att hon är mannens piga. Som hon saknar sinnet för rättvisa, kan hon ej inse att jämvikt inträder då ena parten är dräng och den andra piga. Nej, nu vill hon ha jämvikt efter sitt begrepp därigenom att mannen äfven blir piga. Hvilka metoder hon begagnat, känner jag ej, man påstår att hon slåss. Hvarför han icke slår igen, beror både däraf att en man icke bär hand på en kvinna, emedan det tar emot, och än mer däraf att lagen i detta fall skyddar kvinnan, men icke mannen. Resultatet är emellertid halfvunnet, ty mannen är numera nödgad sköta barnen och laga mat. När han stundom, retad af manliga vänner, vaknar till själfkänsla, söker han skaka af oket, men då uppstår ett sådant buller i byn, att han föredrar tystnaden och lidandet.

Jag kom häromdagen in för att betala en räkning. Mannen var ej hemma. Hustrun förklarade att det ej betydde något. Hon tog emot pengarna, timbrerade räkningen, kvitterade den i mannens namn och följde mig till dörren. Hon såg icke snäll ut, men tycktes vara en så kallad duktig kvinna.

Man har frågat henne och andra hustrur, som lefva »olyckligt» med sina män, hvarför de icke divorcera.

— Det är så dyrt, — svara de, — och dessutom blir afvittringen af egendomen så invecklad.

Vi ha också en bondkvinna, som stält sig som kandidat vid ett val och lyckats åstadkomma röstsplittring genom att få 19 röster. Jag hade tänkt interviewa henne, men blifvit afrädd af skäl, som voro talande.

Utom den frihet, som den gifta kvinnan tagit sig öfver den som lagen gifvit henne, har äfven kommunen befriat henne från hennes egentliga och tyngsta pligt som barnens uppfostrare. Till den ändan är en Salle d'asile upprättad, där barn ifrån två till fem år mottagas. Ett slags lekskola, dit barnen lemnas om morgonen, för att hustrurna skola få tillfälle sköta hus och ladugård. Sådana salar skola finnas i alla kommuner. Olyckligtvis är vår sal skött af religiösa systrar, som göra katolsk propaganda och därigenom förtaga verkan af skolans laicisering.

* * *

Äktenskapet i Frankrike är en mycket realistisk institution, afsedd till hustruns försörjande och slägtets upprätthållande. Slägtkänslan har varit mycket utvecklad hos denna nation, som icke velat ha äktenskapet som en förlustelse för makarne. Såsom ersättning för det förlorade sällskapslifvet är äktenskapet i egenskap af *tête à tête* en mindre fullkomlig form. Andliga äktenskap eller själarnas förening kunna också mycket väl etableras utan mär och gemensam säng. Det är alltså ganska sundt detta så illa anskrifna franska äktenskap. Föräldrarnes känsla för slägtet är också utvecklad, så att de arbeta och spara till en hemgift (*dot*) åt dotterns blifvande barn. Doten, tillkommen under försakelser, till förmån för ofödda, är sålunda en vacker sak från flere synpunkter. Den är nämligen äfven en hjälp åt mannen för de barn, hans hustru kommer att föda, och undantages också från mannens förvaltning. Att männen i Frankrike gifta sig för doten är också falskt. I andra länder kastar fadern sin dotter åt en man, såsom om han gjorde en god affär, hvilket han ju gör, då han befriar sitt utgiftskonto från en tärande medlem. I Frankrike ger han en liten hjälp åt den blifvande försörjaren. I Frankrike är man äfven så rättänkande, att man anser en man med en syssla, som ger 5,000 francs, icke alls gifta sig till pengar, om hustrun eger 100,000 francs, då hon ju ej i ränta medför mer än hvad mannen ger till huset. Att hustrun genom paktum får

undandraga sina inkomster från husets utgifter, är en artighet från den ridderlige mannens sida, men att hon nu vill ha denna bestämmelse lagstadd genom gift kvinnas eganderätt, är en oblyghet från hennes.

En annan yttring af denna omtanke för det kommande släktet i Frankrike, är inskränkning af barnens antal. Detta är ett vackert drag, ty det visar omtanke och kärlek. Men politiska män, som tillika äro patrioter, hafva deri sett en rasens förminskning i antal, som hotar armékontingenten.

Vid den stora allmänna enquête agricole 1866 afgåfvos i nästan alla rapporter såsom orsak till folkstockens stillastående eller nergående: föräldrarnes fria vilja öfver familjens tillväxt. Likaså hade man observerat, att i de rikaste provinserna, såsom Nordmandie, folkökningen var minst, under det att den ökades i de fattiga. Öfver denna sista omständighet anställde man många, långa och vetenskapliga tankeakter, tills ett ljushufvud löste frågan ovetenskapligt. — Ni ha förvexlat grund och följd, — menade han. — De rika provinserna äro rika därför, att de icke föda proletärer till världen. — Nu menas vanligen med att en trakt är rik, att där icke finnas några fattiga, och då har ljushufvudet rätt. Menas däremot rik produktion, så skulle enligt andra därtill fordras många arbetskrafter. Jag lemnar den frågan åt framtiden och konstaterar, att här i orten föräldrarne afgöra, huru många barn de skola ha, något som de tro icke angår någon annan än

dem. Vore detta deras uppförande klandervärdt, mena de att lagarne och de heliga skrifterna nog skulle ha lagstiftat och predikat om den saken. De religiösa skrifterna anse ju till och med kvinnan orenad af barnafödsel och påbjuda därför kyrktagning. Paulus aposteln finner äktenskapet endast vara ett nödvändigt ondt. Och likafullt är det de religiösa och patrioterna som beskärma sig mest.

Men folkminskningen i Frankrike, det rika Frankrike, har också sin grund i det ogifta ståndets tillväxande. I fjol våras höll en läkare, presidenten i antropologiska sällskaper, dr Lagneau, en föreläsning i Academie des Sciences morales om celibatet i Frankrike. Han fann dess tilltagande betänkligt. Tillskref dess tillväxt kasereringen och prestadömet; men äfven den långa undervisningen vid skolor och universitet, omkostnader och administrativa formaliteter vid vigseln, svårigheten att lefva, ökade fordringar på lifvet med mera.*

* »Författaren gör äfven en jämförelse mellan folkökningen i Sverige och Frankrike, därtill föranledd af bekantskapen med en i Skandinavien mycket omtyckt skrift. Han säger: »Giftas, Les Mariés (Lausanne, Paris 1885), som herr A. Strindberg behagat skicka mig, ådagalägger å ena sidan att absolut återhållsamhet är för den unge mannen antifysiologisk, å andra sidan att de unga ofta hafva stora svårigheter, innan de kunna få gifta sig. Och likväl är nativiteten i Sverige, utan att vara hög, en femtedel högre än i Frankrike, och dess folkmängd tillväxer betydligt. Af 1,000 kvinnor på 15 till 50 år mellan 1861 och 1875 räknade man 122,8 lefvande födda barn. Från 1751 till 1870 har folkmängden vuxit från 1,785,727 till 4,168,525.»

Man har här ganska stränga seder, man kallar, rörande förhållandet mellan könen. En flicka som råkade få barn, skulle antingen i god tid gå i floden eller lemna byn. Gift skulle hon svårligen bli. Förlofningarna äro försiktigtvis korta. De anses ej börja förrän lysningen är uttagen. Och råkas de förlofvade, sker det alltid i anhörigas närvaro.

Code Napoléon förbjuder faderskapets sökande. Orsaken må nu ha varit missbruk vid faderns exploiterande, svårigheten vid vittnesmål och bevis; verkan kvarstår: flickornas försigtiga vandel, eller dygd, om man så vill.

Främlingar, särskildt engelsmän, som nu äro vana att öppet umgås med andra könet, i all ära, hafva här i landet rätt bedröfligt rykte, emedan de spela Lawn Tennis med unga misser utan äldre damers bevakning. Bönderna kalla hvarje dam som spatserar med en ung herre: sa femme. En mycket oförvitlig ung herre, som här om dagen befann sig på sjukbesök hos en ung dam, hvars knä skulle skötas af den inträdande läkaren, anmodades helt öppet af denne att stanna i rummet under det förbandet lades. Läkaren tog nämligen för gifvet att det var älskaren, och ville bara vara artig.

Ett fruntimmer som röker, anses här vara ett dåligt fruntimmer, och alla parisiskor, som komma hit på besök, äro ansedda osedliga, emedan de spela biljard.

Det fins intet land som har så stränga seder som det »osedliga» Frankrike. Det är ju ganska kuriöst om det bara skulle vara Code Napoléons fel. Men så äro damerna också mycket onda på Napoleon och hans Code.

* * *

Mère Simard, enka efter en bonde, skulle göra bröllop i höstas åt sin äldsta dotter, hvilken var förlofvad med en kock från Midi. Grefvens betjent utnämndes i god tid till arrangör på samma gång han blef förste marskalk. I egenkap af hyresgäst blef äfven jag inbjuden och kan därför referera festen, som räckte ett obestämmt antal dagar, men lemnade ett lifligt intryck efter sig.

Först började man dekorera hotellets stora sal. Gröna guirlander hängdes i taket; lampställen virades med blommor; i hörnen ställdes bamburuskor och på golvet ströddes löf. Därpå dukades ett hästskobord med femtio kuvert. När allt var redo vid elfvatiden samlades gästerna i biljardsalen. Bruden var klädd i hvit kaschmirklädning, med slöja och krans af gjorda orangeblommor (krona brukas ej). Hon bar i handen en bukett af hvita rosor. Brudgummen var klädd i frack och hvit halsduk samt hög hatt. De öfriga gästerna i bonjourer, mer eller mindre kulörta. Och så gick man i procession

till mairiet. Man väntade i yttre salen, där pompierernas munderingar voro upphängda, och under det den civila akten försiggick i den inre salen, utförde ungherrarne, klädda i kommunens kaskar, små kalabaliker med flintlåsgevären.

Därpå tågade man till kyrkan. Brudparet föll på knä framför koret i en bönpall med två tända ljus. Mässan lästes; sakristanen och chantren sjöngo en illaljudande duett. Därpå skedde vigseln med ring. Delinkventerna offrade i en skål, hvilken sedan cirkulerade emellan gästerna, som iakttago ett tämligen laïciseradt uppförande under ceremonin. Därpå presenterades ett krucifix till kyssning, men endast ett fåtal lyssnade till kallelsen. När detta var öfver, tågade man upp i koret att vänta brudparet, som inne i sakristian skulle teckna sina namn.

Med en nyfikenhet som gränsade till vanvördnad belägrades altaret, och aktningslösa iakttagelser öfver den helige Bartolomeus yttrades högt af ungherrarne, medan flickorna gingo att offra i en bössa för att snart få bli gifta. En ung commis, som åtnjutit *l'instruction civique*, spelade en vals ut Madame Angot på orgeln, hvilket infall helsades med bifall, till och med af sakristanen, som är något supig. När brudparet utträdde ur sakristian, mottogos de med kyssar på kinden och lyckönskningar. Därpå aflägsnade man sig. Det regnade nu ute. När jag såg brudens ledsnad ville jag trösta henne med ett gammalt svenskt skrock. — Det regnar

i brudens krans, — sade jag, — det betyder fruktbarhet (*fécondité*). — Hon såg både förebrående och otröstad ut, så att jag måste vända mig till brudgummen och förklara mig. — *Fécondité*, — rättade jag, — *vous savez, des richesses, enfin, tout ce que vous désirez*. — Aha, — återtog den unge Malthusianaren, — *des richesses. Très bien*.

Vi sattes genast vid hemkomsten till bords. Père Morot behöll mössan på, men fick en fin vink om att fönstren voro stängda. Den förstod han ej, hvarför bysmeden gick fram och talade vackert vid honom, dock utan framgång. Nu börjas en serie maträtter och vin. Man äter och dricker, glammar och skriker, men ingen skål för brudparet utbringas. Salen och gästerna omtöcknas snart i tobaksmoln, sedan kaffe och konjak inburits, och grefvens betjent sjunger en visa. Som grefvens betjent varit i Paris har han *savoir vivre* och vet att välja en för tillfället lämplig festsång, som skall glädja brudgummen. Den handlar som de flesta franska chansonger om att den äkta mannen ovilkorligen skall bli bedragen af sin hustru eller få horn, som det heter. Jag har däremot icke hört en enda visa om en bedragen hustru, hvaraf jag borde sluta att männen här äro trognare.

Därpå instämmes i marseljäsen, som bysmeden, hvilken är politikus, tager upp. Tobakshandlaren, som är legitimist och dekorerad med

medalj, sjunger med. Père Morot fortsätter med *à la Lanterne*. Grefvens betjent konverserar under tiden damerna. Men så blir smeden retad och under en dånande »*Dansons La Carmagnole*», bryter man upp. Jag har aldrig hört La Carmagnole förr, men något elektricerande hade den ej för mig. Kanske jag ätit för mycket att kunna elektriceras. Den är nämligen afsedd för hungriga. En trumhvirfvel och valdthornsfanfarer tillkännage att vagnarne äro framme. Det hör ovilkorligen till ett franskt bröllop att ha vagnar.

Två väldiga omnibusar packas nu med ungdom ini och utanpå. Af flickorna på taket synas endast kängorna och litet af strumpan. Herrarne söka gissa hvem den respektiva egarinnan till de och de kängorna är. Under skott af petarder, trumslag, valdthornslåt, sång, skrik och korkars smällar, rusa vagnarne af utåt landet och färden går en solig hösteftermiddag ut till Fontainebleauskogen. Man gör halt i Franchard efter att med hornlåtar ha ofredat alla mötande, och med lämpliga skymford ha helsat en skara Frères Ignorantins. I Franchard gungar man, kastar ring, klot, knif, allt som kan kastas och sparkas, och så vänder man hem till midagen.

Nu följer en måltid, sådan som jag aldrig bevittnat förr. I minnet kvarstår endast att kalkonen följde efter höns, anka och kanin, och att det hela slutade med kabeljo.

Grefvens betjent ger entremets mellan rätterna. Han härmar två preussares kärleksförklaring, och slutar hvarje kuplett (lagom oanständig naturligtvis) med ett bredt »Ja» eller »Nain». Smeden blir sentimental och sjunger om Belfort. Nu börja äfven damerna bli ekivoka. En ung flicka på sexton år sjunger om några glömda tändstickor, hvilka förorsaka en vågad scen i mörkret. Hon sjunger så oskyldigt, blygt, att det hela verkar mera okunnigt om verkliga förhållandet än invigdt.

Man sjunger och sjunger, men ingen höjer sitt glas för brudparet. Det hela ger ett kallt, ovänligt intryck. Alla synas ha kommit hit för att roa sig och få uppträda. Ingenting anger en tanke på festens föremål. Slutligen stiga brud och brudgum upp, samt vandra med sina glas omkring att helsa alla gästerna med ett vänligt ord och kanske mottaga en välönskan. Man återtar sina platser och det blir ett ögonblicks lugn; men då utbryter ett anskri. Grefvens betjent reser sig upp ur en komprometterande ställning vid brudens fötter och triumferande visar han sin trofé: strumpebandet. Flera meter långt i trikolorens tre färger klippes det i små bitar, och nu går hjälten åtföljd af sin tärna (tobakshandlarens dotter) att mot en kyss utdela bandbitarne åt alla gäster.

Att kyssas på mun anses här i landet opassande i vittnens närvaro. Jag såg icke brudparet kyssas under hela festen. Två ger-

maniska makar som kyssas bland obekanta kunna råka ut för ledsamheter och ha äfven gjort det.

Därför gjorde nu kyssningsceremonin stor uppståndelse. Flickan var blyg, men marskalken var icke blyg.

Så kom kakan med nya sånger, och slutligen utdelades karameller innehållande mössor af kulört silkespapper. Vi sågo vid desserten ut som en hop tokar i alla dessa hufvudbonader, men taflan var starkt kolorerad och munterheten steg till yra.

Så blåstes alarm af musikanterna, som vid desserten inträdt och fått plats vid nedre bordsändan. En estrad slogs ihop af bord och bräden och så börjades dansen. Huru länge den räckte vet jag ej, men jag somnade och sof och drömde och vaknade vid tenorbasunens tam tam tam och kornettens och violens, för de dansande åtminstone, vällustiga tongångar. Ibland kom ett petardskott mig att drömma om attentat, ett anskri om batalj, men det lär ha gått högst vänskapligt till.

Följande morgon, sedan jag badat i floden, gick jag upp till gästerna. De spelade biljard, drucko hvitt vin och sågo rätt nyktra ut. Marskalken stod på vakt nedanför brudparets fönster och hade synbarligen något ceremoniel i tankarna.

Men de gröna voliererna förblefvo stängda. Nu började man blifva otålig nedanför. Speord af för mig mera anad än förstådd valör haglade,

och slutligen öppnades luckorna. Där stod den nygifte, fet, glad, skinande, och vid hans sida den unga frun rodnande. Och nu lossades salvor af frågor om välbefinnande, helsotillstånd, sömn och annat, hvarpå den lycklige mannen svarade så godt han kunde.

Tre dagar kunde jag räkna måltider, danser, körturer och petarder. Sällskapet glesnade så småningom och lugn inträdde åter.

SJETTE KAPITLET.

Essé-moralen går igen. Absolutism och måttlighet. Vinet är näringsämne i Frankrike. Krogen är samtalsrummet. Krogen skyddar familjen. En valkonsert. Bondens snålhet eller bondens sparsamhet. Politik. Religion. Dödgräfvaren från den goda tiden. En civil begrafning. Crépins tal vid grafven. Presternas uselhet.

Kristendomen, som nu håller på att resa ur världen med stora steg, har likväl efterlemnats en bottensats, som endast med stor möda sköljes bort, jag menar askes-moralen. Kristendomen, som lofvade ut himlen, ansåg hvarje förskott uttaget på sällheten såsom synd; glädjen var synd, kärleken var synd, äta och dricka var synd. Märkvärdigt är att se, huru till och med ateister, evolutionsoptimister, agnostici och pessimister ännu äro duperade af denna Essé-moral, som utbildades af munklifvet. Själflågeriet har blifvit ett behof, och det sitter kvar såsom ondt samvete efter ett nöje. I de

protestantiska länderna är glädjen mera fruktad än i de katolska. Detta kan bero på, att protestantismen lägrat sig vid nordliga breddgrader och katolicismen vid sydligare. Men Luthers protestantism var ändock glad, sund sinlighet. Hur långt ha icke lärjungarne gått tillbaka från mästarens muntra hedendom?

I våra dagar, då reaktion och aktion stå och såga mot hvarandra, har själfplågerimanin i de nordliga länderna, med England och Amerika inräknade, antagit förfärliga dimensioner. Den aktningsvärda rörelsen mot missbruket af starka drycker urartade till opposition mot bruket. Alkohol är ett gift liksom koksalt*, men i utspädd form oskadlig liksom saltet och kan till och med vara nyttig. Ja, det kan vara lika ohelsosamt för kroppen att hastigt bortlägga alkohol som att upphöra med att förtära salt. Därför har man sett aktningsvärda försök till absolutism afbrytas af läkares ordination till återgång. Jag vet en absolutist, som var mycket stolt öfver sin seger, oaktadt han »för sin helsa» måste dricka ett glas portvin på förmiddagen, och Sveriges störste nykterhetsapostel uppgifves ha afidit i ett halft rus, då läkaren på dödsbädden förmådde honom taga vin för att uppehålla lifvet.

I Frankrike förekommer omåttligheten mest i städerna och i enstaka provinser, såsom Cal-

* Salt är missbrukadt i nordliga länder. En sydländing får uppkastning af en icke urvattnad sill, det vill säga, mycket salt är för honom gift. Amerikanarne begagna salt som kräkmedel.

vados, men vinet till maten betraktas af fysiologer såsom födoämne. Och något näringsämne skall väl finnas i sädens och drufvans finaste essens, då dessa båda växter fordra den allra fetaste jordmån. Nykterhetsrörelsen i Frankrike har icke antagit någon utsträckning, och krogen har här ett helt annat syfte än i norden.

Bykrogen är männens samlingsrum, och kvinnorna äro rätt glada att slippa få sammankomster i familjens kanske enda rum, där barnen skola sofva.

Man dricker, det är sant, men man samtalar mest, leker på biljard eller med kort.

Vår krog är ett stort treffligt rum. Midt på golfvet står biljarden. Utmed väggarna långa bord och småbord med halmtaburetter. I ett hörn är disken, belastad med buteljer och karafiner af många slag. Här fins curaçao, bitter, absint, wermouth, anisett, konjak o. s. v. Som rörelsen oftast är förenad med handelsbod, stå några hyllor med specerier och sybehör där bakom. I fonden under gökklockan är källardörrarna, som leda ner till vinet och ölet.

Tegelgolfvet är alltid snyggt, ty fransmannen spottar aldrig; spottlådan är nästan okänd möbel här i landet och är för öfrigt en nordisk artikel.

Här läsas tidningar, från den beskedliga *Petit Journal* till de retande *La Lanterne* och *Cri du Peuple*. Här aflönar en kanalarbetsförman sina arbetare. Här träffas garde champêtre med

sin bössa och sina hundar. Här spelar ungdomen biljard eller kort. Jag har i ett halft års tid, som jag nästan dagligen besökt krog för att spela biljard, aldrig sett någon öfverlastad. Det stod ett slagsmål här en gång, men det föranleddes af svartsjuka. Knif och revolver voro framme. Det hela slutades med några sår och ett lindrigt besök af gendarmerna.

I Norden tyckes krogstängningsrörelsen ha något elakt motiv bakom sig. Hatet går icke ut mot kaféet, där man sitter och smälter mat vid musik och bedöfvar sig med tobak och starka drycker, utan det riktar sig mot krogen. Hvarför är man så öm mot underklassen och så litet mån om sig själf?

Jag har flere misstankar i denna sak, men vill endast uttala en. På krogen läsas tidningar och politiceras. Nu klagar man samtidigt öfver underklassens brist på politisk bildning. »Den är icke mogen för friheten.» Ja, men om den vänjer sig att diskutera de stora frågorna, så kallas det strax att den kannstöper. Krogen är de orepresenterade parlament, där de obildade tala efter sitt förstånd, ganska förståndigt någon gång.

Det är det man fruktar, tror jag.

Här i Frankrike fruktar man ej fri diskussion numera, och det är i synnerhet vid valtiderna krogarne spela en betydande roll. Det drickes icke så mycket, och konsommationerna äro oakadt de höga skatterna icke dyra. En wermouth

kostar 15 centimes, en absint 25, en liten konjak 15, en helbutelj öl 40 centimes och en butelj godt vin 50. Vin brukas mest och är ganska oskyldigt.

Biljardens begagnande är kostnadsfri, och man spelar ej om pengar i vanliga fall. Detta spel, i norden en nästan vanhedrande syssel-sättning, är en lek, som öfvar hand och öga bättre än målskjutning. Och man får här se böndernas styfva näfvar föra kön med säkerhet och elegans.

Att fransmannen kan leka, när han är trött af arbetet, är ett behagligt menskligt drag hos honom och förmildrar bestämdt sinnet mera än att sitta och tjursupa, tills den öfverflödiga lifskraften exploderar i ett gräl, som nästan är regel hos nordbon. Spelar han kort eller domino om pengar, är han för sparsam att sätta till summor.

Krogen är icke bara ett tillhåll för männen, ty när någon resande teatertrupp stryker igenom byn och ger små föreställningar, så äro bondhustrur och döttrar också med som åskådare.

I höstas omkring valen kom en sådan muntration till stånd af då okänd, men säkerligen icke alldeles så tillfällig anledning.

På morgonen om dagen i fråga syntes en affisch på hotellets glasdörr. Det var ett rödt plakat, på hvilket lyste med stora bokstäfver hufvudordet *Bouffes-Parisiennes*. Vid närmare påseende befans, att Monsieur och Madame Chose

från nämnda kónstinstituts kör skulle ge en konsert om aftonen.

Fram på förmiddagen observerades en vagn på gården, innehållande en packlår och ett sofvande barn, samtidigt med att i trädgården en herre spatserade med ett mörkt exalteradt utseende, i något slitna, men distingerade gångkläder. Vid hans sida uppträdde senare en ung kvinna med nattvaksröst och utskuren klädning.

På aftonen klockan sex visade sig byns trumslagare (eljes byns skräddare) på gatan utanför hotellet och slog en hvirfvel. Därpå uppläste han med hög röst märens tillstånd till konsertens gifvande.

Klockan åtta började bönder samlas inne i biljarden. Äfven bagaren, slagtaren och sakristanen med flere ståndspersoner taga sina platser vid småborden och konsumera öl och vin.

Skådespelaren ringer i en klocka, och så börjas föreställningen. Skådespelaren tar upp ett viket klädstycke och förvandlar det till en hop olika slags hufvudbonader under det han afgifver några kortfattade förklaringar. Under tiden ha några bondkvinnor inträdt i salen. De beställa kaffe och öppna konversation. Skådespelaren ber dem först beskedligt vara tysta, men med ringa framgång. Därpå skickar han fram sin fru att spela ett larmande stycke på piano. *Le Réveil du Lion* åstadkommer ett förfärligt väsen i salen, men kvinnorna, som kommit

dit för att roa sig, det vill säga prata, söka öfverrösta instrumentet. Den äkta mannen blir sårad, retad och skriker från estraden, alltjämt ackompanjerad af Lejonets uppvaknande: »smutsiga djur till kvinna (såle bête de femme), kan du inte hålla truten, när du hör vacker musik!» — Kvinnan svarar i ett längre anförande, som börjar med »utsvultna kringstrykande gycklare» och slutar med: »håll mun själf, usling». Pianot tystnar och komedianten anslår en lätt sarkastisk ton. — Denna fru, — säger han, — har fisk att sälja åt dessa herrar och damer. — Nu skratta bönderna, men den språksamma kvinnan svarar på glåpordet.

Komedianten tar en tallrik och går omkring borden att göra sin skörd. Men han möter endast ryggar, som göra sig så breda som möjligt. — Fram med pengarne, gubbar, säger han så lustigt som möjligt, under det hans tärda ansigte uttrycker harm, förödmjukelse och bitterhet. Inga slantar falla på tallriken. — Tror ni jag arbetar för intet? — frågade han. — Arbetar? — hostar en äldre bonde. — Ja, just arbetar. — Nu skriker barnet, som sofver i vagnen ute på gården. Modern går ut för att lugna det. Fadern återvänder till estraden och sjunger utan ackompanjement en melodram. Den handlar om en fattig mans döende barn, som uttalar sin sista önskan: att få en polichinell, han sett i ett bodfönster. Det fins icke en gång bröd i huset. Fadern går ändock ut för att skaffa polichinell.

Han slår in fönstret, tar den efterlängtade lek-saken och, förföljd af gendarmerna, nedlägger han den i barnets armar, som dör lycklig öfver gåfvan, utan att känna dess pris.

Nu var det tyst i salen, och man var rörd. Han hade också sjungit med hela sin utpinade själ och hade tårar i ögonen. Sous styckena föllo tätt på tallriken, när modern åter inträdde.

Sedan vidtog en förevisning af taflor, som äro kända under namn af *Tintamarresque*. Små komiska figurer äro målade på lärft, spändt öfver ramar, och i det utskurna hålet efter deras ansigte sticker skådespelaren sitt eget och reciterar eller sjunger en strof. Det var ett gammalt lager från Louis Philippes tider, uppfriskade med några nya. Där förekom verkligt kostliga figurer, och mannens mimik var emellanåt utmärkt. Men det syntes ligga en tendens bakom. Sålunda framställdes Napoleon I karrikatyraktig. Zola misshandlades på ett lågt och enfaldigt sätt. Sarah Bernhardt saknades naturligtvis icke. Men när Louise Michel fördes fram på en kvast skrikande: Bröd eller döden! väckte detta ogillande hos bönderna, men bagaren ropade ensam bravo. Louise Michel är nämligen en revolutionär, som åtnjuter allmän aktning, utom af bagarne.

Mellan numren vandrade tallriken under ändlösa diskussioner. — Komedianten behandlade bönderna högst oförskämdt. — Snåla rackare, var hans tilltalsord. Men i stället för

med stryk, svarade bönderna endast med anslagsvägran. De menade, att hotellegaren kunde ha bjudit på muntrationen, när de konsumerade. Dessutom voro de misstänksamma och vädrade en valmanöver i dessa tendensiösa karrikatyrer de fingo af Gambetta och andra landets högt förtjenta män.

Klockan omkring 11 var allt slut. När jag lagt mig, hörde jag i stället under mitt golf en förfärlig kalabalik mellan komedianten och hans hustru. Barnet skrek på sin höbädd, mannen var trött, nervös och ville sofva. Hustrun svarade med en teaterreplik. Mannen tog upp en melodramdeklamation, som erinrade om Polichinellsången. Hon hotade att gå med barnet i floden. Han kastade fram ett äldre beslut att skjuta sig. Och så en ensemble om de snåla bönderna.

De snåla bönderna! I gamla och äfven nya skildringar af franska bönder spelar alltid anklagelsen om böndernas påstådda mest framträdande egenskap: materialism. De ha inga högre intressen; de fika bara efter penningen o. s. v. Nu är händelsen den, att så länge penningen är omvandlade existensmedel, så måste fikandet efter penningen vara något berömvärdt, alldenstund ju existensens första ändamål skall vara uppehållandet af existensen. Och man har äfven observerat, att de som fika efter äran väl veta, att af äran, då den är vunnen, slå stora sköna mynt. Men nu har kristendomen förklarar

existensen vara något lågt och fikandet efter himlen vara något högt. Däraf har man framkonstruerat att penningen (= existensmedlet) är något lågt, hvilket icke hindrat sanna kristna prester, munkar och nunnor att i alla tider strängt hålla på penningens samlande, ehuru icke medelst eget arbete.

Anklagelsen mot bonden är något ogrundad. Han har svårare att få penningen, emedan hans vara är så lågt betalad, så högt beskattad, att han endast får den i ringa mängd. Därför måste han vara sparsam. Han har en lägre myntfot så att säga. Och för sina penningar får han hos landthandlarne de sämsta varorna, för högre pris än i staden. Sparsamhet, som eljest är en dygd, kallas hos bonden snålhet. Men bonden får ändock betala stadens teatrar, $\frac{4}{5}$ af armén, största skattebördan, oktrojen och så vidare. Och han har ändock aldrig gjort revolution. Dessutom, hur skulle han, som fått sig anvisad det materiella jordarbetet, kunna ha tid att syssla med hvad man kallar högre intressen. Att han ej gjort det förr, härleder sig däraf, att han blifvit med afsigt hållen i okunnighet ända tills nu på sistone. Att han icke var en lägre varietet af människa, som behöfde generationer för att utveckla sig, synes redan däraf, att den förbättrade undervisningen, församlingsfriheten, pressfriheten hunnit sedan 1871 uppfostra honom till en vaken medborgare. Här i byn äro bönderna

republikaner och fritänkare; i grannbyn äro de radikaler.

De läsa tidningar och äro ganska inne i de allmänna frågorna.

Jag var en morgon inne på krogen i grannbyn, där man politicerar mycket. Det var just vid sista ministerkrisen, då Brisson föll. På bordet låg *Petit Journal* och *La Lanterne*. Jag började min interview med att fråga en medelålders bonde, om det nya kabinettet var bildadt. — Icke än, — svarade han. — Nå, hvad väntar man af den nya ministären? — frågade jag. — Det samma som af den förra, — svarade han. — Skatter och kolonikrig. — Skatterna äro arf från kejsardömet, — invände jag. — Till en del, — svarade han. — Därpå steg han upp och gjorde en *discours*. — Gambetta var en äregirig, som svek fanan, regeringen en partiregering, som endast tillgodosåg bourgeoisin. — Men ni ha fått spannmålstullar emot bourgeoisin, — invände jag. — Hvad hjälper det, när man inte har någon spannmål att sälja, — invände han. — Jordbruket är nere i följd af höga jordpris, höga arrenden och höga arbetslöner. De unga skickas till Tonkin att skjutas ner. — Hvarför väljer ni icke en enda bonde till kammaren? — frågade jag. I mitt land består riksdagsmajoriteten af bönder. — Hm, — svarade han. — Det fordras kunskaper och förmåga att tala inför en publik af advokater. Hvarifrån skulle bonden få det? — Jag frågade vidare om det nya röstsättet

genom *scrutin de listes* (departementsvis) hade ökat eller minskat möjligheten för en verklig bonde att få inträde i kammaren. — Han trodde, att svårigheterna ökats, ty förr var det lättare för en mindre framstående att träda fram i ett af de 360 arrondissementen än i de 86 departementen. Men han menade å andra sidan, att valen blifvit mera uttryck af samlade opinioner än personliga och lokala intressen. Var mycket missnöjd med de klerikales framfärd vid sista valet.*

Eget är emellertid, att den franske bondens politiska själfkänsla ännu icke vuxit så som den nordiske bondens. Men den är i tilltagande. På det religiösa området gick nydaningsarbetet hastigare. Katolicismen ramlar som gamla murkna trähus och på en gång, utan att aflösas af någon öfvergångsform. Bonden blir ateist genast. Detta är ett svårt argument mot evolutionsteorin på religionens område. Och skulle man ställa upp den frågan, huruvida befolkningen i katolska länder står lägre än i de protestantiska, skulle protestantismens värde såsom revolution kanske reduceras.

Här är bonden mera frigjord från religiös villfarelse än i de protestantiska länder jag känner. Man har här hoppat öfver ett helt stort utvecklingsled helt enkelt.

* En återgång från *scrutin de listes* har som bekant sedan dess (1886) agiterats.

Vi hade i går sålunda en civil begrafning. Det var dock icke den första, som hölls i byn.

På morgonen gick jag ut till kyrkogården. Inhägnad af sin hvita mur och planterad med unga granar gör den ett mycket starkt färgintryck såsom alla franska kyrkogårdar. Midt emellan de svarta granarna är en hvitmålad Kristus uppsatt på ett högt hvitt kors. Grafvarna äro behängda med violetta, hvita och svarta kransar af stråpärlor, hvilka hålla sig friska i färgen många år. På kransarne står att läsa: »Till en älskad mor», »Till min onkel» o. s. v. Man hälsar alltid liket här i landet och går ofta till grafvarna. Detta är uttryck af en vaken slägtkänsla, som på flere andra håll märkes hos fransmannen och som kanske är grunden till hans framträdande patriotism.

Jag gick framåt den plats, där dödgräfvaren kastade upp grafven. Han stod redan till axlarna i den röda sandmyllan och hade upptändt en eld vid sin sida. Om för att förjaga onda makter eller elaka utdustningar ur jorden vet jag ej. Jag helsade och interviewade genast. — Det skall bli begrafning i dag? — Ja. — Ur grafven tittade upp mot mig ett gammalt, misstänksamt, slött öga. — Det blir utan ceremoni, — frågade jag. — Ja. — Därpå tittade jag mig omkring på grafvarna. Han fortsatte att gräfva. Därpå steg han upp och gick fram till mig. — Det ligger en landsman här, sade han och pekade på en stenvård. — Jag är icke engelsman utan skandi-

nav, — sade jag. — Det tyckte han inte var så noga. — Ni är protestant, — sade han. — Ja. — Han ligger här i alla fall, — fortfor han. — Skall det hållas tal vid grafven? — frågade jag. — Vet inte. De prata så mycket. Det är den där Crépin som skall göra sig till. Han talade förut vid en graf och då sa han bara, att den döde blifvit skild från sin familj, liksom vi inte visste det förut. Haha, Crépin vill bli deputerad? Nej, det går inte! — Hvarför har ni ingen bonde i kammaren när ni har arbetare? — rök jag fram igen. — Vi akta oss, — sade han. — Släppte vi bara in en, skulle han göra oss andra så mycket ondt.

Det var ett skäl jag inte hört förr, men det hade nog varit i prestsäck, innan det kom i bondepåse.

Jag gick, följd af det klerikala, rustika ögat från flydda tider, från en jordrättas blick, en slafs gång och öfverlägsenheten hos en kyrkobetjent som har nyckelknippan till himmelen.

Den döde hade under sista sjukdomen, efter hvad jag sedan tog reda på, haft besök af presten, hvilken sagt honom öppet, att alla fritänkare voro idioter och ignoranter. Den sjuke var nämligen fritänkare, och presten en bondpojke, som gått genom seminarium.

Den döende sammankallade därför sina barn och tog högtidligt löfte af dem, att hans begrafning skulle bli civil. Och det blef den. Klockan 3 kom tåget framåt stora gatan. Det

utgjordes af väl hundra personer. Först sex bärare med likbåren, som emot bruket var täckt med ett hvitt kläde i stället för svart. Först kommo männen; några i höga hattar, paletåer och svarta kläder såsom bourgeois; andra i sina blåa blusar öfver mörka gångkläder. Därpå flickorna i pariserhattar och kappor såsom mam-seller. Och sist gummorna i hvita bindmössor, och några af de äldre i svarta slängkappor med stora kragar. En och annan af männen hade hufvudet blottadt.

Gatan låg öde. De som stått i portar och fönster gömde sig. Tågets deltagare sågo allvarliga och beslutsamma ut.

När de anlände till kyrkogården, blottade alla män sina hufvuden, men den fromme dödgärfvaren visade den döde sin missaktning genom att vara betäckt.

Kistan sänktes i grafven. Och det blef en paus. Därpå framträdde en bonde af conseil municipal, vecklade upp ett papper och läste den afidnes personalier samt sade ett farväl. Så trädde bonden Crépin fram. Han hade ett intelligent ansigte, bar glasögon och var klädd som bourgeois, så att man kunde taga honom för en ämbetsman. Och han läste flärdfritt, opassioneradt upp följande tal, som han lånat mig.

»Mina damer, mina herrar!

Må det vara mig tillåtet att inför denna ännu öppna graf upprepa ett illa ljudande ord,

yttradt till vår saknade vän Billault af en kaftanman (ensoutanné). Om jag upprepar det, är det därför, att Billault hade tagit sig mycket nära däraf. Denna oskicklige man i prestrock skall ha kallat fritänkarne idioter och ignoranter. Vi skola därför svara denna moderna vampyr, utan uppskof: se något litet bakom er i det förflutna och ni skall se Gambetta, talarestolens konung, ni skall se Victor Hugo, den franska skaldekonstens ära. Voro dessa idioter och ignoranter, dessa och så många andra stora onämnda, hvilka dogo som fritänkare? Men, må det vara nog med beskyllningar och motbeskyllningar!

Måtte denna rörande ceremoni gifva en hellosam lexa åt alla baksträfvare, som våga smäda dessa tåg af sörjande och tankfulla; måtte den lära dem att vörda en döendes sista vilja och förstå, att fördragsamheten är en medborgerlig dygd, att hvarje sinnets uppbrusning, allt parti-hat må upphöra vid grafvens rand, inför enkans sorg, inför barnen i tårar; må de minnas denna lärdom: om I viljen att eder tro skall aktas, akten I också andras.

För dig, min kära Billault, som jorden nu skall betäcka för alltid, skola dina förtjenster som fritänkare vara nog att länge verka saknad i våra hjärtan.

Ditt lif var en god familjefars lif, som vetat genom mod och arbete hålla fattigdomen från lifvet.

Hvem af oss minnes ej din ungdom, då dina barn ännu voro späda; hvilka mödor, hvilka försakelser, hvilka offer, hvilket mod kräfdes ej af dig för att du skulle kunna hederligt uppfostra din talrika familj, och allt detta under ett ädelt jämnmod, ty du beklagade dig aldrig.

Och därför, min käre Billault, efterlemnar du en god och hängifven medborgares rykte och det är icke en njugg ära att kunna inskrifva på din grafsten! »En god yngling, en hederlig man.»

Republikan af hjärtat, fritänkare af hjärtat, har du alltid aktat ditt oberoende till din sista dag, och du var fast i din tro.

Din hustru och dina barn hafva vördat din sista vilja, och vi tacka dem därför af hjärtat.

Måtte de bevis på sympati och aktning, som följa dig i grafven, vara dem en lindring af sorgens smärta.

Farväl Billault! Hvila i ro!

Farväl Billault, mottag denna eternell af din vän. Farväl.»

Han kastade enligt bruk en gul eternellbukett i grafven och drog sig tillbaka.

Alla gräto, utom den betäckte dödgrävaren.

* * *

Hatet mot presterskapet har sina goda grunder. De flesta prester äro hycklare i sin tro. Vår curé lefver som en ung parisare, sacristanen är en supare och korgossen är en liten lastbar Narcisse. Men den vördsliga makten lockar och därför gör presterskapet allt för att spela politici. De besöka hustrurna under mannens frånvaro och förstöra familjelifvet. Vid sista valen förfalskade de och intrigerade mot republiken, så att svärmar af dem kommo i fängelse. Därför utfäste prelaten mgr Freppel i kammaren det som vilkor vid den begärda amnestins beviljande, att de dömda presterna också skulle frigifvas. Den unge, nyss afidne författaren Louis Desprez har skrivit en förträfflig bok: *Autour d'un Clocher*, som skildrar franska presterskapets usla lefverne. Med påföljd: att författaren kastades i fängelse och afled i följd af misshandling.

Här i byn har man för några år sedan haft en prest, som på söndagsmorgonen ej anlände till mässan, emedan han försinkat sig på en bordell i Paris. Bönderna stängde då kyrkan, så att han ej slapp in när han kom. Som straff sändes presten till en annan församling.

Ett försök att arrangera en kyrkofest här i byn aflopp illa. Man skulle nämligen bära bröd i en procession för att, sedan det välsignats i kyrkan, bortauktioneras utanför kyrkodörren.

Några allvarliga ynglingar uppletades och processionen kom till stånd. Men ynglingarne

kunde ej hålla sig allvarsamma, utan brusto i skratt midt på gatan.

Det är väl utrotandet af sådan vidskepelse, som regeringen åsyftar i sin instruktion för lärarne i folkskolan. Vi skola hoppas det.

ANDRA AFDELNINGEN.

AUTOPSIER OCH INTERVIEWER.

För att skriva vetenskapligt om franska bonden gjorde man bäst i att sätta sig i Åkerbruksdepartementets arkiv i Paris, men till ett sådant arbete erfordras en tid af nittionio år, om man tar beräkningen efter den tid Baudrillart behöft för att studera två provinser, hvilka kräft tillsammans sex år. Att beskriva det franska åkerbrukets tillstånd och vilkor vore att göra gjord gerning, då man i boklådan kan köpa *Léonce de Lavergne's Economie Rurale de la France*, och att skriva franska bondens historia om igen, då Henry Doniol redan gjort det förträffligt, vore förmätet. Afsigten med dessa studier *in vivis* har varit en anspråkslösare och annan. Efter att ha varit ett års tid bosatt på franska landsbygden och genomrest landet i flera omgångar, beslöt jag att företaga en rundresa genom hela landet för att i ett sammanhang öfverskåda det rika ma-

terialeet och söka korrigera ett på förberedande studier grundadt omdöme om bondens nuvarande villkor och framtida öden. Detta beslut var i det sista framkalladt af en profetia om den europeiska bondens snara afgang ur världen, uttalad af en tysk revolutionsekonom i en passionerad tidskrift. Författaren hade nämligen försport hurusom det lilla jordbruket befann sig i samma utveckling till stort som den lilla industrien till storindustrien. Han hade nämligen funnit af statistiken att hypotekslånen vuxit i oerhörd grad och trodde däraf, att de små jordbrukarne i hela Europa stodo i begrepp att afhända sig jorden till kapitalisterna. Jag insåg genast felet i hans kalkyl och tror mig nu ha verifierat mina motmeningar. Faktum rörande hypotekslånens tillväxande kvarstår, men slutledningarna blifva något annorlunda. Förberedande vill jag därför blott nämna, att *franska bonden* ej tar lån på sin jord, men att egendomsherrarne, de stora jordbrukarne, ruinerade af den amerikanska och indiska spannmålen samt sitt stora jordbruk, nödgas göra det i stor skala, med den påföljd att de snart tvingas sälja sina egendommar, utminuterade, och att spillrorna köpas af bönder. I Frankrike synes därför evolutionen befinna sig i riktning mot det lilla jordbruket såsom fallet varit ända sedan 1789, och alls icke till det stora. Och när egendomsherrar och arrendatorer gå under, tyckes bonden stå sig, ty han odlar ej säd till afsalu, och är därför

oberörd af konkurrensen, utan äter själf sin spannmål och säljer till skatten och andra penningbehof smör, höns, ägg och legymer. Detta om franska bonden. Om de andra kan jag ej ännu yttra mig, men troligt är att den tyske ekonomen dömt förhållandena efter den tyska bonden, hvilken på vissa trakter uppgifves vara mycket nära att uppslukas af de stora jordegarne.

Emellertid, reseplanen uppgjordes på följande grunder och med begagnande af nutidens alla hjälpmedel. För det första skulle resan gå så hastigt som möjligt, att totalverkan ej förlorades genom dröjande vid detaljer; därför begagnades hufvudsakligen järnvägen, hvilken underlättar öfverskådandet, då man ju på ett par timmar kan genomstryka ett helt departement. September månad utsågs såsom den lämpligaste, emedan skörden af spannmålen då var fullbordad och man kunde få muntliga meddelanden efter nya intryck. Samtidigt skulle de tryckta redogörelserna för de då vanligen hållna *comices agricoles* uppsamlas i hvarje ort, samt de i Paris nästan oåtkomliga landsortstidningarna uppköpas på stationerna och de respektiva lokalkrönikorna, marknads- och torgprisen undersökas. I regel bestämdes tredje klassens kupéer såsom lämpligaste platsen för interview med bönder, men därjämte skulle man afstiga på små mellanstationer och företaga en mindre fotvandring på landsvägen, att slutligen i stugan eller på bykrogen träffa vederbörande.

I småstäderna skulle porträtt af bönder inköpas af fotograferna, och därmed en etnografisk samling grundas. Härtill kom såsom hjälpreda för minnet en fotografisk blyxtapparat, hvilken skulle från kupéfönstret (om möjligt) eller från landsvägen uppfånga typer af landskap, bondhus och redskap, hvarförutom två ritalbum jämte annotationsböcker voro i ständig verksamhet. Att lösrycka menskan-bonden ur hans miliö var ej meningen, och därför inställes han alltid i landskapet. Men alldenstund landskapet, sådant icke-artisten uppfattar det, icke är annat än den geologiska formationen, med dess flora och fauna, vilda och odlade, med däraf betingade lefnadsförhållanden, medfördes geologisk karta och växtkarta, hvarförutom Joannes förträffliga specialbeskrifningar med detaljkartor öfver hvarje departement anskaffades på järnvägsstationen och från hvarje poststation efter begagnande hem-sändes, stundom med inlagda pressade prof ur departementets flora.

Det har blifvit en trossägen, att man ingenting ser från kupéfönstret. Det är sant att ett ointresserad öga endast ser en häck och en rad telegrafstolpar. Men efter tre års öfning och vana att se, har jag från kupéfönster »refererat» och tecknat landskap, flora, bondhus och redskap från Tyskland, Frankrike, Italien, Schweiz, Tyrolen, Danmark och Sverige. Jag vill därför icke tillråda någon att beskrifva ett främmande land *endast* från kupéfönstret, ty vilkoret för att

kunna göra det, är helt enkelt att veta allt förut. Autopsien blir endast en verifiering af hvad man känner.

Att jag äfven kommer att vidröra sådana för ämnet skenbart främmande saker som landsortsstäderna, hotellräkningarne och matsedlarne, skall jag söka rättfärdiga i det följande. Frankrike har nämligen bara en stad, urbs, Paris, allt annat är provinsen, och landsortsstaden är bondens; table d'hôtens matsedel är dirigerad af bonden, utgörande sålunda en profkarta på ortens produkter. Har jag sålunda gifvit mer än jag lofvat, så kan jag ej förebrås att ha gifvit för litet. Om planen icke kunde i alla stycken förverkligas, så är dock resan nu fullbordad. Tre tusen åtta hundra kilometer äro tillryggalagda från Belfort till Lille, från Vannes till Bordeaux, från Cette till Puy de Dôme, från Morvan till Pontarlier. Europas skönaste land, innefattande alla klimat, alla slags natur: berg, alper, slätter, skogar, floder, haf och några sjöar, ligger i Moment-aufnahme inom det uthvilade ögats kassett, och jag vill nu söka framkalla bilderna med alla till buds stående medel, och därvid retouchera upp negativerna: med annotationer från denna och äldre resor, med fotografier och teckningar, med kartor och böcker, och där dessa och minnet icke räcka, vill jag kollationera med de berömda källskrifterna samt det åkerbruksherbarium och den petrografiska samling jag från Paris förskaffat mig.

FÖRSTA KAPITLET.

Franche-Comté.

Den 30 augusti om eftermiddagen visiterades vi af tullen i Basel och befunno oss strax efter inlåsta i en kupé tillsammans med en »eröfrad» familj af det sörjande Elsass. Som vi ansågos vara tyskar, upptogs genast familjekonversationen på dålig franska af herrn och frun, och bonne'n svarade på landets språk, hvilket lät förvillande likt tyska. Vi trakterades med sista anekdoten om furst Bismarck och fingo oss tillegnade en mängd väl stiliserade otidigheter, riktade mot tyska nationen.

Martyrens roll har alltid varit billig och eftersökt, och det förut ointressanta och obetydliga elsassfolket har väl vetat att begagna konjunkturerna. Före kriget 1870 var elsassaren i Paris ansedd som en dålig patriot, en opålitlig gränsbo, hvilken alltid var missnöjd och gärna

hotade med Tyskland, när han ej fick sin vilja fram; han var därjämte en löjlig landsortsbo, med hvars tyska brytning man gycklade i boulevardteatrarnes pjäser. Olyckan har varit honom gunstig, och nu är han en hjälte i Paris, han må för öfrigt vara så stor pultron som helst. Elsass' eröfring betraktas i Frankrike, dock endast af revanchepartiet, som ett brott. Hvarför var det ett större brott nu af konung Wilhelm att annektera ett gammalt tyskt land, än då franske konungen Louis reunierade det från Tyskland? Skulle Frankrike tala om prioritet, så finge Tyskland ändå mera rätt, och ville alla som eröfrat Elsass göra äldre anspråk gällande, så skulle svenskarne presentera fordringar på Belfort, som de intogo år 1632, så vida icke österrikarne skulle genom ännu äldre arfshandlingar kunna styrka sin rätt. Af 1,050,000 elsassare uppgifvas 60,000 vara fransktalande. Hvad vill det betyda? I Preussen, Ryssland, Österrike, England och Italien finnas millioner fransktalande, då ju alla bildade européer anse sig skyldiga kunna tala franska, och landtbefolkningens språk i Elsass är en allemanisk munart, mycket lik schweizertyskan. Här är sålunda icke något språkelement, åtminstone, som talar för fransmännens anspråk. Och den kultur som sedan Ludvig XIV välsignat landet är icke så fransk, som den kultur var tysk, hvilken förut haft till målsmän Otfrid (Evangelienharmonie), Johann Tauler, Edwin von

Steinbach, Johann Gutenberg och Sebastian Brant. Själftva Erckmann och Chatrian äro så germaniska som möjligt i deras sentimentala, på tarflig franska författade revancheromaner, och jag har hört fransmän, som kasta skuld på dessa för krigets utgång i Elsass, såsom de där hade genom sina skrifter afvändt landsmännens håg från deltagande i Frankrikes krigsbedrifter.

I Mulhouse köpte vi en tidning kallad *L'Alsacien-Lorrain, Organe de la revendication nationale*, utgifven i Paris. Som alla monomaner ser redaktionen endast ett föremål: revanchen. Att den ur Tribune de Genève hemtade annonsen om en pendyl till salu, *provenant du siège de Paris par les Prussiens*, icke fattades, det var naturligt.

Ett tillkännagifvande om Franska sällskapet för vetenskapernas befordran nämner som styrande ledamöter herrar Friedel, Bleicher, Schlagdenhaufen, Schmidt, Stoeber, Engel, Feltz, Bernheim, Schlumberger, Diez, Fuchs, Rothau, Molsheim. Ej ett enda franskt namn bland så många fransmän.

Tidningen har stort nöje åt att finna Preussen neutraliseradt genom annekteringen af Riksländerna, och gläder sig åt de förödmjukelser fienden nu måste lida från rysk sida. Preussen anses afväpnadt af fruktan för revanchen och kan ej röra sig. Det ligger någon sanning i detta, och möjligen var eröfringen oklok, men när allt kommer omkring, är det icke så säkert att

Elsass, som är ett åkerbrukande och industriidkande land, vore så hågadt att få upplåta landet till slagfält en gång till.

Emellertid, landet ligger öppet, slätt med sköna åkrar och ängar, och bönderna bygga sina stenhus som i norra Schweiz, hvartill landet synes vara en fortsättning. Oaktadt man är längre i norr, stiger vinet längre i höjden såsom i Baden. Hvitbetor, blå luzern, växa ännu på roten i det låga alluviollandet, och höets andra skörd köres in på långa fyrhjuliga germaniska kärror.

Vid Petit-Croix är franska tullen. Pickelhufvor ofvanför väldiga bruna helskägg och blåa uniformsyrtuter med röda kragar, vandra på stationens ena trottoar och vexla blickar med svarta ögon ofvanför svarta mustacher och pip-skägg under låga röda kepis, röda som byxorna, på den andra trottoaren. Det är verkligen två raser som här mötas. Den lille fransmannen med den hvita hyn och blåa skäggbotten, den välformade, något krökta näsan, det ovala ansigtet med den smala pannan och den starka nacken, det svartkantade, stora, mandelformade, sydländska ögat, den elastiska muskulaturen i armar och ben, den mjuka, feta, hvita handen, den lilla högvristade foten, som klatschar marken med tå och häl, det är en annan etnografisk typ än den länge, bredaxlade tysken, med långa armar, stora fötter, som trampa tungt; det vida kraniet med den breda, hvälfda pannan och

den stora bredden öfver tinningarna; det starka, bruna, yfviga skägget, som skyler mun och kinder och hvilar på bröstet; det obestämdt tecknade, lilla ögat, som blekts af en blekare sol, och som ligger inbäddadt i en sänka af skrynkelig hud och är mera utplånadt än framhållet af de blonda ögonhåren.

Det är två raser, kanske romare och germaner, som hata hvarandra med blodets befalande kraf, och som båda anse sig stå högst på utvecklingsskalån, något som icke ens den opartiske romaniserade skandinavien kan döma om, då en äldre gren i sinom tid så lätt vissnar för att ge plats åt en yngre.

Tåget har gått in på franskt område utan att det germaniska i landskapskarakteren förändrats. Husen äro af korsvirke, hvitputsade och med höga, branta halmtak, såsom så ofta i norra Tyskland. Floran är äfven nordisk med ek, al, vide, asp och björk och åkrarna äro ersatta af ängar. Våra anteckningsböcker hafva redan ådragit sig en obehaglig uppmärksamhet, och när jag får sigte på första redutten till Belfort, anmodar jag resebiträdet vända ryggen till och låtsas icke se det för oss farliga grannskapet. Spionerihistorierna hafva nämligen dykt upp i dessa dagar med förnyad fart och arresteringar af artister ha egt rum.

Strax efter Belfort inträder man i Franche Comté. Vi ha gått igenom passet mellan Vogesernas granitballonger och Jura's kalkstensruiner,

samma pass genom hvilket folkvandringarnes strömmar kastat sig in i Gallien, samma pass som bildar vattenförbindelsen mellan Rhein och Rhône genom Canal du Rhône. Den släta delen af Franche-Comté ligger öppen och begränsas i norr af Monts Faucilles och i vester af Langres platå. Landet är så slätt, att Saône med dess biflöden, som här ha sin upprinnelse, försätta markerna under vatten och göra jorden ofruktbar och klimatet osundt. Till höger ha vi sålunda träsk, omvexlande med ginst- och ljunghed med ormbunkar. I en liten tillfällig sjö plaska änder, och pojkar bada i närheten af tvätterskor. Boskapen ser dålig ut, och husen äro täckta af fattigmans halm.

Solen sänker sig och landskapet svepes i en lätt skymning, öfver hvilken ännu Vogesernas ljusblå kedja sticker upp en stund. Så smälter allt tillsammans i ett outredbart grått, och endast hagtornshäcken utmed banlinien kan ännu skönjas genom kupéfönstret, hvilket snart endast reflekterar fotogenlampans sömniga låga, tills nattkvarteret i Vesoul är uppnådt.

* * *

Efter att ha sofvit i en för kort säng, såsom alla sängar äro i Frankrike, sedan Napoleon I gjorde slut på alla långa karlar, rusta vi oss att börja första dagens arbete. Till den ändan gå

vi ut att se på staden och anlöpa salutorget för att mönstra ortens landtbefolkning. Under lindar huggna i paraplyform hafva kvinnorna uppslagit sina bord. Här finnas meloner, blomkål, salladsväxter, gurkor, allt af sekunda eller tertia vara, och det hela ser fattigt ut, oaktadt man befinner sig i departementet Haute-Saônes hufvudstad. Låter man blicken flyga öfver det hundratal kvinnor, som här äro samlade, och söker få ett totalintryck, så stannar man vid en typ, som är mera lång och mager än låg och fet. Ansigtetna äro torra och infallna, snarare germaniskt osköna, och tänder fattas. Drägterna äro mycket tarfliga, och endast den hvita mössan eller den blågrå bindmössan afbryter det enformigt grå. Hvilken blandad ras här måste existera kan man tänka sig, då man erinrar att denna ort omvexlande varit intagen af kelter, romare, allemanner, burgunder, hunner (Attila), araber, normanner, ungrare, tyskar, svenskar och spaniorer.

Dagens torgpris äro noterade:

Hvete: 20,54 fr.; hafre: 13,80 fr.; korn: 11,90 fr.; potatis: 8,68 fr., allt per quintal.

Hö: 6,60 fr. per 100 kilo.

Höns: 2 à 3,50 fr.; anka: 2 fr.; kanin: 1,66 à 2 fr.

Forell: 4,50 fr.; gädda: 3,50 fr.

Oxkött: 1,40 à 1,60 fr.; kalf: 1,60 à 1,80 fr.; får 1,60 à 2 fr. per kilo.

Smör från orten 1,60 fr., men från bergen (Jura) 2,40 fr. per kilo.

Sedan vi sålunda mönstrat landsbon på torget, snöra vi vårt handgepäck och anträda första fotvandringen ut på bygden, för att uppsöka reptilen i själfva dess håla.

Från Vesoul draga vi vesterut genom stadsporten och äro strax ute på landet. Mellan ängar, kantade med pilar, slingrar gångstigen sig fram tills den uppnår stora landsvägen. Höslåttern pågår och bristen på arbetskrafter visar sig redan här, om man får döma af de fruntimmer, som i stadsdrägt med hatt och schalet om halsen sköta räfsan, utan att se ut som om de roade sig spela herdelif. Stora landsvägen med dess unga popplar utsätter oss för en timmes brännande sol. Popplarne upphöra och vi spana i fjärran efter skuggan af ett träd. Slutligen synas två lindar i vägkanten, och när vi uppnått dem, befinnas de skydda ett calvarium. Vi slå oss ner invid detsamma. Midt emot på andra sidan vägen är en ängsmark, som bearbetas af två bönder, och där bakom synas några magasinshus.

Jag afvaktar det ögonblick, då liemännen skola komma upp till stängslet åt oss till. De komma mycket riktigt och stanna för att nyfiket betrakta oss. Interviewens stund är inne, och jag helsar.

— Det är varmt i dag! — börjar därpå bonden, en svartmuskig, medelålders man.

— Mycket varmt, i synnerhet när man har att bära.

— Järnvägen går strax nedanför.

— Ja, jag vet det, men vi roa oss att spatsera.

Bonden betraktar misstänksamt gepäcket.

— Herrarne komma från Belfort.

— Ja, vi komma från Schweiz.

Han ljusnar upp och fortsätter:

— Jaså, från Schweiz. Herrarne handla.

— Nej, vi äro bara turister. Nå, hur går skörden?

— Si och så! Vinet är förstördt af hagel.

— Och hvetet?

— Inte så illa, men det säljs inte.

— Nej, jag hör det. Man klagar öfver allt. Det är den amerikanska spannmålen som trycker prisen.

— Åh, fasligt! Arrendatorerna kunna inte betala och arrendena och jordegendomarna falla med många procent.

— Nå, men bonden då, han står sig väl, som inte säljer säd?

— Ja, men han vinner heller ingenting.

— Jo, han kan köpa jord för godt pris. Men här har ni ju mest boskapsskötsel. Hur många höskördar tar ni om året?

— Två!

— Det var litet. I kantonen Bern tar man ända till sex, därför att man vattnar med gödselvatten efter hvarje slåtter.

— Ja, men här är öfversvämning så ofta.

— Desto bättre. Reglera vattenståndet med kanaler och rännor, så få ni ängsvattning, och det är mycket bättre än skyddstullar, som icke heller äro dåliga ibland. — Äro ni republikaner här i orten?

— Bah! Republiken för oss, det är hvetet! Hvad rör det oss hvem som styr däruppe, bara det växer.

— Nå, men ni äro icke monarkister?

— Nej, vi äro nog republikaner, efter som de äro majoriteten.

— Eger ni jord själf?

— Nej, jag arbetar åt andra. Har det regnat mycket i Schweiz i sommar?

— Förfärligt! Hvad är detta för magasin där bakom?

— Åh, där förvarar man bröd, kaffe och socker . . .

I detsamma syntes ett par röda byxor utkomma från magasinen och en löjtnant nalkas. Vi hade kommit midt inpå en krigsdepot, och vi ha låtit bonden, för tids besparing, tro oss vara schweizare. Jag kastar en orolig blick österut och ser redutten på Belfort; vill aflägsna mig, men kvarhålles af bondens prat. Situationen är obehaglig, helst jag förtegat sanningen om min nationalitet, och jag känner nu i bröstfickan efter mitt pass och mina nytryckta franska visitkort, upptagande alla gamla titlar och värdigheter, både kungliga och kejsersliga. De röda byxorna vända lyckligtvis åt sidan, och jag

helsar så afrundadt som möjligt, gripande gepäcket från vägkanten och sätter biträdet i marsch mot byn Vaivre, där vi skola déjeunera.

Vi intåga därför snart i byn, som är byggt af grå kalksten och ser ut som om den vore från äldre, bättre tider. Ett hus tyckes ha varit slott och bär spåren af en fin kalkstensornamentik, troligen en af de många seigneurs-byggnader, som de vid franska revolutionen så verksamma Franche-Comtésarne stormade. Gäss och ankor plaska i rännstenarne och utanför portarne ligga dynghögarne. Ett hus tecknas i albumet och visar följande yttre. Ett långt envåningshus med halfhögt, skiffertäckt tak med tre skorstenar; är bebodt af två familjer. Det har därför två stora inkörsportar till gårdarne, innanför hvilka ligga stall och fähus. Grannen till venster har putsat sin afdelning med gult, men den högra har låtit Jurakalken behålla sin grå färg. Ingångsdörrarne äro låga och smala och grannen till höger har ett trappsteg samt vid dess sida en liten stenbänk. Venstermannen har hägnat en liten trädgårdstappa framför sina fönster och låtit en vinranka sprida sig öfver väggen; men högermannen har sin trädgård på gafveln. I första våningen (en trappa upp) synas höskullsluggarne. Luckorna äro stängda för fönstren och folket synes vara ute på fälten.

Bygatan är bred och öppen och trädgårdarne, som äro hägnade med låga murar, ge det hela ett tämligen gladt utseende, såsom

alltid i de trakter där jurakalken herskar och med dess varma, grågula färg liksom växer upp i byggnaden och murarne, och dunstar fram i gatläggningen och markens grus.

I andra ändan utanför byn ligger krogen med dess af vinbersåer beskuggade gård. Vi mottagas med en påfallande köld af värden och värdinnan, som slutligen åtaga sig att servera en déjeuner. I den nakna krogsalen med dess långa bord och många halmstolar, inbäres snart en soppa (paysanne), lagad på vatten, visserligen, men med kål, morötter, potatis och purjolök, samt något smör, hvilken rätt är utmärkt. Vi säga en artighet åt värdinnan, och hon lägger bort sin kantighet. Därpå få vi godt kokt fläsk med kål, ost och ett päron, samt af landets enkla vin. Vi gå ut på gården att dricka kaffe för att afvakta gäster. Om en kort stund anländer också en liten landtbrukare med bössa, hund och jagtväska. Han är klädd i hamptygskläder och ser belåten ut med sin värld, samt är af den feta, gråhåriga père-noble-typen. Jag kastar mig genast öfver offret och lemnar en plats bredvid oss, som han utan betänkande mottar, oförsigtigt nog.

— Nå, jagten går bra? — börjar jag. (Jagten har just öppnats i dag.)

— Nej, det är för varmt, — säger han, torkande sin svettiga panna, och slänger den tomma jagtväskan från sig.

— Nå, skörden är inne?

— Åhja. Inte illa!

— Men säljs inte? Amerikanska spann . . .

Han betraktar mig misstroget och byter plats.

— Åh, det är inte bara Amerika, — säger han; — det är hela utlandet, som ruinerar Frankrike på alla håll.

Därpå stiger han upp och ser ond ut, såsom om jag ruinerat honom. En verklig bonde inträder med detsamma i trädgården. Han är jämmerligt mager, hans ben synas genom de tunna bomullsbyxorna och hans ansigte är skinn på ben; öfverläppen är infallen där framtänderna sutit. Men han svarar höfligt och klart på god franska, när jag frågar honom.

— Ja, det är dåliga tider, — säger han, — och styrelsen gör ingenting åt saken. Vi ska inte tala om ryska (!) hvetet, men härom sist så begärde landtbrukssynoden i Poligny på alla jordbrukarnes vägnar i öster (L'Est) i en skrifvelse till krigsministern att han skulle köpa ost åt armén i Franche-Comté i stället för i utlandet. Men han svarade nej! Och marinministern har nyss avslutat ett stort leveranskontrakt på ost från Holland. Är det underligt då att landet ruineras?

Flera inträdande personer och min egenskap af utlänning (så nära Belfort) hindrade mig att svara med Jules Ferry i dennes tal, nyligen hållet i Senones vid ett landbruksmöte, ungefär så: Jordbruket har samma rättighet att skyddas

som industrin och det har lika rätt att begära skyddstullar mot utländsk konkurrens; jordbruket skall ha sina kreditanstalter liksom handeln och industrin, och skall ovilkorligen kunna fordra upprättande af jordbrukskammare. (Här skulle jag vilja på fri hand ha tillagt: och jordbrukarne borde icke vara så slöa, utan begagna sina rättigheter att sända bönder som deputerade till de två stora kamrarna i Palais Bourbon och Luxembourg, där de kunde själfva bevaka sina rättigheter och icke lemna dem i händerna på ointresserade yrkespolitici.)

Men bonden (Ferry sade jordbrukaren) skall icke vänta allt af staten (bra!). Han skall följa med framstegen, begagna de redan inrättade experimentalfältens och åkerbruksstationernas dyrbara rön, samt söka afvinna sin jord mera, och icke draga i massor in till städerna. »Jorden föder alla, som förstå att odla den.»

Men detta sade jag icke, helst de ankommande började visa tecken till ovänligt sinnelag. I ett maskeradt språk kastades nu stickord, som öfvergingo till personliga tillvitelser och slutade som förnärmelser. Det började bli hett i luften och eftermiddagssolen svalkade icke ett åt hufvudet stigande blod. Vi skuddade därför stoftet af våra fötter och gingo till stationen att fortsätta intervjuerna i en tredje klassens kupé.

Det är icke någon lustfärd att åka i tredje klass, men det är en utmärkt plats att träffa och få språka med de samhällsmedlemmar, som

man eljes icke ofta kommer i beröring med. De äro mycket meddelsamma och äro lätt vunna med en liten artighet, såsom att man lyfter in deras knyten, hjälper barnen ut och in och genast språkar dem an.

I vår kupé sutto nu bönder, arbetare och soldater. Arbetaren reser som herreman i habit och melonhatt, och den unge bonden reser som arbetaren förr var klädd: i blå blus och hög svart bomullsmössa med skärm, liknande Preussiska uniformsmössan. Den gamla bonden behåller sin svarta rundhatt och sin jacka med blus ofvanpå.

Jag anföll genast en äldre bonde med mina frågor. Orten var härjad af hagel, som förstört vinet och jordbruket led i allmänhet. Jag har nu alltid hört jordbrukaren klaga, och hans klagomål lära vara konstanta, men så envist som nu ändock aldrig. Han pekade åt ett annat bås, där en arrendator satt, hvilken han uppgaf hafva fått 800 francs efterskänkta på 1,800 francs arrende. — Det går utför med landet, — försäkrade han.

Jag vill försöka undvika frestelsen att generalisera, men att döma af ortens tidning *Le Petit Comtois*, där annonser om egendomsförsäljning öfverflöda, synas prisen stå lågt här på trakten. Jag vill välja några af de fyrtionio lotter, som här äro utbudna, anmärkande i förbigående, att siffrorna angifva uppslagssumman på auktion.

Ett hus af sten med sex boningsrum, stall, fähus, vagnslider, lada, loge, höskulle, källare, trädgård, allt på 20 ares och 50 centiares, anslås till 3,000 francs.

En åkerlapp på 6 ares slås upp till 5 francs; en annan $12\frac{1}{2}$ ares till 10 francs. Medelpriset synes vara en francs aren, eller 100 per hektar.

Om jordens beskaffenhet kan man naturligtvis ej sluta af annonserna, men den synes vara tämligen ensartad. Däremot kan man se huru jordstyckningen *in infinitum* pågår, då af de 49 lotterna, den högsta går till 900 francs, de flesta under 100 francs; 5 lotter till 5 francs, 2 till 10 och 1 lott till 1 franc. Längre ner än till jordegendom på 1 franc bör man ej gå. Tilläggom att det är myndlingars arf som skiftas och att köparne äro förut jordegande bönder, som »arrondera» sin mark.

Franche-Comtés slättbygd rullar upp sina sista tablåer, så enformiga och trista i jämförelse med samma provins' bergsbygder. Tallösa boskapshjordar, än af den grå rasen känd under namnet *fémeline*, än af den röda och hvita kallad *tourage*, beta på de sumpiga ängsmarkerna, som skulle kunna vara så fruktbara, då de hvila på Juras i allmänhet så gifvande mergel och kalk. Oaktadt sin ökända tröghet har dock slättbon här gjort ett, från kupéfönstret märkbart, framsteg. Han har nämligen på sina ställen infört den amerikanska järntrådshägnaden och därigenom ökat sina revenyer, dels genom vallhjonens

indragning, en högst depraverande syssla i sysslöshet, dels genom att försätta den naturliga ängen i cirkulation, så att djuren ej trampa ner mer än de äta upp, hvarförutom spillningen bättre kan tillvaratagas.

Fruktan för regn och öfversvämning har här nödgat bonden vålma höet i en oändlig mängd små kärfvar, som hastigare torka. Hafran står i skyl och höstplöjningen pågår med hästar och hjulplog.

Skymningen faller, och det blir afton den andra dagen under det vi passera passet mellan Langres platå och Monts Faucilles för att inträda i Champagne. Men innan vi lemna Franche-Comté vill jag med ett par drag fullborda bilden för att ej gifva en ensidig och oriktig föreställning om denna så omväxlande provins' natur.

Det är den nionde maj detta år, då jag en söndagsmorgon lemnar Dijon med Côte d'Or's ljusgrå vinkullar och kommer ut på Bourgognes släta sädesåkrar och ängsmarker. Acasian är nyutslagen på banvallarna; trefle incarnat med dess purpurröda borste och esparcetten (sainfoin) med dess rosaröda ruskor gifva ängarne en ljuflig fågring. Saône passeras vid Auxonne och vi inträda i Franche-Comté; stiga svagt genom en liten granitplatå med skogshyggen och kolmilor samt träffa Doubs vid Dôle.

Nu börja husen antaga den vest-schweiziska karakteren. Stora sambyggare af sten med branta tak och ena gafvelåsen afstumpad, och med stora

inkörsportar. Jura syns nu tydligt medan vi äro nere på flodens alluvioner, men snart börjar stigningen upp till la Forêt de Chaux, en af Frankrikes vackraste löfskogar. Liljekonvaljen blommar i skogskanten och eftermiddagssolen lyser härligt genom de vårgröna bokarnes, ekarnes och avenbokarnes lätta löfverk. Och om icke tåget bullrade skulle vi höra gökens kuku, gyllingens flyo-flio, liknande lärgossarnes signaler på bakgatorna; vi skulle höra järnsparfvens (fauvette's) imitationer af näktergalens fulländade kompositioner och bofinkens alltid populära men väl kortfattade lilla chansonette.

Skogen glesnar och vi sänka oss ner igen till la Loue's floddal, men för att åter på allvar bestiga Jura efter några minuters paus vid Mouchard, där ännu ett andra lokomotiv spännes för. Hög och brant som en fästning, med dess svarta, bruna och hvita skikt i strängt vetenskaplig ordning, stiga Juras väggar upp såsom bygda af förhistoriska murare. Den liknar en kolossal ruin, på hvilken skogens träd i klimatologisk ordning slagit sig ner, med frön hjälpta upp i höjden af vinden och fåglarne. Längst ner på fotens sluttning står vinet nyputsadt på den bruna jorden (dogger) och dess unga skott äro ännu skyddade af halmkärvar mot nattfrosten. Hvetet är sparsamt i fruktträdsregionen, där ännu bok och ek finna sig. Lokomotiven pusta af ansträngning och det rasslar i tåget, som gör sin bergbestigning genom vingårdarne, hvilka snart

ligga nedanför med sina millioner, af sol och regn
hvitblekta, käppar liknande en spjäljalusi. Men
nu vidgas också utsigten. I vester blånar Côte
d'Or som en aftonsky, bakom hvilken solen
sjunker. Doubs och Saônes poppelbeklädda flod-
dalar sträcka sig ner åt Chalons-sur-Saône, åt
Mâcon, såsom en dimma, ur hvilken i fjärran
synes ett hvitt, långt streck, som kanske är
lokomotivröken från Lyon-tåget.

Vi äro uppe på platån och gå in i berget
och därmed är sista skymten af la belle France
försvunnen.

Ekarne äro utslagna, bokarne stå brungula,
det kännes friskt i luften som en marsdag; frukt-
träden och dalens blommor försvinna; endast en
gullvifva, en vårlök, en anemon, antyder att vin-
tern är på återtåg, och snart är barrskogs-
regionen uppnådd.

Här uppe, omkring 800 meter högt, bord en
liflige, energiske franche-comtésaren, bergsbon,
Frankrikes schweizare, som i ett friskt klimat
med barrskogsluft har förstått att utveckla sin
jordbrukskonst, kanske därtill sporrade af kon-
kurrensen med sina flitiga grannar i öster. De
gamla betena äro numera skötta som ängar och
boskapen hålles inne, hvarigenom mjölkproduk-
tionen ökats och osttillverkningen vunnit i be-
skaffenhet. Moderna sentimentalister med sinnes-
sjuklig känslighet för djurens välbefinnande och
aftagande omsorg för människan, ha skrivit emot
det förmenta djurplågeriet att hålla boskapen i

ladugård hela året. Härpå ha de friska bergsborna svarat: att djuren plågas mer af att äta dåligt trampadt gräs i regn, ligga ute på fuktig mark om nätterna och stickas af skogens mygg och ängens bromsar, än att stå i varmt, torrt bås, under tak, och äta godt vårdadt hö. Och de ömma sinnena, som förr tyckte sig höra kreaturens suckan efter skogsdoft och fåglasång, ha stannat i minoriteten.

Häruppe har man dels bibehållit en gammal kommunistregim, hvilken i våra dagar väcker på andra håll stor fruktan, dels återupptagit densamma. Man har nämligen funnit förmånligt associera sig till ostfabrikation, så att hvarje bonde lemnar sin ration mjölk, som sedan gemensamt af en uppsyningsman förvandlas till ost. Likasom man äfven, där betning ännu är i bruk, håller sig en gemensam kommunalherde. Då man vet, att till ostberedning fordras en stor kvantitet mjölk på en gång, kan man inse huru nödvändig en sådan association var, då ju den fattigare bonden aldrig skulle kunna samla så mycket af den lätt surnande mjölken. Här har man alltså äfven undgått att exploateras af en onödig mellanhand, som i andra trakter uppträder såsom mejeriegaren eller den fruktade och uppsökta kapitalisten.

Men solen lyser ännu med sista svaga strålar i den väldiga granskogen La Forêt de Joux. Här är nordiskt lynne, men ändock icke fullt. Murgrönan kryper nämligen på de gråsvarta gran-

stammarnes södra sida och själfva granen har här en annan karakter än på nordens granithällar. Han är nämligen af en annan art, icke så toppig utan mera koncentrerad i grenverket och naken till en tredjedel af stammen.

Ändå längre fram, och landskapet ser så fattigt ut som i höga norden. Ej ett löfträd synes, och betesmarkerna äro snaggiga utan blommor, väfda af starrgräs och sållade med sten. Till och med granarne bli tarfigare och toppiga som julgranar. Så fortfar det till fram emot Pontarlier, 1,870 meter öfver hafvets yta. Här i dalsänkan, skyddad för nordligare vindar, växer ännu hvetet, ehuru det blir sent moget, men här, och endast här i Frankrike odlas den dyrbara absinth-örten, som nu på våren ligger som små grågröna kuddar på de nygrädda sängarne. Giftplantan, som fördummar Pariserboulevardens spirituella barn, väljer själf den sundaste vistelseort i bergluft och grandoft och slutar sin bana i ett fotglas på en asfalttrottoar.

Den som tror att hela Frankrike är ett platt, skoglöst land med kanaler och popplar, den skall nu göra passagen genom Jura till Verrières, kanske den skönaste bergsväg i Europa, skönare än Gotthard- och Arlbergervägen; och den som icke mins att Frankrike är delegare i Europas vackraste sjö, kan fortsätta till Evian vid Lac Lemman, för att sedan i Chamounix beskåda Europas högsta berg, Mont Blanc, som också ligger i Frankrike!

ANDRA KAPITLET.

Champagne.

Efter en exempellöst ovänlig behandling i Chaumont, som nog kunde ha sina orsaker, då preussarne här på sin tid haft kvarter och brandskattat, anträda vi åter färden ut på det nedre Champagne och äro därmed komna in i Marne's floddal, som vi sedan följa ända till Epernay. Marne är en liten älskvärd flod, som med sina gröna, af alar och popplar beklädda stränder, varit mycket eftersökt af franska paysagister. Den förlänar också här det illa berömtade Champagne ett behag, som icke får tillmätas i sin helhet det flacka, delvis ofruktbara landet.

Här inköres nu hafren på tvåhjulig kärra, hvilket fordon antyder att vi inkommit i det egentliga Frankrike, för hvilket den är karakteristisk med dess i regnväder öfverspända

skyddsduk. Jorden är röd som i Gâtinais, och däraf synes att vi ännu icke lemnat det stora Jura-området.

En skördemaskin på fältet ger en enstaka förhoppning om stort jordbruk, men om man vet förut, att jordstyckningen i Champagne nästan gått längst i hela landet, aktar man sig för ett felslut. Här synes fodermajs och bohvete, söder och nord, och mot Joinville blir nejden leende, med en och annan vinodling, ehuru icke af det rätta slaget.

Ännu äro vi inne i Juraformationen, men vid Chevillon ungefär, börjar kritan, som är be-tecknande för Champagne. Denna jordart, som eljes, blandad med lera, utgör en af de mest gifvande, befinner sig nämligen här nästan så ren att den kan förse alla landets biljardspelare med dess »blanc», och bildar ensam för sig den mest hårdnackade jordmån: Den beröfvar mat-jorden fukten och släpper för hastigt igenom regnet, utom det att den reflekterar solljuset i stället för att absorbera det.

Norr om S:t Dizier utbreder sig slätten med svaga höjningar och med utströdda oaser af kanske ett femtiotal trän, hvilket gör detta landskap enastående i sitt slag. Kritkullarne ha nämligen börjat planteras med tallar, och landskapets fysiologi håller därför på att genomgå en evolution.

Nu har en prest och fyra fruar inkommit i kupén. Presten ser mycket världslig ut och

slår upp en munter konversation med fruntim-
merna, hvilka skratta hejdlöst. Midt emot mig
sitter en arbetare, hvilken med girighet följer
samtalet, kastande då och då en listig blick
under de blåa glasögonen, hvilka röja honom
såsom stenhuggare.

Slutligen lutar han sig till mig och hviskar:
— »Han har ingen tonsur.»

Presten, som aftagit hatten, visar verkligen
en igenvuxen svart plätt -i hufvudet, och när
jag nu lyssnar till konversationen, hör jag den
gälla mycket intima äktenskapsförhållanden och
barnfrågan. Detta erinrade mig om den katolske
prestens sorgliga ställning såsom ogift och om
ett märkvärdigt prejudikat, afgifvet af domstolen
i Amiens i början af detta år. I nämnda stad
dömdes nämligen en ex-abbé Sterlins' ingångna
äktenskap giltigt, så att hans barn fingo inträda
i arfsrätt, och detta på grund däraf, att civil-
lagen icke uppställer egenskapen af prest såsom
hinder för äktenskapet. Med denna dom har
konkordatet blifvit besegradt af Code Civil och
det är ett nytt steg mot kyrkans skiljande från
staten. I Schweiz finnes, som bekant, bland
katolikerna en sekt kallad gammalkatoliker, som
tillåter presterna gifta sig. Och inom grekisk-
katolska kyrkan är prestens äktenskap nästan
påbudet.

Nog af, oppositionen mot kyrkans tvång
stiger i Frankrike, och att döma af en liten tid-
ning, *La Semaine Anticléricale*, som jag köpte

på nästa station, tilltager civilbegrafningarnas antal stundeligen. Sådana refereras troget i tidningarna och talen återgifvas i hela deras våldsamhet. Sålunda dristar sig en medborgare i Epernon vid en graf tala på följande sätt:

»Den afidne hade för länge sedan brutit med klerikalismen; han hade haft den klarsyntheten och det modet att kasta bort alla de dumma vidskepelser, som så länge gjort menskorna olyckliga. Han afskydde presterna, dessa oförskämda hycklare, som endast bjuda på lögner, som de själfva icke tro på... etc.»

Sorgligt är att läsa om upprepade skandalösa handlingar af prester, presthistorier liknande dem, af hvilka italienska tidningar öfverflöda, och som tyda på att äfven inom de andliges läger upplösningen nalkas.

I Vitry-le-François stego vi ur för att se på en marknad, som där skulle hållas. Den lilla staden med dess 7,000 invånare ligger täckt belägen vid Marne och är berömd för sina trädskolor. På stora torget syntes verkligen ännu spår af marknaden, som erbjöd till salu tråkärll, korgarbeten, boskap och grisar. Men handeln var flau och säljarne sutto under platanernas skugga utanför kaféet och drucko vin. Som de syntes vara mindre tillgängliga gick jag in i tobaksboden och köpte tidningen »L'Echo de la Haute Marne», för att i densamma hitta några mera grundligt formulerade uppgifter om jordbrukets tillstånd. Mycket riktigt stod där på

första sidan en artikel med den numera stående rubriken *La Crise Agricole*. Som jag finner mera sakkännedom hos författaren än hos min vän bonden själf, vill jag betrakta hans meddelanden som en interview och inskränker mig till att referera.

»Jordbrukskrisen är snart en inträdande ruin. Vinet, ullen, veden, boskapen, säden, allt är angripet. För 50 år sedan voro vi världens erkända herrar i jordbruk som i industri... Då sålde vi årligen för nära 250 millioner francs vin till utlandet; England rekvirerade 100 tusen kreatur etc. I år hafva vi 42 millioner hektoliter hvete osåldt på lager; i fjor köpte vi af utlandet för 230,260,000(?) francs *vin.*»*

Krisen har enligt författaren två hufvudorsaker. Den första: främmande produkters inträngande i marknaden med förmånsrätt. Utländingen betalar ringa tull, nästan inga umgälder; han begagnar gratis Frankrikes hamnar, vägar, kanaler, järnbanor. En hektoliter hvete kostar fransmannen i umgälder, då han skall sälja den, 3 fr. 10; men när utländingen säljer en quintal hvete i Frankrike, betalar han endast 3 fr. Fransmannen får betala i omkostnader för en oxe han säljer 85 fr., men utländingen endast 25 fr. Genom »tarifs de pénétration» råkar utländingens oxe betala mindre

* Troligen för att utföra det under namnen Bordeaux och Bourgogne.

från Nancy till Paris än fransmannens från Rouen till Paris. (Omnämndt närmare ofvan.)

Härpå kan man endast svara: skydda Er! Frihandel är en mycket vacker teori, som endast blir vacker i verkligheten, om den tillämpas öfver allt och på en gång. Att ruinera sig af ren gentillesse är alldeles för chevaleriskt-romantiskt i våra realistiska tider, och fransmannen har bibehållit för mycket af medeltidens och ancien régimes fina uppfostran för att kunna bestå den brutala kamp som pågår. Han skall dö af bara artighet. Grefve Tolstoj skulle säga: af idel civilisation. Så dogo Egypten, Grekland, Rom af för fin uppfostran. Är det nu Frankrikes tur att falla för den alltid segrande barbaren? Hvem vet? Men litet förvildning skadar ej då och då, och i handel och politik duger ej vara idealist eller räcka fram plånboken när man afordras porte-monnaï'n.

Men det är konservativt att vara protektionist, och frihandlare låter så liberalt på ett valprogram. Och hvem vill icke vara liberal? Fransmannen har varit mer än liberal; han har varit generös! Ve honom för det! Den frisinnaide amerikanaren, som gratis får uppfostra sina artister vid Ecole des Beaux-Arts i Paris, har skyddat sina artister genom 60 procents tull på konstverk. Och Tyskland sedan, som genom Frankfurterfördraget åker in i Frankrike med sitt »billig und schlecht», men stänger sina portar för kontravisiter!

Att frihandeln emellertid icke sänkt mat-
prisen är säkert; om skyddstullarne skulle höja
dem är mer än ganska ovisst.

För att emellertid gifva frihandlarne ett godt
stöd, då ju äfven de kunna ha rätt från sin
synpunkt, vill jag anföra en kalkyl, nyligen pre-
senterad Société nationale d'agriculture, rörande
inflytandet af lagen den 28 mars 1885, hvilken
höjt införseltullen på utländskt hvete från 60
centimes till 3 francs per quintal.

Kommunen Genillé (Indre-et-Loire), hvilken
af författaren tages som exempel, räknar 2,275
invånare, delade på 634 hushåll. Af dessa skörda
80 hushåll mera säd än de förtära; 240 skörda,
men sälja icke, utan förtära själfva allt; 314
hushåll odla ej säd, men konsumera årligen 3,800
hektoliter.

Det är klart att den ökade införseltullen
endast kan gagna de 80 hushållen som sälja
säd, af hvilka det rikaste, som säljer 1,500
hektoliter, skulle vinna 3,600 francs, de 72 fatti-
gare endast 60 à 65 francs per man.

De 240 hushållen som förtära sin skörd,
hvarken vinna eller förlora, och de 314 som
köpa sin säd, måste förlora. Alltså: skydds-
tullar gagna endast de rika, men skada de fat-
tiga och äro absolut likgiltiga för den lilla jord-
brukaren eller bonden. Hvilket skulle bevisas!

Furst Bismarck, som ogärna vill anses vara
konservativ, lär ha räddat sig från misstankar
om reaktionära syften genom följande utmärkta

yttrande: »jag är hvarken frihandlare eller protektionist, men jag är tysk och vill hvad som är Tyskland gagneligt».

Jag skulle också såsom liberal vilja vara protektionist utan att upphöra vara frihandlare, men det lär väl svårligen gå för sig. Emellertid har bonden ej så orätt då han säger till Paris och de andra städerna: »Ni »skyddar» er mot egna landsmän genom oktrojen,* så att ni ta 53 francs af bondens oxe, men ni vill ej skydda oss för främlingen. Må frihandeln tillämpas, men konsekvent i hela dess utsträckning, äfven rörande manufakturerna och industrien, så kan bonden få köpa sina tyg, sitt järn, sina gödningsämnen för godt pris, ty man skyddar till och med gödningsämnena! Spannmål är visserligen födoämne, men det är för bonden äfven handelsartikel. Tullar på lifsmedel äro icke förkastligare än tullar på kläder och skodon, hvilka äro lika outhärliga »lifsmedel» som mat!»

Efter förrättadt ärende i Vitry sitta vi åter på tåget; passera Chalons-sur-Marne och inträda i det ökända ofruktbara *Champagne pouilleuse*, som sträcker sig norrut ända mot Ardennerna. Ibland synes den hvita kritan sticka upp fjärran i en af ett stenbrott sargad liten platå, hvilken får ett tycke af engelska kusten. Erinrom att det var här som Attila med sina hunner blef slagen, ty detta är de Catalauniska fälten. Till

* Stadstullen.

venster börja redan vinkullarna, ehuru ännu blott sporadiskt.

Efter nattkvarter i Epernay anträdades i första morgonstunden färden förbi Ay till den lilla byn Avenay, där de mest berömda vinkullarne äro belägna. Här har den ofruktbaraste mark, som eljes icke skulle ge ett ax, blifvit aftvingad den dyrbara champagnedruftan, och när man åker fram mellan de ändlösa vingårdarne, förlorar man tron på fabeln att endast monarkerna få dricka äkta vara. Hvilka skola dricka all denna saft, som nu rinner i de blåa skaln och som förefaller så enorm, att man skulle, hyperboliskt, vänta sig en öfversvämning af Marne, om den rann ut i ett nu. Endast kring Ay äro 19,000 hektarer upptagna af vinstockarne. Och år 1877 skördades i hela Champagne 22 millioner buteljer, hvaraf 18 millioner utfördes.

I Avenay, en liten rik by, hvit som bomull, är öde på gator och i hus, ty alla äro ute på fälten att »aflöfva» vinet, så att solen så mycket som möjligt må träffa druftan. Vi söka förgäfvnes på restauranten få ett glas mjölk, ett så vanligt förhållande i vintrakter. Intet bete, inga kor. Urinnevånarne dricka vin på morgonen och vin hela dagen. Att få en bärare till bagaget är lika ogörligt. Ingen vill gå ifrån vinet, som renderar mest. Vi taga sålunda gepäcket och börja vandringen. En afrikansk hetta pressar fram svetten redan innan sista trädet är passeradt, och nu gäller det att ge sig ut på den

hvita landsvägen, som svider i ögonen att påse, och som skall föra oss genom denna rika öken bort till Reims-skogen, där svala skuggor vänta. Ökenvandringen börjar i sällskap med en gosse, hvilken drifver en åsna, som är lastad med två ofantliga korgar med dynga.

— Skörden är god i år här på orten? —
börjar jag.

— Medelmåttig här, men åt Reims är den sönderslagen af hagel.

— Är det stora herrar, som ega vingårdarne, eller små?

— Båda delarne.

— Men vinfabrikanterna ega icke allt?

— Åh nej! Det fins bönder som ega 10 ares ($\frac{1}{10}$ hektar).

— Nå, hvad kostar en hektar här?

— Det vet jag inte.

— Ja, men jag vet att den kan gå upp till 20,000 francs. Nå, hur säljer ni vinet? Pressar ni det själfva?

— Nej, drufvan säljs på stocken per kilo, när handelsmannen kommer i skördetiden. —

På båda sidor om vägen kan man nu på nära håll betrakta den ryktbara drufvan. Här är den en lågväxt stock, den lägsta jag sett, lägre än den hvita Lemandrufvan i Schweiz, kanske blott en meter hög. Klasen är här liten och blå. Men på andra ställen är den hvit Champagnevinet tillverkas dock af båda slagen,

och när den blå drufvan användes frånskiljas skalen så att saften blir ljus.

Man har i utlandet trott att det gnistrande champagnevinet uteslutande från den torra jordmånen fått sin egendomliga natur, men så är det ej. Något gör väl kritgrunden, men mera ett sedan länge pågående urval af plantor, och mest tillverkningsättet. Champagnevinet sådant det pressas ur drufvan är ett stillsamt hvitt vin, som icke alls mousserar, utan är helt beskedligt som andra hvita viner. Det är fabrikanten som sätter färgen och kolsyran, ja, äfven smaken på varan.

Nu börja vinstockarne glesna på högra sidan, och stubbåkrar uppträda. Vägkanterna äro brända; inte ett grässtrå i den hvita marken, endast några torkade tistlar; men den lilla tegelröda *anagallis*, som synes tåla ugnsvärme, lefver där friskt, lika friskt som jag sett honom på Lavaux's glödgade vin-terrasser och Romerska Campagnans svedda betesmarker. I åkern synes en och annan blåklint jämte en *euphorbia* och *linaria*. Landsvägsdammet bokstafligen vattnas af svettdropparna som rinna från våra pannor, och reskamratens glasögon rosta. Men skogen lockar till sista ansträngningen och snart äro vi i skydd af en bokdunge blandad med hassel; och där kasta vi bagaget, lägga af en del kläder och sträcka ut oss i det mjuka gräset.

Detta är en utlöpare af Forêt de la Montagne de Reims, icke längre kritregion, utan

östra gränsmuren af Paris' tertiärbäcken, som här stiger fram och utgör grunden för en del af kullarne kring Reims och Epernay, hvaraf kan slutas, att icke allt af det berömda vinet växer på krita. Men det är dock inne i kritbergens innandömen som det får sina eftersökta egenskaper, och vi förflytta oss därför hastigare än vi då gjorde, efter sex kilometers skogsvandring och femton kilometers järnväg, till Pommerys ofantliga källare i Reims, hvilka visserligen ej äro så stora som den största i Chalons, hvilken innehåller gallerier till sammanlagdt tio kilometer.

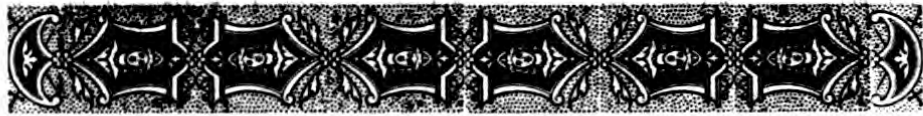
Vi tända våra stearinfacklor och nedstiga i berget, hvars gråhvita väggar återkasta svaga ljusflammar, som domna i striden mot mörkret. Här promenerar man en timme mellan led af champagnebuteljer, uppstaplade på sina träställ. Det är en ståtlig syn; men förvånades man öfver vinkullarnes rikedom, så blir man ändock klentrogen mot varans äkthet, då man här ser millioner buteljer på lager från föregående år, och man eftertänker, att i Epernay och Chalons förvaras ändå större kvantiteter. Förhållandet är också, att man kan göra, och gör, god champagne af nästan hvilken drufva som helst, ja, i Hamburg och Lübeck kan man göra den af vatten och socker.

Längst in i ett par grottor är själfva laboratoriet. Laboratorn sitter framför ett kärl, som innehåller en ljusröd, trögt flytande likör. Af

handtlangaren mottager han en butelj med en vätska, som ser mycket blond och mycket fredlig ut. I buteljen slår nu kemisten ett *litet* mått af den vackra likören, om det skall bli »sec», ett *stort* mått, om det skall bli »söt» champagne. Det är hela konsten. Sedan komma korkarne, och det sista, men icke minst viktiga: guld, silfret och etiketterna.

Vi återvända på våra spår och inträda i en dôme, stor som en liten kyrka, in i hvilken ljuset släppes genom en öppning i hvalfvet. Här har en bildhuggare med känt namn i klippväggen huggit jätteskulpturer. Den ena föreställer Silenus med hela sitt hof, drickande, troligen icke Pommery sec, utan något annat icke så ädelt vin. Den andra skulpturen framställer ett bordssällskap herrar och damer i förra århundradets dräkter, i full begeistring tömmande höga, smala champagneglas under det de lyssna till ett, troligen sprittande, tal af en animerad herre.

Lika nyktra som vi kommit, lemna vi det med sprängämnen fyllda berget, som troligen skulle remna, om all denna under kork och ståltråd bevarade lifsglädje på en gång bröte löst, och därmed säga vi afsked åt vinlandet för att draga norrut mot humlen och maltet.

TREDJE KAPITLET.

Picardie, Flandre, Artois.

Marnes floddal lemnade vi redan vid Epernay, och inträda snart, norr om Reims i Aisne's. Halmstackar, väderkvarnar och fermer, fyrkantiga, fästningslika, utan fönster utåt, antyda att ett sädesland nalkas. Tallar, blonda stationschefer med rödt skägg, gifva ett nordligt tycke. Redan i Laon, ehuru ännu inom Ile-de-France's område, börja oputsade tegelbyggnader, uppvuxna ur samma rika leror som gifva den bästa spannmålen.

I Laon erhöles redogörelsen för departementet Aisne's nyligen hållna *réunion agricole*. Som jag anser dessa handlingar vara för min undersökning af större värde än flyktiga samspråk med hvem som helst, vill jag ur papperen meddela några strödda siffror.

Jordens gifvande förmåga beräknas här på orten till 400 kilo hvete per hektar, hvilket så-

lunda blir 80 francs per hektar à 20 fr. 100 kilo. Är det möjligt frågar man sig, att denna skörd kan betala omkostnaderna? Därpå svaras också af mötet: nej; och man anser att priset måste genom några verksamma medel (tullar) höjas med en fjärdedel.

Svårigheten att sälja säden har här framkallat ett eget kontrakt med bagarne, så att till exempel en landtbrukare lemnar bagarn 150 kilo säd och får igen 128 kilo bröd, eller 85,33 procent.

Om ortens jordbruksförhållande yttrar sig mötet generelt sålunda:

»Allmänt synes det vara att betrakta jordbruket såsom den sämsta af alla banor och det är sällsynt att träffa ungt folk som vilja slå sig på denna . . . Det allmänna betrycket synes hafva till resultat, åtminstone i trakten af St. Quentin, ett närmande mellan de olika jordbruksklasserna. Man börjar sålunda tala om införande af hälftenbruk såsom en lösning af frågan.»

»Missnöjet och nedslagenheten råda öfverallt. Men ett omslag till förmån för landet har börjat inträda. Industrin och de allmänna arbetena draga icke mera så många krafter till sig som förr och arbetskrafterna strömma åter till jorden, ej af smak utan af nöd. Sålunda nöjer sig i Reims-trakten en arbetare med 1 fr. 75 som förr vägrat gå för 3 fr. I närheten af Brie däremot förtjänar en plogkarl mer än husbonden förlorar, ty han är bunden vid jorden. I Thie-

rache däremot strömma skaror af landtfolk till de allmänna arbetena hvilka betala mer än jordbrukaren.»

Norr om Laon annoteras i större skala hvitbetan, som är åtminstone icke en sydländing. Vid Tergnier passera vi gränsen till Picardie. Björk, al och ask intaga acasians plats på banvallen, och i trädgårdarne hafva kål och lök, germanernas varma legymer, utträngt gallernas mångfaldiga, kalla sallatsväxter. Vid höjden af S:t Quentin är teglets användning i byggnaderna afgjordt öfvervägande. Stora videplantager sträcka sig utmed floderna och gifva rika skördar ur alluvialmarkerna till korgmakerierna i östra Picardie (Thierache). Det amerikanska järntrådstängslet synes här och hvar i de feta betesmarkerna. Linet ligger i stackar skyddadt af små hvita halmtak och allting visar huru vårdadt jordbruket är, huru flitiga menskorna blifva under ett svalare klimat. Vid Busigny äro vi inne i départementet Nord, der åkerbruket står högst i hela Frankrike. Det är ett platt land, tillhörande den tertiära formationen, och i dess sandblandade leror på kalkgrund växer det bästa hvetet och de bästa hvitbetorna i hela Frankrike. År 1877 gaf den odlade jorden här 450 fr. per hektar eller tre gånger mer än landets genomsnittsafkastning, och man räknade 2 innevånare på hektaren. Orsakerna till denna fruktbarhet äro flera. Louis Grandeau, direktör för östra Frankrikes åkerbruksstation, har genom iakt-

tagelser kommit att indela hvetejordens fruktbarhet efter de geologiska formationerna och därpå fått fyra klasser. Först står kritformationen, säger han, med 15 hektoliter 28 per hektar; i andra rummet tertiärformationen med 13 hektoliter 8; i tredje: öfvergångs- och primitivterrängerna med 13 hektoliter 1; och i fjerde: Jura med 12 hektoliter 3 och 12, 8. Detta ser mycket vetenskapligt och vackert ut, men statistiken är en farlig tjenare och kan lätt bedraga den klokaste. Man kan ju tänka sig att andra orsaker, såsom klimat, förbättrade metoder, tillgång på gödningsämnen och så vidare kunna framkalla större siffror i tablerna på en sämre jordmån. Departementet Nord, som är det fruktbaraste hvetelandet räknas sålunda till 2:a klassens jord (tertiär), men det sterila Champagne till 1:a klassens (krita). Den ytterst fruktbara slätten kring Caen ligger i fjerde klassen (Jura), men är ryktbart för sitt vackra och ymiga hvete, under det Bretagnes och Auvergnés granitplatåer (3:e klassen) äro illa ansedda som hvetejord.

Jag aktar mig därför att klassificera och vill handskas varligt med statistiken, nöjande mig med att ange de viktigaste orsakerna till departementet Nord's fruktbarhet.

Utom jordmånens lämplighet få väl gamla traditioner från moderlandet Flandern tagas i beräkningen. Det var här som skiftesbruket uppfans, hvarigenom afkastningen, nästan utan ökade omkostnader, fördubblades. Vidare kom-

mer härtill bruket att tillvarataga ett gödningsämne, kanske det rikaste, som annorstädes af blygsamhetsskäl förslösas.* Därför blir den resande något förvånad, när han vid järnvägsstationerna får se små öppna kiosker med besökare i sådana naiva situationer, som i nordligare länder beifras af polisen.

Den sista och kanske icke minst verksamma orsaken till landets rika afkastning är det rådande »lilla jordbruket», som lär vara mera renderande än det stora. Men detta är en fråga, som jag senare skall söka grundligt utreda, för tillfället nöjande mig med att konstatera det jag på hela sträckan till Lille och från Lille till Rouen ej sett en enda skördemaskin eller ångplog, hvilket dock ej är ett bevis på att sådana icke begagnas, utan endast antyder att de äro här mindre vanliga.

Vid Cambray pågår humleskörden. Som en trupp, färdig till anfall med sina lansar, stå män och kvinnor med de långa störrarna riktade framåt, sänka dem småningom och plocka af de doftande kottarne. Ändlöst sträcka sig bakom dem raderna af linstackar, med hvita, spetsiga halmtak, liknande ett ofantligt tätläger. Vallmon står i kärfvar med svagt violetta toner, som skulle göra en målare förtjust, när han får dem mot den röda, gula och gråa marken.

* Enligt en landtbruksprofessors kalkyl skulle hvarje konsument årligen producera sitt hvetebehof utan att taga det tillvara.

Oskyldigare än i Orienten är här den narkotiska örtens uppgift, nämligen att med sitt frö gifva en hvit, god matolja, som i rang står närmast olivens. Luzern- och klöfverfält dansa förbi, påminnande om att här äfven idkas boskapsskötsel, och ett amerikanskt järntrådsstängsel visar framsteg. Midt i dessa nordiska trakter reser sig en ljusgrön, saftig liten dunge af fodermajs, hvilken med sina sydländska former och färger lifvar upp taflan ett ögonblick, som strax därpå blir svart igen, svart af den sorgliga hästbönan, hvars med sorgflor behängda svarta stänglar och baljor se ut som om de haft sina rötter i stenkolsflötserna, hvilka utbreda sig nere i jordens innandömen. Här skäres hafren med skära, en sund återgång från den civiliserade, men slösaktige lien. Här står rågen i skyl; här höstplöjes med en häst; här harfvas med hjulharf och tre hästar. I horisonten står väderkvarn vid väderkvarn bakom kilometerlånga hvitbetsåkrar. Nu rusa vi förbi ett tobaksland, som i detta klimat ger feta och stora blad, om också icke så välluktande.

Vid nästa station inträda dästa, blonda herrar med röda kinder och ljusa skägg, linblå ögon och tjocka näsor. Det är ölets hemland, och vi afstiga snart i hufvudorten Lille, efter att ha passerat genom en allé af skorstenar.

Lille är en svart stad; af mörkt tegel, mörknadt af stenkolsstybb, af skorstensrök, af fukt. Oaktadt den är nordisk, flandrisk, engelsk, har

den spår af spanska väldet. En gata heter ännu Rue de Puéblo, och många spanska minnen äro fästade vid offentliga platser och byggnader. Frankrike är som nation rätt gammal, som stat tämligen ung. Före år 1000 bestod det endast af Ile de France. Intill 1300 ökades det med Normandie, Champagne, Berry och Languedoc. Därifrån och till medeltidens slut tillkommo Picardie, Anjou, Bourgogne, Orléanais, Poitou, Aunis och Saintonge, Angoumois, Guyenne, Lyonnais, Dauphiné, Provence. Ifrån renässansen till 1600: Maine, Bretagne, Touraine, Bourbonnais, Marche, Limousin, Béarn, Comté de Foix. Under 1600-talet först annekterades Flandre, Artois, Alsace, Franche-Comté, Nivernais, Auvergne, Roussillon; under 1700-talet: Lorraine, Corsica, Comtat d'Avignon och Venaissin; och under detta århundrade: Savojen och Nizza. Frankrike har sålunda eröfrat ihop sitt land af spanjorer, engelsmän, flandrare, tyskar och italienare. Därför saknas enhet och sammanhållning, och det egentliga fransk-franska träffas endast i Paris.

Här i Lille tycker man sig vara i Belgien, England eller Sverige. Rashatet märks mycket litet och man träffar gemytliga, feta, ljushyllta menniskor, och ser hästar med tjocka halsar, grofva länder och håriga hasor, såsom utskurna från Rubens taflor.

Efter en dags hvila i staden taga vi åter tåget en söndagsmorgon och resa ut på landet till Seclin, hvarifrån fotvandras till Phalempin.

Ländsvägen är stenlagd och slingrar fram mellan hvitbetsåkrar. Ibland ser man bara hvitbetor och himlen. Vi taga några fotografier af landskapet, och när jag nu sitter i ro och betraktar dem, finner jag huru fult såsom landskap betraktadt detta Flandre är. En fotografi ser ut så här: jord och luft skilda af ett rakt streck; jorden är mörk, luften är ljus. På det raka strecket synas: tre halmstackar, ett träd, två väderkvarnar. Detta är ögonblicksfotografien, som tar saken summariskt. Jag har äfven tagit en handteckning. Den visar en mängd fina detaljer i terrängen, hvilken jag äfven minnes såsom indelad i många plan. I första stånd hvitbetorna, blågröna; i andra de grågula halmstackarne; i tredje de pittoreska väderkvarnarna och en alm; längre bort tona några byar med kyrktorn och i fjärran en ny rad lätt räknade träd samt längst bort skorstenar, ändå flera men smärre väderkvarnar, och slutligen den dåsiga, fint ljusgrå morgonluften.

Vi gå förbi en tegelugn och möta en bonde. Det är en lång, blond man, hvars ansigte liknar en bekant från mitt hemland så noga, att jag är redo tilltala honom på svenska. Han är helgdagsklädd, men bär den blå blusen öfver svarta jackan.

Jag tilltalar honom och frågar hur det går med hvitbetorna i år. Jag är halfsäker på att han skall beklaga sig, och det gör han också. — Hvitbetsockret har fallit till 28 francs, — säger

han, — ingenting betalar sig mer. Torkan har gjort att rötterna klyfva sig, och så är ingen utsigt vidare. Men där stå ändock vackra betor. Se på dem! Det är af den rosenröda sorten. I fjor gick roten på djupet och kom ner till fukten, och då var det bättre. Nu på slutet ha vi fått regn, men för mycket, så nu knyter han och blir grof, men han skall ha vigten inne för att duga något. Ja, min herre, så står det till! — Och så gick han till kyrkan!

Det var icke mycket att bli klok på, men det var i alla fall en röst nerifrån.

Hvitbetan är en preussare, som efter Napoleonska krigen, då sockerbrist uppstod, inträngde i Frankrike. Den räknades nyligen bland de mest lönande växter, då den kunde gifva ända till 3,000 francs brutto per hektar. Och om den äfven sög ut jorden, lemnade dock blastern och pulpan efter första sockerproceduren ett utmärkt foder, hvarförutom biprodukterna vid fabriken utgå igen på åkern såsom förträffliga gödningsämnen.

Efter hemkomsten, sedan hvitbetskörden väl är inhöstad, ser jag i handelsberättelserna, att skörden i sin helhet är något underlägsen fjorårets, men i allmänhet rätt god.

Vi vandra vidare och inträda i sädesregionen. Här ligger ännu en stor del hvete otröskadt i stackar ute på fria fältet. Man väntar nämligen en prisstegring eller ett nytt fall innan man bestämmer sig för att gifva säden åt gödkreaturen.

Vi tåga in i byn Phalempin, svart som sot af idel stenkol, och tegelbyggd. Här inköres nu ett lass *Camelina*, en för mig hittills okänd industriväxt. Den är en crucifère, hvars frön gifva en god lampolja. Kvinnorna, som gå i kyrkan, äro klädda i svarta rynkade kappor och hvita mössor, dock endast de äldre. På krogen få vi kokt fläsk och dåligt öl. En bonde, troligen familjefadern, sitter vid ett annat bord och äter soppa. Jag tecknar hans porträtt, emedan han är typisk icke för Nordfrankrike, ty han är af den svarta rasen, men typisk för franska bonden, emedan jag sedan sett många liknande ansigten. Hufvudskålen är låg och täckt med ett kortklippt svart hår, som går i en kil nedåt pannan, hvilken är trång. Tinningarne äro djupt insänkta; kindkotorna utstående med stor bredd öfver desamma. Kinderna äro urgrädda, så som om oxeltänderna voro borta och alla muskler och ligaturer urtorkade. Hakan är starkt utvecklad och afståndet mellan näsroten och hakspetsen förefaller tre gånger så stor som mellan näsrot och hjessa. Öronens musslor kolossala och stående ut från hufvudet. Ögonen ligga horisontelt; näsan skjuter mycket fram, och munnen är skarpt uppskuren. När mannen sätter in skeden i munnen, synes ett svart gap. Alla framtänderna äro borta ända fram till de hvassa ögontänderna, som tyckas bevaka ingången. Denna tandlöshet är så vanlig hos franska bönder, att jag ofta frågat mig om orsaken. Är

det brist på begagnande, som gör att de falla? Bonden äter nämligen mest soppa, tre gånger om dagen, och i den är brödet uppblött.

Huden på halsen ligger i veck, så uttorkad, att de stora ådrorna synas igenom såsom rep, och carotidernas rörelser under tuggningen äro tydliga.

Är det solen, vinden, regnet, som så torkar ut landtmannens ansigte, så att han får denna härjade, förstörda fysionomi? Eller är det öfvervägande och tarflig vegetabilisk föda jämte en öfverflödig svettning, som tar bort allt det fina fettet, hvilket under ansigtshuden utgör vilkoret för mensklig skönhet? Anmärkas bör, att i de provinser, där folket skyddar ansigtet med bredskyggiga hattar och hvita hucklen, ansigtena äro fetare och vackrare, något som i det eljest icke rika Bretagne slog i ögonen.

Departementet Nord, som är det rikast gifvande i Frankrike, lär ha ett ofantligt stort antal fattiga. Detta låter misstänkt, men man talar om öfverbefolkning på landsbygden och jordens söndersmulning. Landet är rikt, men invånarne fattiga! Att i den rika staden Lille en tredjedel af befolkningen äro inskrifna på fattigbyrån, det förvånar mindre, då man känner hur det står till i allmänhet i rika städer; men på landet! Det är troligen icke odlare då, utan fabriksarbetare och gruffolk.

Med nästa tåg lemnade vi Phalempin och befunno oss snart på gränsen till Artois. Landet

bibehåller sin slättkarakter och tegelbyggnaderna fortfara, men äro nu emellanåt hvitputsade, med foten tjärad svart. Efter att ha passerat ett nytt sädeshaf anlända vi till Arras. Därefter bli stugorna hvita. Ängar omvexla med åkrar och en och annan skogspark afbryter slättens enformighet. Jagten är i full gång och herrar med bössor och hundar komma in i kupén på hvarje station.

Och så äro vi åter i Picardie samt få vid Amiens kasta en hastig blick på en från Holland införd trädgårdsskötsel. En träskmark omkring staden är nämligen delad i små rutor af diken, ledda från floden Somme, och kunna sättas under vatten efter behag. Därför ser man här alla legymer, från kronärtskockan till tomaten och alla praktblommor af den moderna trädgårdskonsten.

Lokaltidningen i Amiens inköptes på stationen och innehöll det förargliga meddelandet, att departementet Somme's radikala generalråd indragit anslaget till Comices agricoles »för att lemna det åt en så kallad Société agricole, hvilken har till uppgift att sjunga i alla tonarter att åkerbruket befinner sig i det mest blomstrande skick».

Tåget fortsätter. En arbetare med hustru och två barn inträder i kupén. Han tilltalas af en äldre man och jag uppfångar följande betecknande fras: »Vous êtes arrivé, Monsieur; vous avez vos deux enfans!» — Era två barn!

Tallplanteringar uppträda på banvallen. Byarne ha återigen blifvit hvita, med tegeltak. Vid Bacouel synes spår af vingård, men äppelträden blifva ymnigare, tecken på att vi nalkas ciderns förlofvade land, det frodiga och ljusa Normandie, hvars gräns vid nästa station är passerad.

FJERDE KAPITLET.

Normandie.

En af de första dagarne i oktober 1877 anlände jag resande på en ångbåt från Kristiania till redden utanför Havre. Det var min första anblick af det franska landet. I Stockholm hade vi redan haft höst en månads tid och snöblandadt regn hade fallit. Alltefter som vi kommit sydligare ner på Nordsjön hade värmen åter tilltagit, och nu blåste en varm sydlig vind från land, medförande dofter af fuktig skog, som våra efter flera dagars sjöresa uppfriskade näsborrar kunde uppfatta.

Det var en lördagseftermiddag. Franska lotsen hade stigit på. Det var en mörkhyad, elegant herre i blå klädeskostym af äkta Elbeufvara, med låga skor af bästa kvalitet och fina, randiga bomullsstrumpor. När jag jämförde honom med våra norska sjömän ombord, såg han

ut som en sjöofficer. Men roddaren, som fört honom ut, satt barhufvad i båten och visade ett hufvud och en hals som en af de feta romerska kejsarne i marmor. Alltså inga afkomlingsreminiscenser från mina blonda landsmän, tänkte jag, dessa nutidens normander.

Vi ankrade på reddan när solen just skulle gå ner, och jag såg för första gången det ljusa landet, dit tankarne vandrat så många gånger. Den höga kritstranden, som hafvet afskrapat från de tertiära lagren, lägrade sig i horisontallinier, fina i teckningen, som bygda af tegel, läckert ljusgrå med rödgula teinter, som fotografiskt päpper kan antaga efter guldbadet. Hur olik var ej denna kust de svenska skrofliga granit- och gneiss-skären med de taggiga granarne! Det var finare, men var det vackrare? Troligen lika vackert, fastän på annat sätt, men gladare var det. Ekskogen vid Touques gifver en mjuk kontur med rundbågsformer, och på klipporna ofvanför Harfleur hafva träden af nordanvinden tuktats i sydländska pittoreska former. Ännu synes den stora gula vattengåtan, som Seine målar på hafsvattnets grönblå fält, en gata, bildad af uppslamningar ända från Franche-Comtés Juraformation, Champagnes krita, Morvans granit och Normandies gipser. Här lemnar den stora polypen ifrån sig allt hvad han med sina många armar sugit upp och kanske icke minst från Paris rännstenar och kloaker. Men solen sjunker; fyrarne tändas på falaiserna; små ljus dallra i

den ljumma aftonluften från fiskarbåtarnes förtoppar; och snart gnistra kvällslampor från fönstren i Harfleur, Honfleur och Trouville; och inne i Havre klädes stranden af ett perlband gaslyktor, under det månen, stor och rödgul, stiger öfver landet, lysande med ett varmt eldrött sken, så varmt som aldrig den bleka Diana lyst öfver nordanlanden.

Vi lågo på reddan öfver natten att vänta tidvattnet. På morgonen landstego vi i Havre och togo expressen till Paris.

Detta var nu Frankrike, som rullade fram förbi kupéfönstren. Första intrycket var något mycket ljust, öppet, soligt, men framför allt hvitt. Byar och städer voro hvita, landsvägarne, åkrarne, bergen, de långa trädgårdsmurarne, ja, stationshusen, som eljes äro så trista, voro ljusa, och ett kaos af gröna ängar med äppelträn, små ek- och bokdungar, villor, fabriker, stugor med vinrankor och klängrosor, släta landskap med almar, liknande sjömärken, trädgårdar med friserad sallat och krusig kål; åkrar med sparris och vin snurrar förbi, tills vi slutligen skjuta in i St. Germainskogen och mina farhågor att ej få se ett ordentligt träd i detta öfverodlade land skingrades. Det var mitt första och orediga intryck af Frankrike, nej af Normandie.

I fjor, då jag tillbragte sommaren vid kusten nedanför Caen, hade jag tillfälle att komplettera min första bild och se landskapet på närmare håll. Denna gång inträdde jag i Normandie

med tåget från Paris till Evreux, passerade Lieuvain och ett hörn af det ryktbara beteslandet Auge-dalen vid Lisieux. Vägen gick genom svagt kuperade trakter, än mellan sädesslätter, än små skogar, än genom idel gröna betesmarker med äppelträn. Slutligen öppnade sig den stora Jura-platån omkring Caen, ett af Frankrikes rikaste sädes- och colza-land; och där slätten slutade, vidtog hafvet. Byn var mörk med trångagator och husen bygda af oputsad brun Dogger. Inne på gårdarne rotade svin; ankor och höns plaskade i pussar mellan dynghögarna. Utanför portarne sutto kvinnor och knypplade spetsar. Inga trädgårdar syntes, och hela byn tycktes vara bygd med fästadt afseende på försvar mot sjöröfvare. Gick jag ut på fälten, syntes ej ett träd, ty här har sädesodlaren brutit med traditionerna om äppelträdet, som han anser vara ett ogräs i åkern. Men det gulbruna hvetet sträckte sig öfver hela kommuner, och landskapet tecknade jag så: Hveteåkrar (af det berömda Chicot de Caen och barbu d'hiver) med vallmo och blåklint (i norden är det prestkrage och blåklint), hveteåkrar och en by, hveteåkrar och ett kyrktorn, hveteåkrar och en alm vriden som en korkskruf och liknande en klädd majstång. Vände jag mig åt kusten, såg jag bara en slät förgrund af gult hvete, en blå bakgrund af hafvet och däröfver en blå luft. Gult och blått. Men vandrade jag utmed kusten, kom jag till Colza-regionen. Gängliga och ändå gulare

än hvetet reste sig de manshöga stjälkarne med gulnade löf, gulnande skidor, på de höga drillarne, och inne i fårorna mellan colzastånden stodo röda vallmor i den gula belysningen. Nalkades jag byn, lågo colzastjälkar trafvade i knippor och stackar att tjena till bränsle. Det var colzan, som på sjuttonhundratalet framkallades af industriblomstringen. Det är nu ångmaskinerna som äta 100,000 hektarer fet jord bara till smörjning, och nu äta de sig ner i jorden efter kolet sedan de ätit ut skogarne ofvanpå!

Gick jag en dag i juni ut på falaisen, där kustbevakaren sof på sin gevärskolf, träffade jag en flora, som om den vore af vinden sammanblåst från alla världens hörn. Där annoterade jag blommande den vilda luktlösa resedan, bellis, rumex, borago, lotus, holchus; där vajade den fina franska tamarisken med sina ljusröda blomknoppar, omslingrad af convolvulus; i vägbredden röck mig den vackra Rolandstisteln (*eryngium*) i byxkanterna med sina taggiga blad och holkfjäll. Tittade jag ner på *plagen*, lågo sträckor af fucus, som begagnas till gödningsämne och hvisselpipor och mycket annat (på Shetlandsöarna saltar man osten med den); där var laminaria, liknande järnålderssvärd och som af kirurgerna begagnas till att utvidga skottsår; där låg callithamnion, som ser ut som kommen ur stenkolsfloran, den blomkålslika rhodymenia, den fjäderartade chorda filum. Och nu vid

ebben plaska barbenta hafvets arbetare att fånga krabbor. Jag återvänder på mina steg och träffar på öppna stranden ett stenbord under ett tak. Man ringer i en klocka och köpare samlas kring åldermannen, som auktionerar ut den nyss ur hafvet komna fisken. Den läckra hafsålen, den delikata sjötungan (sole), kanske den finaste af alla, går här under klubban. Vidare turbot (stenbuttan), rödspettan, rödingen, flundran, piggvaren, och längst ner, fattigmans rocka, en fuling, som med *beurre noir* utgör alla pensionärers fasa; kolossala humrar gå upp till 5 francs och de ännu finare langousterna till ändå högre pris.

Vandrar jag en half förmiddag bort utmed kusten, kommer jag till ostronparkerna i Courseulles, där de sälla blötdjuren synas sofva i små dyiga vattengropar med en brännande sol på sina hustak.

Men när slätten, hafvet, hvetet och colzan tröttat ut mitt öga, går jag in på gården, där jag bor, och sätter mig i skuggan af ett valnöts-träd. Där, i skydd af husväggarna, grönska lagerkörs och evonymus, där sätter fikonträdet frukter, som mogna i augusti, och där frodas päron och drufvor på spalier.

Detta var Normandie vid Caen i Calvados. Men i dag, den 5 september, gör jag den tredje invasionen i mina tvifvelaktiga förfäders annekterade provins, från östra landsidan. På andra sidan Formerie, strax inom gränsen, när man

kommer från Picardie, åker man in i ett vackert land, som icke liknar de nordiska tegel- och slättregioner man lemnat. Byarne äro bäddade i grönska och se icke stadsaktiga ut. Isolerade små fermer med trädgårdar börja, och grupper af löfskog omvexla med ängar och äppelträd, och snart äro vi inne i den mest hänförande trakt af Normandie och kanske i hela Frankrike. Det är Pays de Bray. Ett svagt kuperadt land, med små dalsänkor, vattnade af bäckar, som framkalla de friskaste gräsmattor. Dessa gräsmattor äro indelade i rutor af lefvande häckar, bildade af ekar, avenbokar, popplar som ränning, och hagtorn, vildrosor, frangula, som inslag, och detta starkt genomdraget af björnhallonsrankor. Inne på den gröna rutan, icke större än en trädgårdstäppa, stundom som en mycket stor sal, stå äppelträd, och under dessa beta sköna kor af normandisk, frodig ras. Man kan icke se något mer idylliskt, och man skulle hit in vilja förlägga Watteaus herdedikter. Så öppnar sig häcken och man får en hastig blick in i fermen. Stora isolerade korsverkshus med höga branta halmtak innesluta gården. Där sola sig enorma svin, där mjölkas nu i aftonstunden de feta nöten, och gäss och ankor muddra i dammen, kalkoner, höns och pärlhöns hacka i halmbosset; och rundt kring dufhuset flaxa dufvor, svarta, stålblå, hvita. Den taflan drager förbi, men i trädgården, som rusar fram, leka välklädda barn under äppelträd, som (jag

ser synen ännu), bära hvita gyllen, skära rosenhäger, och det lilla äpplet api, som är rödt, lysande rödt på solsidan, som ett friskt barnansigte. Så komma häckar igen, gröna ängar, röda kor, och så om igen.

Normandie är ansedt vara Frankrike i sammandrag, det vackraste, rikaste och mest franska. Det är väl studeradt och mycket omskrivet. Det är därför endast en axplockning på Baudrillarts väl skördade åker jag kan erbjuda.

* * *

Här odlas sålunda hvete förträffligt på plåtarna vid Caen och pays de Caux, men när det noteras så lågt som 18, 16, ända ner till 10 francs hektolitern, så förstår man att missnöjet äfven kan blomstra i det rika landet. I Auge-dalen däremot uppfödes slagtboskap i ofantlig skala, och en hel klass uppköpare har här uppstått, som dock numera går under för australisk och amerikansk täflan.

Colzan, som förr upptog i landet 350,000 hektar, inkräktar numera endast 100,000. Är det en vinst eller förlust att man odlar mindre maskinolja och mera mat? Naturligtvis en förlust för odlaren, efter som colzan var den växt som renderade mest per hektar, men för den icke matproducerande allmänheten, det vill säga stadsbon, var det en vinst att tillgången på mat ökades, men det var just denna rika tillgång, som

ruinerade odlaren. Hvilken härfva af motsägelser, af stridiga intressen i detta stackars menniskosamhälle, som nu också får sina välförtjenta reprocher så det hörs. Land och stad emot hvarandra som två fiendtliga läger midt i fredstid!

Här i Normandie har emellertid sedan äldre tider spänningen varit mindre, och industrien har delvis ingått förbund med jorden. Staden har här och där flyttat ut på landet. I trakten kring Elbeuf och annorstädes har man sålunda väfstolen i bondstugan; kring Bayeux knyppeldynan i fähuset; vid Conches idka bönder handsmide och tillverka bomber och andra eldfarliga saker samtidigt med att de drifva jordbruk. Men denna landtarbetare behåller bondens motiverade agg mot staden på grunder, som synas påfallande. Vill han nämligen köra in till staden med en bomb, så går den tullfri in, emedan den är industrivara, alltså privilegierad; men kommer han med en mark smör, så måste han betala tull. Smör såsom lifsmedel är kontraband! Dessa stadstullar underhålla icke vänskapen mellan de båda fienderna, och en bonde har också föreslagit, att grosshandlarne skulle betala utförseltull till landtkommunerna, när de ur staden exportera sina utskottsvaror af sämsta beskaffenhet till landsbyarne.

Allvarsammare angrepp på dessa skyddstullar hafva också anstälts. Man har nämligen oskäligt höga sådana. I Lyon lär tullen (den kallas octroi, för att inte låta så illa), på Lan-

guedoc's viner uppgå till varans första värde. I departementet Aisne har en stadskommun själf börjat rygga för den dyra tullinstitutionen. Staden måste nämligen ta upp ett lån för att bygga tullhus. Tullinkomsterna räcka ej till räntorna, och tjänstemännen måste aflönas med nytt lån.

* * *

Normanden anses af ansedda generalisatörer vara en flitig, energisk, klok och förtänksam man. Han svarar aldrig ja eller nej, utan begär besinnetid, innan han öfvervägt frågans anledning. Hans förtänksamhet yttrar sig äfven i hans begränsning af folkökningen, som verkligen gjort välståndet högre, om ock patrioter och nationalekonomer däri se en sorglig utsigt för den aktiva armén.

Men, den kloke och förtänksamme normanden har ett känt lyte, som visar att han äfven är mindre förtänksam: han dricker. Denna oskyldiga, sura vattendryck, som resande få gratis på hotellen och som kallas cider, är nämligen en helt annan dryck än den som bonden pressar ur äpplena. *Den* cidern är en rusdryck, som, när den är årsgammal, blir hvit och stark som det hetsiga hvita vinet, hvarmed Waadt-ländarne i Schweiz demoralisera sig. Och när cidern ej gör verkan längre, tillgripes *trois-six*, ett starkt bränvin, som mest grasserar i Calvados.

Jag har i handen ett nummer af *Le Bonhomme Normand*, en Calvados-tidning. Jag har köpt det på slump, utan några elaka biasigter, men det enda numret är verkligen komprometterande. På bladets andra sida förekommer en rubrik *Döda af fylleri*. Tre fall relateras. »I fredags natt hade en arbetare i öfverlastadt tillstånd gått och lagt sig att sofva på järnvägsskenorna etc.» — »I tisdags morse fick tidningskolportören Piquot ett bedröfligt slut. Han hade nämligen, enligt sin vana, intagit många små glas i stället för morgonkaffe etc.» — »I lördags afton föll agrikultören Henri Grandinot, 33 år gammal, från vagnen och afled. Mannen var full!»

Detta var väl nog för en dag. Men så kommer strax nedanför en rubrik *Olyckshändelse*. Därunder berättas om en mjölnare, som körde mot ett träd och skadade sig och två hästar. Mannen var »upphetsad af starka drycker» tillägges det. Men därmed är saken icke slut, ty på samma sida under rubriken *Krönika* förekomma ytterligare två historier, i hvilka händelsernas gång påskyndas af buteljen.

Så att nog måste det drickas i Normandie, om man eljest får tro landsmännens egna ut-sagor. Men hvar drickes det ej?

Ingenstädes i Frankrike lefver bonden och jordarbetaren så godt som i Normandie. Fläsk eller kött vankas dagligen, och arbetslönerna äro rätt höga. Mot slutet af 70-talet uppgåfvos

de vara för en bondpiga 150 à 200 francs, för en plöjare och herde 350 à 400 francs. Daglönare hade intill 2 francs för korta och ända till 5 francs för långa dagar. Slätterkarlar gingo ej under 6 francs.

Åtskilligt har väl förändrat sig sedan dess, och om till någons skada, så är det väl den store jordegarens, som ej får arrendet inbetaladt, mindre till arrendatorns, som ej har något att förlora, och minst till bondens, som hvarken vinner eller förlorar, emedan han gjort sig oberoende af konjunkturernas väder och vindar.

FEMTE KAPITLET.

Bretagne.

(Genom Orléanais och Touraine.)

Vi lemna Rouen och draga vidare ner åt Orléans. Söder om Elbeuf börjar vinet igen, ehuru mycket sparsamt och med små drufvor, och nedanför Dreux synes ett par äkta kastanjer i buskform. Ännu råder parisbäckens tertiärregion, men floddalarne visa som vanligt kritan. Det är afton när vi lemna Chartres och skymningen breder sig öfver det stora sädeslandet Beauce, Paris' spannmålsbod, som det fordom kallades. Samma monotona slättland som Flandre och Brie. Sädesstackarne och väderkvarnarne begränsa horisonten och i fjärran synes en lång lokomotivrök, hvilken utbreder sig mot den grå luften kanske öfver ett

halft departement, och påminner om det svarta spår den osynlige ångbåten lemnar efter sig ute på hafvet. Månen går upp och lyser på de våta hjulspåren, ljus tändas i byarne, som äro snusbruna med halmtak.

Lyckligtvis har jag förut genomrest detta ryktbara hveteland vid dagsljus och känner det sålunda något. Dess fruktbarhet, som fordom var större än nu, berodde af ett diluvium af sand, kalk och lera, med alfven bestående af mergel. Denna jord var tjenlig för hvetet, men bristen på vatten och markens lösa beskaffenhet hindrade betesmarkers anläggande, och utan boskap, intet åkerbruk. De konstgjorda gödningsämnen, som förr lönade sig under högre spannmålspris, ruinera numera jordegaren, och klagomålen stiga högt. Man har nyligen begärt en kanal, som skulle tillföra landet vatten, men kamrarne ha så mycket annat att tänka på, och Beauce fortfar att törsta i den grad, att landtpolisen förvarar nycklarne till byarnes brunnar.

En jordbrukare i kupén upplyser, att tiderna äro dåliga och att säden ligger osåld i de stora stackarna.

Efter nattkvarter i Orléans, ånga vi vidare, söderut, vesterut. Vi träffa strax på Loire, landets största flod, men här icke den vackraste. Dess varierande vattenstånd har skrapat ren stränderna och vallat upp sandbankar midt i floden.

I söder synas konturerna af det bedröfligt ryktbara Solognes nyplanteråde tallskogar. Detta land var förr okänt för dess osunda och ofruktbara, vattensjuka mark, men har nu öfverlevvat sitt dåliga rykte och är på bättringen, sedan Riga-tallen dränerat marken och kanaler blifvit gräfda, hvarförutom järnvägsanläggningen Orléans-Toulouse kunnat tillföra den till leran och kiseln nödiga kalkmergeln.

Nu börjar vinet på allvar i Loires strandbädd, men det ser bedröfligt ut. Mildew heter här förstöraren, och stockarne luta bladlösa mot marken.

Vid Blois uppträda sydligare växtformer, såsom cedern, ailanthus, mimosa, chamærops, och när vi nalkas Tours, synas de första symptomen af den växtlighet, som gifvit Touraine namnet Frankrikes trädgård. I det lilla, hemtrefliga Tours gör jag en visit i botaniska trädgården, för att vara säker i söderns flora, när vi väl kommit dit.

Och så börjas lustfärden genom det ljufligaste land, ljufligt som Normandies pays de Bray, men på ett annat sätt. Det hela har såsom totalimpression kvarlemnadt i mitt öga minnet af ett enda stort fruktstycke, måladt på en feintio kilometers lång duk, som rullas från vester till öster. Jag refererar ur annotationsboken så som det då syntes.

Små hvitglänsande hus, såsom af socker, med fina, grå skiffertak, gamla slott med runda

torn, nya slott med spetsiga, och Loire-villor med mansarde-tak och spiror. På Loire-alluviums feta sand, kallad *vareennes*, hvilken ger skördar utan gödsel, åka vi fram, icke på en bank, utan i nivå med trädgårdslanden, i en allé af väldiga canada- (eller virginia-) popplar. Här rusar majs, hirs, vallmo och pumpor förbi. Äkta kastanjer och äppelträd växa på banvallen. Trädgårdarne följa på hvarandra såsom en enda sammanhängande, och hägna de berömda träden, som gifva tours-plommonen, samt de icke mindre ryktbara melonerna. Vinet växer högt och långt i häckar och alternerar med persikor, aprikoser och plommon. Så komma de höga grönblå kålhufvena och pumporna. Där ligga hela sträckor jord kartlagda med pumpor, cadmium-gula, gröngrå, halmgula, ockraröda, bruna och svarta; vattrade, skäckiga, randiga pumpor. Så vidtager hamregionen. De kvarlemnade gallrade fröstånden stå höga och smäckra som palmer, med nakna, gula stänglar och klargröna bladiga toppar. De ha något orientaliskt i strukturen och likna porslinstorn eller pagoder, och man tänker ofrivilligt på haschisch.

Vid Langeais bo människor i klippor af molasse, där de utkarfvat sina bostäder. Järnvägsstationerna se ut som sommarvillor och tåget glider fortfarande fram i en poppelallé.*

* Här togs en ögonblicksfotografi från kupéfönstret under full fart. Till amatörers tjänst vill jag upplysa, att bondhusen

Lustfärden pågår ännu när skymningen faller, men när månen går upp mellan Loires italienska popplar, hafva vi lemnat de varma jordarterna i parisbäckenet och inträda i Bretagnes kalla granitregion för att sofva i Nantes.

* * *

På morgonen, när jag kommer ut på hotellets balkong, ser jag en gråsvart stad med mörka skorstenar, skeppstackel och fabriksfönster. Nedanför balkongen, som händelsevis vetter åt bondtorget, ser jag ett par hundra sorgklädda kvinnor, som sälja grönsaker. Svart och hvitt. Det är den gamla nationaldrägten, som den kallas, i Bretagne. Den har naturligtvis varit helgdagsdräkt en gång och sedan med det förändrade modet eller det stigande välståndet blifvit hvardagsdräkt. Men hvarför sorgens färger? Är det Ludvig XVI man sörjer? Eller har det religiösa Bretagne tagit nunnornas uniform? Hur som helst, det är trist, men när ögat vant sig, förefaller det fint och vackert. Kvinnorna se icke så medtagna ut som i andra landsorter, utan här synas ibland mängden några härliga gumansigten, med stora, präktiga drag,

• som viserades blefvo tydliga, men förgrunden af trädgårdsland kom ej fram. Däremot medtogos alla telegraftådarna, som strecka luften rätt öfver plåten, och i högra planet står en stor svart poppelstam.

skarpt tecknade näsor, som gälla för aristokratiska. De ha en gul hy, som gammal fernissa, och ögonen se större ut än de äro genom att omgifvas af bruna skuggor.

Hvarför endast kvinnor nu synas på torget beror på att trädgårdsmästarna gjort strejk. Icke nog med att staden tar skyddstull, den har nu också satt upp hyran på gatstenarna, där landtbons kärra skall stå, och utom platsen för kärnan, vill den äfven ha särskildt betaldt för att kärnan verkligen står där.

Men större uppståndelse har notisen om att en amerikansk hvetelast anländt till St. Nazaire gjort, och att den skall vara så stor, att agenten bestält 200 lastvagnar af järnvägsbolaget. Tidningarna skrika på invasion och det låter som om fienden infallit i landet. Hvetet noteras också därför i *L'avenir du Morbihan* till 15 fr. 75 per hektoliter prima vara. Alltså: baisse. Och det var just en börjande hausse som lockade in den välsignade amerikanska skeppslasten.

Bland andra olyckor, som äfven uppgifvas hota det hårdt pröfvade landet, må nämnas sardin fiskets aftagande vid Bretagnes kuster. Orsaken skulle sökas någonstädes och man fann den genast — hos utländingen. Portugiserna, säger man, sätta nät om flera kilometers längd i Golfströmmen, och taga bort fisken för bretonerna. Jag tyckte saken lät något otrolig, och fann sjuklighetssymptom i detta, att skylla allt på utländingen. Mycket riktigt fick jag senare

läsa bekräftelse på mina misstankar i en tidning, i hvilken upplystes, att portugiserna ej sätta nät i Golfströmmen, utan på sina vanliga bankar, och att näten ej äro längre än några meter.

När vi sedan draga norrut mot Morbihan, märka vi oss vara i ett land, som ej liknar något af dem vi sett förut. Det hvilar något disharmoniskt öfver detta landskap, och det är äfven stridiga element som ger det dess egenomliga trista prägel. Den kalla undergrunden af kristalliniska bergarter kämpar med Atlantens varma vindar. Ask och vide; betesmarker med gula smörblommor, samt tallar ge nordisk karakter; valnöt, acasia, äkta kastanjer, ge sydländsk. Björkar med hvita stammar brottas i samma granitröse med den välfödda kastanjen, åkrarne äro brunröda af bohvetet, som är fattigmans växt, men är något kinkigt för kölden.

Byarne äro mörka af oputsad skiffer, men väderkvarnarne äro kalkade hvita med svarta tak, liknande i kostym landets kvinliga innevanare.

När man åkt igenom en *lande* af idel ljung, gultörne och ginst, och stannar vid en station, får man se en grupp magnolia och pampasgräs.

Man passerar en sumpig äng med idel starrgräs, och åker strax därefter i en poppelallé, under lindar och almar, och ett gammalt slott tittar fram i en väl vårdad park.

I kupén inkommer nu en ung man af landets barn. Han har svarta ögon och svart hår,

samt är liflig. Jag interviewar honom och får några upplysningar. Han har varit bondpojke, men han ville icke arbeta jorden för 75 centimes och födan, eller 1 francs 25 utan födan, och gick därför till staden. Men nu var han utan arbete och måste hem igen. Det kostade dock på honom att behöfva återtaga sin *soupe au lard* och bohvetebröd (*crêpe*) samt dricka cider i stället för vin. I ett knyte medförde han sin nationaldrägt, och på begäran kostymrade han sig på stående fot i kupén. Och där stod han nu i sin nätta svarta jacka med sammetskantband, svart väst, svart filthatt med långa hängande band, samt blått skärp om lifvet, och såg mycket förnämre ut än i den illa sittande confection han aflagt. Vid närmare efterfrågning befans han tillhöra ett mycket radikalt politiskt parti, som han påstod ega målsmän och tidningar äfven i Bretagne och han trodde sig göra mig ett nöje med att förete en ytterst antiklerikal visa i handskrift.

Sista delen af resan går öfver en utlöpare af Lande de Lanvaux, som är 50 kilometer lång. Är den sorglig att se eljest på året, så är den praktfull nu på hösten då alla de magra hedväxterna blomma. Inte ett träd synes, endast den blå himlen öfver en blomstermatta, som är oförliknelig. Tryckta efter jorden lysa dvärgulex med skrikande gula blommor och klockljung med ljusröda och violetta, inväfda med timjan, ormbunkar och ginst. Blommorna stå

så tätt, att man endast ser en matta af rödt och gult med brungrön botten. Och på denna prunkande matta går nu en ensam, kolsvart och kalkhvit kvinnofigur och vallar en hvit get.

I Vannes sätta vi oss i hållstugan och vänta diligensens afgang till Sarzeau, ty en färd i Bretagne utan diligens och fotvandring skulle icke räknas. Utanför gå kvinnorna i svarta klädningar och hvita mössor och sopa gatan. Barnen, som leka på stenläggningen, visa spår af gammaldags enkla seder från herdelivets första tider. Husen äro medeltidsartade med framskjutande våningar samt bibehålla det äldsta sättet att skylta, nämligen med varuprofs uthängning på husväggen, hvilket ger gatan ett lifligt utseende. Inne i krogen sakna vi för första gången Gambettas porträtt, men observera i stället Karl X och några heliga. Allt är sålunda i sin ordning såsom Bretagne skall vara efter äldre beskrifningar.

I diligensen, som är en fyrsitsig vagn med en häst, instufvas vi jämte två äldre bondgummor med mycket korgar och naturligtvis svartklädda. Kusken, ett landets barn, synes mig genom redan gjorda jämförelser ha ett bretoniskt hufvud, och jag refererar honom. Han är brakycefal, med aflångt ansigte, nedgående haka, stark underkäk. Näsan är icke af det krossade slaget utan lång, något böjd och med skarpt skurna näsborrar. Ögonen mörka, beslöjade, med icke så öppna blickar, som den blonde

mannens. Han bär polisongfragment slutande på halfva kinden, af det slag som Napoleon den I:s marskalkar begagnade. Detta skägg är allmänt hos de äldre männen vi möta på vägen och förvillar något den etnografiska typen med sitt historiska. I allmänhet synes dock bretonen i Morbihan vara en lång, gänglig karl, och eget att anteckna, här på orten råkade vi sängar, i hvilka vi kunde ligga raka, ytterst sällsynt eljest i Frankrike.

Jag interviewade kusken, och ansåg honom, såsom opartisk, bättre kunna bedöma ställningen än de intresserade parterna. Dåliga tider, så ljud hans klagan. Dagsverkaren får gå i tolf timmars arbete för 1 francs à 1 fr. 50 utan födan och när det är fult väder kan han icke arbeta. — Och arrendena? — frågade jag. — Arrendatorerna kunna ej betala, ty hvetet, som i min ungdom gälde ända till 40 francs, går nu ner till 20. — Och bonden då? — Den lilla jordbrukaren står sig tämligen, för han säljer inte. Han håller sig ett svin, sår sitt bohvete och reder sig någorlunda om han icke har för många barn. — Ja, jag vet att ni har många barn här i Bretagne. — Jo, det vill jag tro. Man säger: »Den som är dum får mycket barn».

Saken är den, att Bretagnes folkmängd ökas medan rikedomerna icke ökas, och Normandies folkmängd minskas medan välståndet tilltager. Beroende på en mycket enkel kalkyl.

Vi möta nu såsom illustration tiggare på vägen, som stanna och räcka fram händerna. Nyare forskningar hafva låtit misstänka att tiggeri ej alltid är bevis på fattigdom, och att det fins en relativ och en absolut fattigdom. Tiggeri kan vara en kvarlevande plägsed och träffas ofta i trakter där andliga stiftelser blomstra, hvilkas medlemmar underhålla bruket genom sitt föredöme. En psykolog skulle också vara böjd att tro, det ett för långt drifvet intresse för himlen kan framkalla ett mindre vårdadt jordelif med däraf följande underbalans. Att se uppå fåglarne under himlen, som stjåla från bondens åker är verkligen icke något att rekommendera åt fattigman, som gärna skulle vilja skörda utan att så.

Reskamraten och jag hade emellertid upptagit ett nationalekonomiskt kåseri och gumorna bakom oss, som nyss språkat på landets patois, började lyssna. När vi stannade vid första krogen (hästarne i Bretagne stanna vid alla krogar), sade den ena gumman på ren franska till min kamrat: — Aha, den herrn talar bretonska. Han har suttit och hört på oss! — Jag bedyrade att han icke kunde bretonska och ganska litet franska. Men det hjälpte ej; gumman var fast öfvertygad. — Åh, jag vet nog att han kan det. Han ser så bakslug ut! — Jag frågade om hans språk lät som deras. Ja visst! Af resande landsmän hade jag fordom hört att man talade svenska i Quimper, men

jag visste att så ej var förhållandet, då det ej fins mer än ett par ord på tusen som erinra om hvarandra i bretonskan (keltisk munart) och svenskan (indo-germansk). Nyss hade jag läst att innevånarne i Bourg de Batz uppgåfvo sig vara af skandinaviskt ursprung. För att ej råka in i nya villfarelser lät jag kusken återgifva några vanliga ord såsom fader, moder, och så vidare, men där fans ej ett spår af ljudlighet, hvilken dessutom numera, så långt har forskningen gått, just lär vara ett tecken till icke-frändskap emellan språk. Emellertid af gumornas patois fäste sig endast i minnet ett våldsam samt rullande på konsonanten r.

På krogen drucko vi cider i kaffekoppar. Den var ny af årets skörd. Gul som ambra, något tjock-flytande och med en härlig frukt-smak. Den rusade icke såsom den gamla cidern, hvilken då och då tillsättes med troix-six för att hålla sig.

Det var en ung kvinna som serverade. Hennes ansigte var skönt såsom så många af de bretonska kvinnors vi sågo. Det var fylligt och hade frisk fin färg, som jag dels vill tillskrifva det för solen skyddande hvita hucket, dels de skarpa hafsvindarne, som här ligga på, dels en tredje orsak, som står i samband med den här icke tillämpade försakelseläran inom lagliga förbindelser. Det är enligt min tro icke alltid fattigdomen och de många barnen som göra de magraste ansigtena, och frågan är, om icke den

åsyftade sparsamhetsifvern kan vara slöseri. Nog sagdt!

Landskapet, som hela tiden varit fattigt och enformigt, börjar nu lifvas något genom närheten af hafvet, som intränger i en stor träsklik bugt, kallad Mor-bihan (lilla hafvet). Här ligger en kvarn, som drifves af ebben och floden, ett förståndigt tillvaratagande af naturens gratiskrafter. Här synas de stora dammarne vid S:t Armel der man skördar salt, och fiskarbåtarnes många segel på viken gifva en liflig kustbild.

Vi nalkas Sarzeau och efter en liten kappkörning mellan diligensen och en karriol äro vi framme vid den lilla orten, där författaren till Gil Blas är född.

Hvarför jag valde Sarzeau till utgångspunkt för en promenad, var dels därför att denna trakt af Bretagne är ansedd vara den mest bretonska, dels därför att halfön Rhuis mellan Atlanten och viken Morbihan var berömd för sitt sydlandska klimat och sin underbara flora. Där skulle finnas stenek och mulbär, myrten, lager, camelia och aloë. Det var sålunda med rätt vackra förhoppningar vi följande morgon stälde vår vandring med fotografiapparaten till S:t Gildas. Utkomna ur byn låg ett skoglöst, trädöst, slätt landskap framför oss med stubbåkrar så långt ögat nådde. Landsvägen var svart af skiffer och hägnad på båda sidor af den för Bretagne karakteristiska jordvallen, på hvilken gultörne, björnbär och ginst bildade palissade-

ringen. För öfrigt voro åkrar och ängslappar inrutade med dylika vallar. Dessa gultörnen (ulex) begagnas i det skoglösa landet som bränsle jämte ginsten, och i yngre tillstånd äfven som foder och strö åt kreaturen. På åkern växte kamomill, timjan, vild morot, rolandstistel, anagallis, polygonum, potentilla, stachys, epilobium, men någon myrten eller aloë syntes ej till. Emellertid är detta skenbart sterila land ytterst fruktbart, och dess af tång och snäcksand gödda mark frambringar ett utmärkt hvete.

Våra gäckade förhoppningar om att få hvila i lagrarnes skugga, soulagerades något vid den öfver häcken framträdande vyen af hafvet. Vi lyfte på hattarne för världshafvet, som vi nu helsade för första gången. Och så styrde vi vidare efter att ha tagit några vyer.

Som S:t Gildas antikviteter icke kommo oss vid, togo vi af en biväg ner till en by i själfva hafskanten. Där, innanför en hög trädgårdsmur, reste sig ett fikonträd af stor höjd med halfmogna frukter. Men bara vi lemnade byn och togo ner i en hålväg, började åter ulex och äkta kardborren med flera andra mindre sydländska tistlar. Och så stodo vi på strandklipporna med öppna Atlanterhafvet för oss, som vid autopsien befans vara äppelgrönt, för tillfället i halfklar morgonbelysning. Vi togo världsvattnet i händerna och svalkade våra heta pannor samt konstaterade en ofantlig sälta. Sönderrifna lågo klipporna af brungul glimmerskiffer och på dem

växte några magra sedum- och allium-individer. Men i vattenbrynet lågo uppkastade massor af fucus (serratus) laminaria, callithamnium, griffithia med flera okända storheter af algernas genomskinliga slägte.

Vi togo ett par minuters rast. Långt ute på hafvet syntes i morgondiset ett skepp ligga för styrbords halsar ner åt S:t Nazaire. Eljest var hafshorisonten klar, ödslig och stämmande till ensliga betraktelser. — Där ligger Amerika! — sade jag till biträdet och pekade ut åt det osynliga landet. Han svarade ingenting, men tycktes vara fördjupad i betraktande af skeppet. Hvad tänkte han på? Trodde han att det var en amerikansk bark, som anlände med 200 lastvagnar hvete?

Karl den store berättas ha gråtit när han ifrån ett sitt slott vid normandiska kusten såg skandinavernas skepp komma styrande ner för att öfversvämma landet med plundrande skaror. Och nu gråter monsieur Freycinet, när han ser de Förenta staternas fredliga skepp komma vestanfrån att öfversvämma landet med härligt och billigt bröd! Så många slags tårar i denna jämmerdalen! Det var mina korta betraktelser vid Oceanens glimmerskiffrika, tångbeklädda strand!

Vi röra åter på oss och anträffa en enslig liten by. Den består af två rader hus, som bilda en enda gata. Husen äro mörka med skiffer- eller halmtak. Ingångsporten är låg,

smal, i spetsbågstil, och fönstren äro infattade i stenkarmar. Typen för ett bondhus i Morbihan synes vara en stuga med tämligen brant tak; en skorsten i hvardera ändan af huset; ett rum och kök på nedra botten och höskullarne en trappa upp. På gatan ligga kolossala dyng- och tånghögar. Utanför portarne stå kvinnor och vanna hvete. Just som vi taga fotografien, kommer en gubbe ut ur stugan emot oss. Det är ett stort, vackert hufvud med väl bibehållna, uttrycksfulla drag. Han ser intelligent ut och har icke bondens misstänksamma eller fega uttryck; och den ståtliga figuren ser värdig ut och full af själfkänsla.

Skall jag fråga honom om amerikanska hvetet eller arbetslönerna eller hans matordning, undrar jag. Men när jag tänker, att jag vet det där så bra som han, besluter jag mig för att fråga om vägen. Sista intrycket af byn är något från förfluten tid, och gråstenen jämte de spetsbågiga portarne blir befästning. Det ser strängt ut, men icke fattigt.

På återvägen till Sarzeau passera vi en trädgårdsmur och upp öfver den samma sticka lagrar och magnolier. Det var således innanför murarne det sydliga klimatet rådde.

Efter 15 kilometers promenad äro vi åter i Sarzeau. Här få vi nu en etnografisk frukost, den bästa vi ätit i Frankrike och bestående af: räkor, ostron, smör och bröd, fläsk och potatis, kalfstek, mulet (på latin *mullus*), en utmärkt

hafsfisk, och en hel butelj öl. Alltsammans förträffligt och endast kostande 1 franc 50.

Därpå få vi en häst och en vagn samt en själfständig kusk, som emot vår önskan för oss till en slottsruin. Vi afböja vidare anbud att bese dolmens och menhirs, som ej ingå i vårt program, och vi lemnade alltså Bretagne utan att ha råkat få se ett enda af de mångbeskrifna stenblocken, som sakna hvarje aktualitet. Där-emot undgingo vi ej den druidiska misteln, hvilken hängde utanför hvarje krog.

Jag begagnade nu tillfället att verifiera den förra kuskens uppgifter och fick på köpet den upplysningen, att hveteodlarne börja lägga åkern i vingård för att af drufvorna bränna trois-six. Bonden däremot fortsätter med sitt bohvete, som ej hotas från några invasioner, sin svinafvel, som ger honom kött utan trikiner, och sina äppelträd, som ännu icke angripits af fylloxeran. Den vise mannen!

Återkomna till Vannes låta vi vår ångvagn spänna för, och så lemna vi graniten, bohvetet och cidern för att storma ner mot majsens och vinets soliga nejder i södern!

SJETTE KAPITLET.

Guyenne.

(Genom Poitou, Aunis och Saintonge.)

Söder om Nantes börjar strax ett nytt landskap, oaktadt hörande till Bretagne. Ett svagt kuperadt land med majs, kål af det högväxta slaget och vin. Husens branta tak börja tillplattas och äro belagda med tegel; väggarna äro hvitrappade och det hela har förlorat Bretagnes sträfva asketiska utseende, ehuru ännu en och annan svart dräkt skönjes på åkern.

Vid Clisson äro vi inne i Vendée. Hvita byar med röda tegeltak och af italienskt utseende göra vyerna lifligare. Häcksystemet är här kombineradt med rika trädplanteringar, så att man genast kan fatta hvilken utmärkt terräng för franc-tirörer och guerillakrig här erbjuder sig. Frukträd i dvärgkordong utgöra stängsel på banvallen, såsom jag förut sett mellan Males-

herbes och Orléans. En småväxt boskap af elegant form med antilopfärg beta i ängarne. De romerska brunnarna med det runda stenkaret och hissen uppträda ånyo. Vendées berömda gäss plocka korn på stubbåkern. Topinambour och Poitous utmärkta kål visa sig.

Vid anställd interview i kupén erfar jag att arbetslönerna för dagkarlen stigit från Bretagnes minimum till 3 francs med födan under skördetiden, samt till 1 francs 75 den öfriga delen af året. Arrendatorns tjänstefolk uppbära ända till 500 francs i årslön. Den stora egendomen upptager en fjärdedel af jorden, och den medelstora är förherskande. Medelpriset på jorden är 1,500 francs per hektar. Bonden odlar råg och hafre samt uppföder kapuner och gäss samt nedlägger sina besparingar i köpt jord.

Vid La Rochelle söka vi i de hvita och röda byggnaderna spåra engelskt inflytande, och när vi se en rödhårig stationsinspektör, inbilla vi oss hafva en ättling af britten för oss, men det kan väl vara endast inbillning.

De italienska bondhusen fortfara, och stenen, den alltid gröna, uppträder för första gången. Vi åka nu i stranden af Atlantiska hafvet, där odlingen eröfrat låga terrängar åt en vegetation af mycket omväxlande karakter. Sålunda upptager annotationsboken huller om buller: vin i buskform, sparris, potatis, tamarisker, tallbuskar, convolvulus, cocquelicot, hvitbetor, rörvass, humle m. m.

Saliner ses ånyo och korna anmärkas vara svarta och hvita.

Vi ånga vidare genom Charente-Inférieure, ryktbart ännu genom de bästa ostronen (Marennes vertes) och fordom än mer genom sin konjak. Själfva staden, som gifvit den hetsiga drycken sitt namn, ligger dock i departementet bredvid, men den mesta konjak frambragtes dock här innan vingårdarne härjades af fylloxeran, riksolyckan, som vi nu nalkas att skärskåda och hvilken i sin fulla verklighet gör mera intryck än det endast i börsnoteringarne synliga amerikanska hvetet. I detta enda departement voro nämligen 72,000 hektarer ödelagda 1882, och den vara som nu mest säljes för konjak är sädes- och potatisbränvin. Här, där förr hektaren steg till 10,000 francs, höras nu endast klagomål, hvilka dock tilltaga ju mer vi komma söderut. Det är därför jag också sparat fylloxera-autopsien till Midi, och i Bordeaux endast skaffade den stora vinodlarkongressens förhandlingar alldeles färska.

Vid Libourne, där vi passera Dordogne, märkas redan härjningarne af de så kallade côte-vinerna. När vi nalkas Garonne, se vi från den höga viadukten de stora vinfält, som på alluvionerna gifva det andra slaget af bordeaux-vin, kalladt Palud. Här växa höga rankor på lång stör, låga rankor, kordonger, men alla väl skötta, utan ett ogräs och, från vår synpunkt sedda, lastade med stora blå drufvor. Detta parti är

genom sänkning under vatten skyddadt mot landsplågan, men denna *cru* är mindre värderad och kullarnes vin kan ej sättas under vatten. På den sandhaltiga leran mellan Garonne och Dordogne växa de hvita Graves-vinerna, och längst ut på venstra Garonne-stranden de finaste Medoc-vinerna.

Vi äro i Bordeaux och, som sagdt, studera kongressens förhandlingar i flera versioner.

Svårigheten att utfinna sanningen ur dessa motsägande berättelser är stor, ty de menckliga intressena bjuda dess sorgfälliga fördöljande. I Bordeaux finnas nämligen ofantliga exporthus, som icke ega en butelj äkta vara, ty denna kan endast köpas af egaren till vingården, och på hotellet gingo vi utan alla illusioner att dricka ett dåligt rödt vin, troligen brygdt på spanska drufvor.

Kongressen hade också varit mycket stormig och meningarne om olyckans hela vidd så delade, att jag afskräcktes från alla autopsier, då själfva parterna i målet kunnat se på så olika sätt och jag aldrig sett en fylloxera i mina dagar.

En kongressledamot hade nämligen vid mötets början uttalat den åsigten, att det helt enkelt icke mer fans något Bordeaux-vin. Till denna mening hade han kommit genom besök på platserna. En storm uppstod mot den djärfve sagesmannen, och kongresspresidenten anordnade en besigtningresa med deltagarne i mötet.

Olyckligtvis ställes färden till de bäst skyddade orterna och undersökningen utföll till oppositionens fördel. Sålunda besöktes Chateau-Laffitte, som är en liten lapp på 80 hektarer. Vidare tyckes frukosten i själfva Pauillac hafva spelat en stor rol, och referenten uppräknar de druckna vinerna: Clos-Laborie, Saint-Estèphe 1875, Milou-Duhard 1869, Mouton-Rothschild 1878 etc. Men Pauillac 1886 nämner han ej om. Att man efter en sådan frukost såg det härjade Chateau-Laffitte själf i något rosenrödt är sannolikt. Året förut hade dess viner varit de mest anfallna och skörden under medelmåttan. Men i år hade man, tack vare kolsvaflan mot fylloxeran och *la bouillie Bordelaise* mot mildew, det bästa hopp om en normal skörd. Jag har ej rätt att betvifla uppgiften, men besigtningssresor med frukost hafva något mindre förtroendegifvande med sig.

Ur en annan (icke frukostätande) referents papper vill jag till stöd för mina misstankar anföra följande:

»Fylloxerans framfart har icke aftagit, och insekten fortsätter sina härjningar.»

Min sagesman är sekreteraren i första utskottet, som haft i uppdrag att undersöka fylloxerans framsteg sedan kongressen 1881. Hans berättelse är kongressens viktigaste dokument, och jag stannar vid detsamma.

Tyvärr ger han icke mycket siffror, men däremot hvad bättre är, förslag till botemedel.

Det viktigaste är terrängens dränkning. Nyplanteringar anbefaller han i sandig jord, med amerikanska rötter. De för insekten mest mottagliga marker äro de kalkhaltiga.

Jag begagnar summariskt ordet fylloxera, såsom ock vinodlarne populärt göra, för att angifva vinets sjukdom, men det onda är mångahanda och har många namn, såsom mildew, svartrot o. s. v., och botemedlen äro legio såsom apotekarens materier.

Härnedan i kapitlet Languedoc återkommer jag till ämnet och skall därvid söka konstruera fylloxerans etiologi och kanske också dess filosofi.

* * *

Mera för att öka min samling af franska landskapsbilder än för att studera bönder, företog jag en liten utflykt till de mycket omtalade *Les Grandes Landes*. Jordbruket spelar nämligen här ingen rol och Frankrike skulle ej gå under om landesarne också skulle fara illa. Som de hvarken odla hvete eller vin, stå de också utanför all fara för amerikanska spannmålen och fylloxeran, ja de hafva till och med sin fördel af båda, emedan de skola köpa hvetet från Amerika och vinet från Spanien. Nog af, det var endast för att få se *Les Landes*, harzfabrikationen, korkeken och herdar på styltor, som jag företog min förmiddagsvisit ut på hedarne.

Klockan sex en vacker klar och frisk septembermorgon sitta vi på tåget till Bayonne. Stjärnorna ha nyss börjat blekna, men en af de större planeterna, som vi tämligen ogrundadt kalla Jupiter, är ännu tydlig och kämpar med morgonrodnaden sin kamp om den synliga tillvaron. Tillfälliga badgäster, som skola till Arcachon nu på lördagsmorgonen, stimma i kupén, glada att få lemna den stora staden och vistas ett dygn vid hafvet. Daggen ligger ännu på acasierna utmed linien, och bordeaux-rankor följa oss på banken till och med i själfva stenläggningen. Därpå börjar snart defilén, som upprepar sig under ett par timmar på följande sätt: En skog af medelstora hafstallar med trädartad och lågväxt ljung, ormbunkar, ett par björkar, några stenekar. Därpå en öppen hed af ljung, af dvärg-ulex, ett helt läger af kolmilor, som likna lapparnes kåtor, några kolarhyddor af störrar, ris, jord och torf, liknande ett på marken nerlyftadt torftak. Ut i ljunghafvet skjuta såsom vågbrytare några remsor af tallplanteringar, och herdens koja är en hög kvadratisk byggnad med högt torftak utan synlig skorsten, liknande mycket strandboarnes omkring Venedig. Därpå stationshuset med magnolier och lagrar af kolossala dimensioner. Stationshusen äro af korsvirke och rödputsade.

Två minuters paus och från stationens lilla sydländska oas rulla vi åter ut på heden och i skogen. Tallarne visa nu tydliga märken efter

yxan, som skalat af barken till manshöjd, och midt i skåran hänger en lerskål af blomkrukans façon för att upphemta kådan. En täppa med dålig majs, några äppelträd, några hirsstånd uppträda då och då, men icke ofta.

Sedan vi afstigit i Lamothe fråga vi en resande, åt hvilket håll vi skola gå för att komma ut på Les Landes. — Men, mina herrar, ni äro ju ute på Landes, — svarar han. — Är hela Landes så här då? — Ja, fullständigt!

Och vi, som hade ur böckerna tänkt oss Landes som en ändlös slätt med träsk och vilda hästar, och herdar, som plaskade omkring på styltor.

— Ja, det är om vintern, det!

Som vi icke kunde lägga oss här att afvakta vintern, togo vi nästa tåg och ångade vidare ner mot Spanien. Nu började de half-flådda korkekarna åtminstone att gifva någon lokalfärg, ehuru de alltför mycket liknade stenen, på hvilken vi redan voro blaserade. Resebiträdet signalerar också en herde på styltor, men jag hann ej konstatera fenomenet. Landskapet upprepar sig som förut; och med uppgifvet hopp om att få se annat än hvad som förefans, afstiga vi i Ychoux midt ute på de verkliga Landes efter 70 kilometers resa genom Landes, som börja redan norr om Bordeaux, mellan hafvet och Garonne.

Vi lemna stationen och kasta oss in i tallskogen. Här stöta vi genast på en hartsfabrik, där kådan kokas och beredes till en mängd

handelsartiklar, såsom kolofonium, terpentin, brygggarharts, brännbara oljor, maskinoljor m. m. I skogen träffa vi en man, som vitjar sina lerkrukor. Vi lukta och smaka på kådan och anse oss ha verifierat den. Därpå gå vi vidare. Det knakar i buskarne, det prasslar i kvistar, och öfver ljung och ormbunkar synas en skara rörliga fårryggar. Där äro fåren, men hvar är herden och styltorna? Vid första tallgrenen, öfver buskar och snår kommer han verkligen klifvande och, tack vare vår goda tur, han sticker också. Fotografiapparaten arbetar nu i fem omgångar och annotationsboken refererar en ung mager man med gulbrun hy, långt ansigte och svarta ögon. Han bär en japansk hatt (nuvarande ingrediens i franska nationaldrägten) med ett rött band omkring. Han har en blå bomullsjacka (icke blus) med många fickor. Om halsen en röd bomullsnäsduk. Byxorna äro af blå bomull och fötterna bara. Så komma styltorna, hvilka icke likna dem som af vår ungdom begagnas. Svartmålade starka stänger med en bockfot längst ner, af manshöjd, stanna vid knäet och utgöra med sin öfra bredare del ett stöd för vaden. Foten hvilar på en kloss och fasthålls med en öfverslagen rem. I handen bär herden en lång stör, hvilken han ömsom begagnar som käpp, ömsom som stöd. Han sticker på något som åtminstone ej är en strumpa, under det hans hund vallar fåren. Själf vallar han endast hunden.

Jag tilltalar honom. Han svarar på franska, ehuru med en brytning, som jag skulle vilja kalla spansk, ehuru den är gaskognisk, hvilket kanske nog är det samma. Han är fåordig, och som vi icke ha mycket att meddela hvarandra, göra vi samtalen kort.

Därpå återvända vi till byn. När jag ser dessa låga korsverkshus med platta tak under dessa tallar, som ej äro svenska, känner jag dunkla minnen af ungdomsläsningar om Nordamerikas indianläger vakna. Hvarför kan jag ej säga, men det är troligen minnet af människor, som bo i skogen och tappa saft ur trän (*alias* sockerlönnar).

Jag tittar in i en låg korsverksstuga, som består af ett kök, midt i, och en kammare på hvar sida. Golfvet är af jord, väggarna hvitkalkade; några halmstolar, bord, en säng med hvitt täcke är allt som fäster sig i minnet. Egaren kommer ut. Också en mager, mörklagd man, och han spänner på sig styltorna samt står snart med sina fötter i höjd med mitt öga.

— Hvarför begagnar ni styltor här? — frågar jag. Är det för vattnet? — Nej, det är för att vinna hastighet, — svarar han. — Vi göra åtta kilometer i timmen och hålla ut en häst som springer. — Hvad odlar ni här på trakten? — Vi odla ingenting. Det är kådan, som är allt! — Nå, och den säljes bra? — Åhnej, den faller också, tack vare den utländska konkurrensen...! — Hvad för slag? Hvilka utlän-

dingar konkurrera med kådan? — Ja, hvad vet jag!

Alltså äfven här ute i obygden utländska konkurrensen! Är det möjligt, eller kan en inbillning, utspridd af tidningar, besätta en hel nation? Eller skulle oföretagsamheten, en växande indolens ha gripit ett helt gammalt kulturland, så att dess produktion är stadd i aftagande af bristande kraft att uthärda täflan? Eller är det endast ett uttryck af modlöshet efter krigets förluster, all denna klagan? Svaret härpå, om ett sådant är möjligt, skall jag försöka lemna vid detta arbetes slut, naturligtvis under reservation att det blott är subjektivt, det vill säga ännu icke godkännes af dem som företagit samma undersökning som jag.

Emellertid lemna de offentliga berättelserna vid handen, att les Landes allt sedan 1834 gått framåt i välstånd, mest genom uttorkningen af en mängd träsk (just dem vi förgäfves sökte) och genom plantering af skog. Sålunda har man af den halfva million ödemark, som förr (1834) förefans, uppdyrkat 170,000 hektarer. Att landet är mindre tjenligt till åkerbruk beror på den egendomliga alfven, kallad *alios*, en genom organiska ämnen agglutinerad sand, som ej släpper igenom vattnet.

Les Landes, departementet, saknar dock icke jordbruk och är icke öfverallt en hed. Där odlas majs, hirs, råg och hafre. Tobaken upp-

tager ett hundratal hektarer, och 33,000 hektarer med hvete förser hela departementets behof.

Vår visittimme är ute, och vi taga åter Bayonnetåget till Bordeaux. Kupén är full med spaniorer, basker med röda och blå *bérets* och gaskognare, som hålla målron vid makt. Jag slår mig i språk med en af landets egna, och han upplyser mig om allt hvad jag vill kontrollera. När jag slutligen rycker fram med min katekesfråga om bonden här på orten lider af utländska konkurrensen, svarar han, att det hade han aldrig hört talas om.

SJUNDE KAPITLET.

Languedoc och Provence.

Garonnedalen har af sina beundrare tillagts namnet Frankrikes trädgård likasom Loire-dalen af sina. Men den förra förefaller mig alltför öppen och för litet trädbevuxen för att tillfredsställa mina subjektiva fordringar på en trädgård. Däremot har dess italienska byggnads-sätt, dess sydländska vegetation något mera exotiskt, och nordbon finner sig här vara kommen in i ett nytt land. Kvinnornas kulörta silkesnäsdukar om hårkorgen, mennens röda och blå skärp om lifvet samt den runda *béret*'en, med ett ord de lifliga färgernas inträdande i den dagliga drägten väcker tanken på att man går mot södern.

I Toulouse möta reminiscenser från Spanien och Rom. Hotellgården är fyrkantig med peristyl och springbrunn, och en utmed första våningen

löpande veranda är försedd med röd- och hvitrandiga gardiner. Husen äro ofta rödputsade, och människorna gå skodda i espadrilles, hvita lärtssandaler med bastbottnar och kulörta band. Matsedeln upptager vaktlar och selleri, och på bordet står en stenkruka af moriskt snitt med tjärvatten; om såsom en varning för koleran eller för Toulouse's illa beryktade dricksvatten vet jag ej.

Mellan Toulouse och Cette lemnar annotationsboken följande redogörelse för landskapets utveckling från Atlantens klimat till Medelhafvets.

Husen af tegel, men med allt plattare tak med romerska pannor, det vill säga två platta med en konvex lagd öfver fogen. Vinland, härjade af fylloxeran, äro öfvergifna, och stockarne växa eländiga i låg buskform i tjock gräsvall. Popplar, valnötsträd, almar, pilar samt ruggiga lindar omvexla med cypresser, som nu börja bli vanligare. Majs, regionens hufvudkultur, har redan öfvertaget öfver hvetet. Tobaken trives väl, och Provenceröret (*Arundo Donax*) står tät som en urskog, planterad för käpp- och spinnrocksindustrin. Fermerna äro långa sambyggare af sten med stora portar till lidren samt ett torn i ena ändan, påminnande om provinsens krigiska öden under Sarracentiden och andra ofreder. Ser man ett slott på venstra stranden, liknar det en fästning. Kyrkorna antaga en spansk karakter med öppna genombrutna tornfaçader, som låta klockorna bli synliga.

Oxarna plöja med duk för ögonen och äro ljusgrå. Fåren ha uller kvar på korsryggen. Sorghofälten, de härligaste af alla, fröjda ögat med sina höga majsliknande, ljusgröna plantor, och mandelträden äro lika ymniga som äppelträden i Normandie.

Efter Alzonne börja blånande berg begränsa horisonten. I norr är det Mont Noire en utlöpare från Cevennerna, i söder Corbières Occidentales och Orientales, Pyreneernas förgreningar.

Vid Carcassonne fylles kupén af mörka krok-näsiga bönder med friare blickar, säkrare hållning. Landsvägen blir strax efter krithvit. En stor tvåhjulig vagn, dragen af tre hvita hästar med kolossala lokträn, släpar fram ett tjugotal män och kvinnor med uppspända bjärt färgade paraplyn i solskenet.

Vid Capendu uppträder den första oliven, och därmed äro vi inne i Medelhafsregionen. Marken förlorar sin grönska, fikonträden bli höga och stå fria midt på de soliga fälten. Marken blir grå som torkad lera. Tamarisker och cypresser komma allt tätare, och den enda grönska, vid hvilken ögat hvilar, är platanens. Oliverna upptaga nu hela fält, och deras grågröna runda kronor teckna sig svagt mot den färglösa marken. Härjade vinfält ligga öde; det blir allt ödsligare; hagtornshäcken på banken, lsom troget följt ända ifrån Nordsjön, har icke uängre motståndskraft mot söderns sol; han ser ut som ett rishag och är dammig. Han tvinar

allt mer, tills han plötsligen utbytes mot en visserligen grå, men ändock med löf försedd annan häck, som anses vara lavendel (eller rosmarin).

Taken på städer och byar äro nu alldeles platta, och skorstenarne, som krympt ihop ju längre vi kommit från nordn, äro numera knappt skönjbara. Hvad skulle man också med eldstäder här i solens land?

Vi ränna nu med expressfart in i en öken, och hafva nalkats de blånande bergen. Men de äro icke blåa på nära håll, de äro gråa, sterila och se ut som leran i en bakugn. Inga lefvande växter, endast kammar af döda tistlar, en knorfvig stenek i buskform, stora röda fläckar såsom af utsipprad järnoxidul, stenrös. Men på sluttningarna af dessa kullar synas spår af menniskohand, ty naturen har ej byggt dessa terrasser, som stå öfvergifna. Jag frågar en granne i kupén hvad detta är för en öken. Han svarar med nedslagen ton: Det är fylloxeran. Förr voro dessa berg grönskande af vin, nu — ni ser sjelf. — Jaså, det är så allvarsamt! — Så allvarsamt!

Detta var förödelsens och dödens land och vi som aldrig sett Afrika, tro oss ha fått en svag föreställning om detsamma i dess sämsta uppenbarelse.

Ut öfver en hed med spansk ginst och trädhöga tamarisker synes ändtligen Medelhafvet som en blå strimma. En och annan pinie lika-

som bekräftar dess identitet, och när vi passera salinerna vid Onglous med dess hvita saltpyramider ligger det blå hafvet med oräkneliga segel alldeles öppet för tåget, som går på ett smalt näs i hafskanten fram till Cette.

Det är en solig söndagseftermiddag, när vi stiga ur tåget och direkt derifrån råka in i en brokig folkmassa, skrattande, handklappande, skrikande utmed kanalstranden och spärrande vår väg upp till staden. Och vi kastas hufvudstupa in i en folkfest. På vattnet uppföres nämligen en täflingstrid, en tornering mellan besättningarna i tvenne bjärt målade båtar. Trummor och pipor ljuda från musikkårer i båtarnes förstäfvar, och från trampoliner i aktern söka hvitklädda kämpar med sköldar och lansar af trä att stöta ner hvarandra i vattnet. Det är en liflig scen, och när en hjälte plumsar ner, åstadkommer folkmassan på stränderna ett stort larm.

Efter att ha fått hotell och utkört en pre-jande bärare, som med sydländsk liflighet och tjufaktighet sökt skinna oss, gå vi direkt ner till badanstalten. Hafsstranden är naturligtvis exploaterad och inhägnad till hvarenda tum, så att alla drömda strandpromenader i det fria äro instälda. Men badet i Medelhafvet har gifvit litet lokalfärg, och snart ligger jag på en soffa vid en utmärkt frapperad absinth, för öppna fönster, fast besluten att känna mig vara i södern. Solen går ned; och nu lefver folket på gatorna upp. Som endast få vagnar äro i rörelse, upp-

tages körvägen obehindradt af konstmakare och förevisare; bord och stolar flyttas ut på gatan och absinthtimmen är inne.

Efter en etnografisk middag med hummer och bläckfiskar, cep, den utmärkta svampen af släktet *Boletus*, tomater m. m., sätta vi oss på gatan att dricka kaffe. Mörkret har fallit, och månen går upp, ljus tändas och människorna samlas att leka. Till oss komma nu två mandoliner och två guitarrer, och stämningen blir nu riktigt sydländsk. Bord och stolar upptaga halfva körbanan, och en åkande som nu komme skulle troligen få vända om.

Hvilken gemüthlighet för oss nordbor i detta ogenerade samlif. Vi tänka oss, huru ett sådant lagbrott som att sätta sig på en stol på trottoaren skulle straffas i det stränga instängda nordanlandet, och vi spana förgäfvess efter en polis.

Barnen, som följt föräldrarne på den hos oss så illa anskrifna »krogen», leka rundt omkring, glada att slippa de varma trånga rummen, och finna inga sämre föredömen än dem, som arbetströtta människor gifva, när de leka med kort eller dominobrickor och höra musik.

Så går aftonen, och vi somna vid körsång, som exeqveras från en till tribun improviserad pråm, hvilken ligger i kanalen. Det är troligen en folksångsförening, men den sjunger stora kompo-

sitioner ur operor och med ett uttryck af lifsglädje, som endast en jordens starkare lutning mot ekliptikan kan framkalla.

* * *

På måndagsmorgonen vandra vi ut ur staden och stiga uppåt Mont S:t Clair, som bildar ryggsstödet mot landsidan. Berget är ockuperadt af små villor med vingårdar och lusthus, väl hägnade med murar och glasskärf. Men öfver en mur sticker skrytsamt ett granatträd upp hufvudet och visar mig för första gången sina växande frukter af bergamottens dunkelbruna färg med svag nyans i rödt, icke olikt sydlandingsens brynta hy. Murarne leda oss länge som i en labyrinth, utan att föra till något mål, tills vi slutligen befinna oss på bergets hjässa och få en blick öfver landskapet. Det är rödt som rost och sterilt. Men huru skola vi komma ut ur dessa gränder och få se förödelsen på nära håll, fråga vi oss, just då vi börja nedstigningen. En öppen port i en mur lemnar i en lycklig stund svaret. Vi stanna och titta in i en vintäppa. På en terrass i fonden står ett hvitrappadt miniatyrhus med två glasdörrar och inga fönster, och därutanför äro en bonde och hans hustru samt ett barn (det ena!) inbegripna i samtal.

— Hvem sökes? — frågar bonden oss. — Ingen! Vi bara vilja se på utsigten! — Var så god och stig in då, mina herrar!

Vi stiga in. I trädgården växer ett fikonträd, ett mandelträd och en azarolier (en hagtornsart med röda och gula, ätliga frukter). Spår af vinstockar synas i den röda marken. Vi införas i stugan, som består af ett kök och ett rum. — Det här är bara sommarstugan — upplyser bonden, — vi ha vingårdarne der nere.

Det ser nätt ut därinne. En bokhylla hänger i köket, och många kolorerade placher om Robespierre och Victor Hugo finnas där. En soffa och några halmstolar utgöra möbleringen. Under soffan är en lucka på golvet, ledande till en cistern, i hvilken regnvatten samlas.

— Det har icke regnat på sex månader, — säger bonden.

— Hur går det då med vinet? — frågar jag.

— Åh vinet! — Och nu är slussen öppen. Mannen för oss ut på terrassen och visar det röda härjade landet. — Det är fylloxeran, — säger han. — Och inga botemedel finnas? — frågar jag. — Ack, herre, vi ha försökt med så många, men bara ett hjälper. Det är den Amerikanska plantan!

Alltså: det förhatade Amerika, som dödar hveteodlaren, upprättar den fallne vingårdsmanen, tänker jag. Icke så dåligt det där Amerika.

Och så börjar han krafsa upp jorden kring en liten vinstock och visar mig under jordbrynet

en lerklump, som fäster den franska ympen på den amerikanska roten.

— Men det dröjer flera år, innan det blir skörd, — säger han. — Ja, det tror jag, men ni ha tagit för stora skördar förr. Ni ha sugit ut jorden och i stället för att gödsla skulle ni ha påfört ny mylla, — säger jag.

— Ack nej, herre! Jag har satt vinplantor i nybruten gräsvall som aldrig varit odlad, och de ha lika fullt gått ut. Det är inte det! — Hvad är det då? — Ja se, det är som en lungshot, som angriper växten, den suger och suger tills han dör. — Ja, det tror jag nog! Men säg mig, hur går det nu med vinodlingen? — (Korus af man och hustru.) — Åh, herre, det går illa, mycket illa. De äro ruinerade. För oss små stackare går det an, men för de stora! Här på orten ha fruarna, riktigt fina fruar med uppfostran, måst gå ut och söka platser som ammor och bonner. Och folket vandrar i massor till Algier. — Hvad göra de i Algier? — Jo, de odla vin! Vi få nog veta af det, för Algier börjar exportera vin på oss! — Jaså, ni ha konkurrenter också på vinet? — Om vi ha! Ha inte spaniorerna länge skickat sina drufvor hit till Cette att pressas och kouperas! Åh, herre, det är slut med oss, det är slut med Frankrike! — Nå, men Amerika har väl inte skadat er ännu? — Amerika kommer också med vin snart, sedan det öfversvämmat Europa med sina sydfrukter i bleckdosor!

Det var en ny konkurrens, som jag ej miss-tänkt förr. — Hör nu — tog jag upp — jag läste i våras i en tidning, att regeringen utfäst en stor belöning för den som kunde erbjuda ett medel mot fylloxeran. Till komitén eller akademien inlemnades en berättelse af en liten vinodlare, som utrotat fylloxeran hos sig genom ett så enkelt medel som att släppa sina höns i trädgården, där de plockade upp kräken.

Bonden var för allvarsam att vilja lyssna till historien, som dock icke var skämt, ehuru jag ej tror, att uppfinnaren fick belöningen, emedan han ej kunde något vetenskapligt namn på hönsen.

— Har ni försökt med vatten då? — tog jag upp. — Man kan inte sätta bergen under vatten! — Nej, det är sant!

Som jag icke visste några vidare utvägar, lemnade jag den bedröfvade mannen med en beklagan utan att kunna hjälpa.

* * *

Vinets undergång är för Frankrike en allvarsammare förlust än den som den främmande (amerikanska, indiska, ryska) spannmålskonkurrensen kanske åstadkommer. Nyligen inbragte landets vinexport 225 millioner francs, och nu importerar man. Från 1875 till 1880 sjönk produktionen från 78 millioner hektoliter till 29

millioner. 1,492,617 hektarer äro angripna af diverse sjukdomar, som summariskt gå under namnet *fylloxeran*. Värst angripna äro just Hérault, som vi nyss passerat, och Charente Inférieure (med Cognac). Hérault's produktion har under åren 1875--85 nedgått från 9 millioner hektoliter till 2 millioner; Charente Inférieures från 8 millioner 600 tusen till 600 tusen. Gironde (Bordeaux) har på samma tid minskat med 4 millioner hektoliter af 5 och Côte d'Or (Bourgogne) med 1 million af 2. Resumé: $\frac{3}{4}$ af vinodlingen angripen. För 20 år sedan funnos $2\frac{1}{2}$ millioner hektarer vin, som årligen inbragte 3 milliarder francs och gaf staten 300 millioner i skatt. Nu finnas bara 800,000 hektarer kvar. Érémitage är slut, Chambertin i det närmaste och Clos-Vougeot likaså. År 1884 exporterade Frankrike 2,400,000 hektoliter vin, men *importerade* 8,115,000 hektoliter. Landet anses ha förlorat 20 milliarder francs, 4 gånger sista krigsskatten sedan fylloxeran började i Gard 1866.* Man ser sålunda att faran är allvarsam, ty det vinodlande Frankrike är större än det icke vinodlande och räknas från Loire-mynningen till Meuse (Ardennes).

Hvem är nu fylloxeran (inclusive mildew, svartrot m. fl.) och hvar har den kommit ifrån? Fylloxeran är som bekant en 8 millimeter lång

* Dessa sista uppgifter hemtade ur Le Figaro, november detta år (1886).

insekt af bladlössens slägte, som dels förökar sig partenogenetiskt (utan hanar genom *conception immaculée*), dels på vanligt sätt i laga ordning. Man påstår, att den härstammar från Nordamerika. Men man är icke enig i den punkten. Först år 1863 skall den ha visat sig i Frankrike och England. Men den fins numera mångenstädes i Tyskland, Ungern, Schweiz, Portugal, på Corsica, Madeira, Sardinien, men värst är den i Frankrike. Hvarför? För att ett skadedjur eller en sjukdom skall kunna blomstra och trifvas fordras först fröet eller anlaget och sedan gynsamma omständigheter eller prediposition. Frankrike vill gerna skylla båda sakerna på Amerika, men låt vara att Amerika gifvit fröet, icke har det kunnat gifva mottagligheten, ty då skulle insekten bäst ha trifts hemma. Nej, det var nog så, att Frankrike genom urgammal odling, förderfvat sin vinjord och sina plantor, hvilka på många platser stå där de stodo under medeltiden. Marken är utsugen, vinstocken är utlefvad! Utlefvad, det är det hårda ordet. Jordmånen kan lätt förbättras, men man har icke förbättrat den, utan visserligen påfört gödsel, men icke förnyat förråden af mineralier. Nu skulle man med tidens nyvunna erfarenheter kunnat förnya jorden, och man har gjort det, men för sent, ty nu var plantan själf passerad. Man hade nämligen, mest på de sista tjugo åren, då ett häftigt begär väcktes att vinna hastiga resultat, njutningar för stunden utan tanke på morgon-

dagen, genom för stark gödning frampressat rikare skördar med känd bedröflig påföljd. En gammal fransk vinodlare har sagt mig, att det förr i världen (på 30- och 40-talen) icke ansågs *honnett* att göda i vingården. Drufvan är nämligen en planta, hvilken vild såsom klängväxt söker kullar och mager, stenig jord.* Gödes den, ger den större drufvor och flera klasar, men sämre. Den tvingas till en öfverdrifven fruktifikation, och sådana utsväfningar straffa sig själfva. Det är därför en fransk författare kan säga, att vinstocken i Frankrike genom de sista tjugo svindelåren ådragit sig ryggmärgslidanden.

En annan faktor, som vid undersökningen om franska vinstockens urartning jag ej sett tagas med i räkningen, är den starka beskärningen. I Champagne var rankan blott en meter, i Bordeaux-trakten antingen ett par meter eller dragen i kordong; i Midi skärs den hvarje år i jordbrynet och lägger sig sedan utan stöd fritt ut öfver fältet, som därigenom liknar ett potatisland. Om man tänker sig, hvilket förfärligt tvångsarbete härigenom pålægges rankväxten utom det att sätta frukt, kan man icke undra, att hon är utpinad. Men det är just detta våld, som ökar fruktsättningen, säger man. Ja, till en tid, men de afskurna äppelträden bära bäst och mest på ålderdomen, och de mot väggar i Frankrike och

* En gammal landtbruksbok ålägger odlaren att icke göda mer än hvart tolfte år.

annorstädes uppdragna höga vinrankorna bära både ymnig och särdeles vacker frukt. I Italien, där rankan får springa upp fritt emellan träden, har ännu icke fylloxeran visat sig, icke ens på Lombardiets släta alluvialland, som eljest icke är vinjord. I Frankrike, åtminstone det mellersta och norra, anser man sig nödgad skära så lågt äfven för att få jordvärmen och markens utstrålning att påskynda mognaden, och äfven för ännu en annan orsak: för att hindra för tidigt frambrytande af blommen, som skulle frysa bort i vårfrosterna. Men, kunde här invändas, det ginge väl an skära vackert, såsom på de höga spalier-rankorna och lemna stocken högre! Vinodlaren torde nog ha att invända äfven häremot, och då kvarstår orsaken med dess ledsamma verkan.

Men är det blott denna sista öfveransträngning, som påskyndat dess förtidiga död? Är icke den gamla kulturväxten i det gamla kulturlandet en bild, låt vara bara en poetisk bild, af en ras, som lefvat sin tid och enligt naturens ordning går undan för en annan, en tredje och så vidare? Man söker ju transfusionen från det nya landet, ympar den gamla stammen på nya rötter, men det blir ej det samma ändå. Finmakare godkänna ej det »amerikanska» bordeaux-vinet, om af fördom eller ej vet jag icke. Trädgårdsmästare påstå, att pomeranser, ympade på myrten, skola taga smak af densamma, men det är mindre underligt i fråga om två så litet

befryndade träd. Tidningar och landtbruksmöten lofsjunga den nya drufvan, men »det är ej densamma ändå», fastän jag för min del måste tro, att den är bättre än den gamla. Den saknar endast traditionen!

Äfven en annan omständighet har bidragit till franska vinkulturens undergång. Man tog nämligen, när en *cru* fått rykte om sig och gifvit höga pris, all odlingsbar sädesjord i grannskapet och lade den i vin.

Det var svindel, ty drufvan på kullen, som gifvit namnet, fick låna sitt rykte åt den sämre i dalen, där jorden ej passade.

Nog af, om Frankrike har tillräcklig kraft att resa sig från vinkrisen får framtiden utvisa. Det är dock icke sagdt, att nyplantering hjälper, ty innan de en och en half millioner hektar äro nyplanterade, har kanske Amerika hunnit uppdrifva sin vinproduktion i Kalifornien, som går med en svindlande fart på jungfrujord, och ha då franska gommar hunnit vänja sig vid amerikansk vinsmak, så är det kanske för sent för Frankrike att stå upp igen. Men säkert är det ej, ty den nation, som rest sig så många gånger på själfva branten, den kan nog stå sig sin tid ut!

* * *

Från Cette börjar åter ilfärden mot norr först i hafskanten, sedan innanför l'étang de Vic. I marken beta får, som äro målade röda och gröna på ryggen, troligen för att bättre igenkännas i de höga snåren. På åkern tröska hästar med vält på bara fältet. Blå luzern och hagtornshäcken visa redan vägen mot norden; gurklik bryonia kryper utmed banvallen, omvexlande med verbena och vild fenkol. Bortom Montpellier kommer grönskan igen i lombardiska popplar, och talldungar af aleppotallens förfinade ras. Frontignans och Lunels härjade vingårdar se sorgliga ut. Men i Lunel köper jag två drufklasar, de största jag sett, den ena blå, den andra guldgul, för två sous stycket. Det är souvenirer, kanske de sista, af de förr så berömda drufvorna.

Boskapen annoteras svart, och hästarne på landsvägen observeras för deras eleganta hållning.

Solen sjunker när vi gå förbi de gränslösa Camargue-träskan, som ifrån att ha varit ofruktbara blifvit en tillflyktsort för den förföljda vinrankan, som där kan sättas under vatten med stor lätthet. Månen går upp öfver en kulle, som är kantad med väl skurna oliver, och dess bleka sken faller än på en hvit by, än på träskets vattenfläckar, ut öfver hvilka skenet af öppna eldar synes. Men det är för mörkt att kunna se de vilda hästarne, de millioner fåren, de halvilda bufflarne, som här ute föra sitt oregelbundna lif.

Bortom S:t Gilles gå vi öfver Lilla Rhône; och i en allé af cypresser ilar tåget in i Provence under fullt månsken. Cypresser och månsken på den gamla kulturgrafven, det är som det skall vara.

* * *

Aftonen tillbragtes på Forum i Arles, en plats med plataner, så stor, att den i Paris skulle kallas en square; vid en kopp kaffe och några cigaretter sittande på trottoaren, låta vi de sköna arlesiskorna defilera. De äro hvita i ansigtet, klädda i svart och hvitt, och synas fullkomligt medvetna om sin skönhet. De gå framåt gatan som aktriser, göra poser och se efter, om man beundrar dem. Ett exemplar gick i papiljotter och sopade sin trottoar. Nå, hvarför icke? Att vara skön har hvem som helst rätt till så långt han förmår.

Om morgonen sko vi våra fötter och vandra ut ur staden för att komma på landsbygden. Första stycket är en dammig landsväg med stora bruna almar, alls icke erbjudande något karakteristiskt för Provence. Mellan hveteåkrar kasta vi oss in på en biväg, för att komma djupare in i landet, så långt från lands- och järnväg som möjligt. Småskogen börjar, men inga oliver eller mulbärsträd synas än; blott poppel, alm, pil, björnbär, kolokvint, solanum

dulcamara, prunella, cikoria, fenkol, kardborrar gifva en mera nordisk prägel. Vi tränga fram och stöta på en kanal, på ena sidan med gamla pilar, på andra med mulbärsträd. Vi följa och komma till en bro. Där träffa vi en mulbärplantering och därinvid en stuga af kvadersten, med ett litet mandelträd framför. Mulbärsträdet, som är så häckladt af nordbor för sin kvastlika form, utgjorde vår stora glädje, ty det hade åtminstone gröna löf och lyste upp i det grå landskapet, hvarför vi förevigade en half kilometer med sådana kvastar på en bromsilfverplåt. Men nu svänger vägen; den blir hvit; och snart öppnar sig det hvita landskapet i all sin sterilitet. Till höger om vägen reser sig en stenig backe, utan ett grönt grässtrå, men med en bränd matta af ugnstorkadt tunnt hö, i hvilken äro instuckna den vackra gula tisteln *Cnicus Benedictus* och den blå tisteln *Echinops Ritro*. Arter, för oss okända, af *filago*, *borago*, *malva*, alldeles torra och öfversållade af små snäckor af släktet *helix*, truga sig fram mellan de hvita kalkstenarne. Och backens horisont krönes af små knottriga gröna stenekar, söderns evigt gröna ek, som just gör landskapet så olikt alla andra. För att skydda sig mot vinterkölden hafva bladen blifvit läderartade, ogenomskinliga, och dess nerver stuckit ur skinnet såsom börjande tornar. På de vresiga, åt söder lutande stammarne, dem *mistralen* (nordvesten) gifvit riktningen, sitter den mörka kronan, som emot

den hvita marken förefaller alldeles svart. Detta är Provence: svart och hvitt som arlesiskornas dräkt. Det är icke gladt, men det är för oss alldeles nytt och verkar mycket sydländskt. Jordformationen är den öfra Jura, eller som den ock kallas, den neocomiska, samt utgöres af en kalksten, hvilken går igen i bergskedjorna, i stenbackarne, i husens byggnadsmaterial, i vägläggningen och som jag ännu återfinner som hvitt dam på bladen af de örter, jag plockade och pressade på stället. Åter kröker vägen; solen stiger och ger oss en kännbar föreställning om den flyende sommaren utan regn på flera månader. Med böjda nackar sträfvade vi framåt; inga byar, inga fermer, inga människor: det är ödsligt, med orörlig luft, tyst, utan sus i trädens tunga löf, utan fågelsång. Stöflarne äro hvita af dam, och vi förnimma endast vår af hettan obehagliga tillvaro, då vi plötsligt från höger se en stor skugga kasta sig ner framför oss. Vi krypa in i dunklet och se nu uppe på bergknallen en jätteruin. Den skulle icke göra ett så väldigt intryck, om den visat sig som en krenelerad medeltidsruin från Rhentrakten. På den är man förberedd på långa håll och den väntar man sig nästan. Men här uppe står en renässansfaçad med fyrkantiga fönsteröppningar, som släppa igenom rutor af den blå luften. Har en eldsvåda gått fram här, eller hvad? Vi avancera, och fram komma götiska spetsbågar, romerska rundbågar! Det är en hel historisk saga

i kalksten, detta lik af ett kloster, som ännu heter Montmajor. Sagan om så många döda kulturperioder, så många illusionsstadier med tro på det tusenåriga riket, tro på Kristi grafs återeröfrande, tro på påfvarne i Avignon, tro på kvinnan och trubadurerna, tro på albigenserna och reformationen, tro på franska revolutionen och upplysningen och slutligen allmän otro med svag tro på de laïciserade skolorna och brödbiten. Det är en vacker cirkel man genomlupit, från ateism — till ateism. Ingenstädes, om ej i Rom, kan man så som i Provence frestas, att i all sin otro, tro på den pessimistiska filosofens läror utan att därför bli hypokonder. Här kan man plocka ben efter fenicisk kultur, grekisk, romersk, kristen, korstågs-, reformations-, revolutions-kultur. Provence synes, liksom stamfäderna och orienten, inträdt i »illusionens sista stadium», och efter att ha lemnat allt genomskådadt, slutligen stannat vid att man bör uppehålla lifvet tills man dör, på det minst obehagliga sätt. Är det icke egendomligt, att södern skickat två af sina desillusionerade söner, *Daudet* och *Zola*, att från trubadurernas hemland, midt i kulturens stora rörelsecentrum, predika genomskådning. De stora afslöjarne skulle först komma söderifrån, där ett rikare solljus satte verkligheten i full dagsbelysning, medan ännu i norden rådde dimma, inskränkthet och tro. Till att tro fordras en viss grad af hvad man kallar dumhet, men med tro följer handlingskraft, därför skola de dumma

alltid segra på jorden, under det de genomskådande förlorat lusten att segra i kampen om en ny illusion.

Detta ungefär tänkte jag i skuggan af Montmajor, men väcktes till min själpålagda pligt att genomskåda den egendomliga menniskoklass, som, under namn af bonden, tycks ha hållit sig mest fri från alla illusionsstadier och nöjt sig med att stanna i den för djuret-menniskan minst obehagliga milieu. Därför reste vi på oss och tågade vidare. Från en kalkkulle tecknade vi en ferm, som låg på en gammal fästningsgrund och med sina cypresser komplett liknade en romersk villa. Vi ströfvade förbi en olivplantering och funno den både vacker och egendomlig. Stammarne voro både pittoreskt spruckna och vridna i alla möjliga former, och det blågröna ljuset, som föll ner mellan kronorna på den röda, väl hackade marken, liknade ett stilla månsken. Därpå nya svarta ekdungar på bränd mark, men nu med bakgrund af Alpinerna, blånande af luftperspektivet, dock i sig själfva skarpkantade, gråhvita och gula, horison-telt lagrade och sterila klippor. En sakkunnig påstår, att detta landskap skall likna Greklands. En likhet till alltså mellan två land som lefvat.

Emellertid aftar ödsligheten, och byn skymtar mellan träden. Byn ser ut, som om man brutit ner en fästning, ett slott och en kyrka, och sedan med bitarne trafvat upp små boningshus. Vi teckna ett hus, ett verkligt bondehus,

som ofvanför dörren har en utmärkt fint huggen stembalkong i gotik, säkerligen ej gjord till det huset. Dörren saknas, och öppningen är täppt med en randig gardin. En berså med halmtak (pergola), såsom i Italien, är upprest utanför. Fönstren på huset sitta hvar de kunna, och det hela ser ut som en ritetyd, alltså pittoreskt med mycket afbrutna linier.

Vi uppsöka byns restaurant och få mat. Där fins både vin och öl. Ölet synes på god väg att uttränga vinet i Frankrike, och en pariserjournalist har nyligen uttryckt sin ledsnad öfver detta förhållande, som han vill sätta som orsak till den franska esprit'ens aftagande.

Värmen är tryckande, och flugorna bli närgångna, hvilket tyckes vara förutsedt här på orten, ty glasen äro försedda med lock.

In komma snart bönder. De tyckas vara energiska och liffulla samt ha ett mera krigiskt utseende. Utan att afvakta något närmande från deras sida griper jag mig genast an, slående mig ner vid deras bord.

— Hvad odlar ni här på trakten? — börjar jag.

— Oliven, min herre! — Nå, det går bra? — Åhnej! Den växer nog, men den säljs inte bra. — Såå, hvarför det då? — Jo, därför att tyskarne köpa all provence-oljan; och sedan sälja de den till Frankrike utspädd för underpris!

Det var ett nytt slags konkurrens, som var betänklig.

— Odlar ni inte krapp härnere också? — Inte här, men i Vaucluse och Drôme. Men det

är slut med krappen också, sedan gasverken göra anilinfärger!

Detta är onekligen förhållandet, och krappodlingen, som förr var drifven i stor skala i Rhônedalen, är nu slut.

— Nå, än fylloxeran, då? — Fylloxeran har förstört vinet, men man börjar på vissa ställen odla »la Ramie» i stället.

Ramie är en kinesisk nässla, som ger en tråd, »vackrare än bomull, starkare än lin och glänsande som silke».

— Nå, då få ni en konkurrent till silket också!

— Det ha vi redan! Silkesmaskarne dogo ut för några år sedan, så att nu får man köpa japanska ägg af handelsmän; dessutom har siden kommit ur modet för bomulln och yllet, och därtill ha arbetarne i Lyon genom strejker höjt prisen, så att fabrikanten trycker ner råvaran!

Detta är tyvärr det sorgliga förhållandet. En nyck i modet kan ruinera en hel klass. När blommorna i damernas hattar och coiffurer för några år sedan kommo ur bruk, sattes 20,000 pariserfleurister på bar backe. Hur många xylografer ha ej gått under genom heliogravyren! Det är riskabelt alltså att spela på ett kort som handtverkaren och industriidkaren.

Sålunda drifves silkesodlingen här i södern endast som en bisyssla under maj månad, och sedan kokongen är såld, går bonden åter till sitt potatisland, sitt sädesfält och sin ladugård.

Jag fortfor: — Hvad har en daglönare på landet här i orten? — Tre francs och femtio om sommaren och vid skörden fem francs. — Och kvinnorna? — En franc och femtio à två francs. — Hvarför ha de mindre betaldt? — Därför att de göra det lättare arbetet såsom att plocka oliverna och mulbärsbladen. — Nå, oliven ger skörd för intet! Den växer väl af sig själf. — Jo vackert. Den skall skäras och gödslas hvartannat år, och jorden skall hackas och rensas hela året om! — Men jag tror vi få oväder. Farväl, mina herrar!

Himlen hade verkligen mulnat, och det började lefva i gardinerna utanför dörren. Värdinnan och hennes son skyndade sig att berga allt löst, och luckorna häktades med sina hakar. Så brast det löst. En vindstöt rusar gatan framåt och ristar skyltar och takpannor; det smäller i dörrar och fönster, och ett moln af kalkdam rullar fram, inmängdt med löf och halmstrån. Därpå faller en regnskur på fem minuter, vinden lägger sig, det blir tyst igen, och solen sticker fram. Det hela var ett hysteriskt anfall, en döendes sista kraftansträngning såsom Felibrernas att väcka den stendöda trubadurpoesien. Marken, som suckat efter regn i många månader, väntade sig räddning, men själfva himlen tycktes här vara utlefvad och ej orka ge ifrån sig en ordentlig regnskur.

ÅTTONDE KAPITLET.

Auvergne och Morvan.

Från Arles, där resebiträdet hemförlofvas, går färden afgjordt mot nordn.

I Nîmes observeras annonser om försäljning af stadens affall. Jordbruket i Gard har nämligen länge vetat införa det dyrbaraste gödningsämnet i materiens kretslopp, därtill nödgadt af brist på beten och boskap, och odlaren begagnar här ännu den primitiva hackan, såsom mera gifvande än plojen. Alltså åter en cirkelgång: från hackan till plojen och ångplojen tillbaka till hackan såsom billigare än hästen, oxen och ångmaskinen.

Oliverna bli norr om Nîmes sparsammare och växa på terrass, men mulbärsträden ökas, ty Gard är den bästa silkesprovinsen i landet.

Vid Alais har oliven gått inom trädgårdsmuren och försvinner snart aldeles. Men nu

kommer kastanjen igen och med stigningen på Cevennerna blir floran allt nordligare. Vinterrasser ligga ödelagda af fylloxeran och se ut som ruiner. Här, där kastanjen förr gaf bästa frukten (marrons), har på senare tiden klagomål försports öfver en sjukdom, som angripit trädet. Sjukdom alltså äfven på kastanjen, som hittills så förnöjsam vuxit i de värsta stenbranter, utan vård och ans. Dock se de jättar vi passera praktfulla ut med sina mörka stammar, sina ljusa, feta löf och sina taggiga frukter.

Vid Concoules, om 584 meters höjd, synas ännu mulbärsträd och stenekar. Husen bli smala, taken stiga i höjd och äro täckta med platta skiftegeler, sedan de romerska kupiga försvunnit. Björk och ginst träda upp igen, och snart äro vi uppe på sluttningen af centralplatån med dess granitmassiv och vulkaniska formationer.

Vid Villefort visar sig en kam af Cevennerna i all dess ödsliga, sönderrifna och imponerande form af en eller flera stensågar. Tussilago, kungsljus, alchemilla och ljung illustrera den 800 meter höga granitvägen, och rågen sås på terrasser, kallade *segalas*. I de skyddade klyftorna gömma sig för nordan valnöt, rönn, bok, al.

Vid La Bastide äro vi på höjden, 1,600 meter, och så faller vägen ner med lutning åt norr. Tall och gran, ormbunkar, granit, rullstenar. Vid Chapeauroux har vind och vatten härjat klippan, så att den ser ut som den vore ruttnad. Valnöts-trädet kommer igen, och snart visa sig kastanjer

igen. Vid 550 meter möta vi persikor på fritt land och ett vinberg. Männen bära nu stora tyska skägg och svara vänligt på frågor. De äro fula i ansigtet, med bredskyggiga hattar, grofva lemmar och äro nordiskt feta med breda pannor och stor bredd öfver kindkotorna.

Vi äro inne i Auvergne. Det ser trist ut, om därför att jag kommer från södern eller därför att det är mulen luft och afton eller helt enkelt därför att det är ett trist land, vet jag ej.

* * *

Efter en gemüthlig diner i Clermont-Ferrand tillsammans med en landtman från Cantal, hvilken med germanisk öppenhet berättade hvad jag ville veta om hans land, och efter en god natt i sköna yllefiltar skuddar jag den tungsinta stadens stoft af fötterna och vandrar ensam ut på landet. Vid Royat, där vägen börjar gå uppåt, finner jag förmånligt taga en vagn för att komma så fort från stads-zonen som möjligt och åker upp till Puy de Dôme.

Här skördas nu valnötterna. Åsnor drifvas såsom i Italien med sparkar. La Hotte (ryggkorgen) är i bruk. Två oxar, stundom kor, draga lass. Den keltiska mistelruskan ofvanför krogdörren är här utbytt mot enen. Kvinnorna bära på hufvudet. Oxdrifvaren går med sin käpp vid djurens hufvud. Äppelträd växa ymnigt i

backarne, och vid deras fötter står tidlösan (*colchicum*) och ser blåfrusen ut, men innanför trädgårdsmurarna resa sig försvarliga mandelträd. Det är en blandning af söder och nord.

Bergen stiga i vertikallinier och icke i horisontal- samt äro klädda med gran och tall, och mellan stenblocken rissla små bäckar, och de gröna sluttande grasmattorna med äppelträd erinra om Schweiz. Husen äro af gråsten med hvit fogstrykning.

Vi komma in i en by. Gråstenshusen äro mörka med höga, svarta torftak och hafva trappan utanför väggen. Dynghögarne belägra gatan å ömse sidor och mellan dem springa höns, svin och många, många barn. En kvinna sitter på brunnslocket och matar en svärm barn ur en soppskål. Barnen äro relativt illa klädda och se hungriga ut, som barn alltid göra. Fram på gatan dansar en gammal kvinna, med röda, rinnande ögon, tofvigt hår och förvirradt utseende. Hon har en hvit mössa på hufvudet och träskor på fötterna. Sjungande dansar hon efter vagnen och slutar med ett gapskratt. Det är en kretin. Vid bygatans mynning står en Kristus på korset, till tröst eller varning.

Och så äro vi ute på platån med Puy de Dômes slocknade vulkan midt framför oss. Hafren skördas nu med handskära, för att icke kornet skall spillas ut; magra potatisland sträcka sig från vägkanten, och längre bort är rågsådden i gång. Björk, ljung, ormbunke, tall, blåklockor

och styfmorsblommor noteras; men äfven bok, ginst, hypericum, fibler, euphorbia.

På åkern utkasta kvinnor dyngan, sönderplockad mellan fingrarna. Hvarför icke upplösa den i vatten som schweizaren?

På slagna ängar och stubbåkrar stå några i toppen sammanknutna tufvor och angifva, att häromkring är bete icke tillåtet. En sådan totte kallas *garde* och är bruklig äfven i Schweiz.

— Hvad lefver man på här i orten? — frågar jag kusken. — Råg och potatis! — Men ni utvandrar ju mycket? — Ja, karlarne gå till Lyon och Paris och förtjena pengar. — Hvem sköter jorden då? — Det göra gubbarne och kvinnorna. — Äro karlarne gifta i allmänhet? — Ja i allmänhet! — Men familjelifvet blir på det sättet inte vidare angenämt. — Kvinnorna ta am barn för 25 francs i månaden, och det är icke så illa. — Nå, äro ni så fattiga då? — Om man så vill! — Hvad vill det säga? — De ha så mycket barn, se! — Hvarför så då? — Det begriper väl herrn, att man måste ha barn för att amma. Och kvinfolken äro mycket angelägna att få barn, så angelägna, att mannen alltid träffar nyfödda, när han kommer hem, om han också varit borta hela året! Herrn förstår? — Ja, jag förstår!

Vi nalkas vulkanen. — Hvem rår om det där berget? — frågar jag. — Kommunen, — svarar han. — Få alla beta där? — Ja, men det kostar fem francs om året för en ko! — Det

var förståndigt att det betalas per stycke; i andra kommuner kostar det lika litet om man betar en eller hundra, och då blir den rike den som vinner mest af den gemensamma egendomen. Och det är icke den rätta kommunismen.

Vi äro framma vid käglans fot och gå naturligtvis in på krogen, där jag får fläsk, rågbröd och öl. Här tiggas likasom i Bretagne, kanske af samma förmodade orsak. Som jag icke är ute för att samla utsigter, bestiges icke käglan, utan jag återvänder en annan väg till Clermont.

Ett mycket praktiskt sätt att spara grödan antecknas. Af råg, sådd i rader på drill, afskäraxen med handskära, och dessa tröskas för hand genom att slås mot en tunna. Den kvarsittande präktiga halmen skäres efteråt och säljes till hattfabriken. Ofta har jag i Schweiz sett huru man mejar af omoget hvete för att komma åt halmen. Hattfabrikören motiverar kanske seden med att omogen halm är finare. Han må ha rätt, men det gör ett obehagligt intryck att se så mycket bröd bortkastadt.

Från höjden får jag nu en öfverblick öfver Clermont-Ferrand och en god del af departementet Puy de Dôme. Staden ligger nu i solsken, ljus med röda tegeltak, mot hvilka den svarta katedralen står som ett kulturminne. På bergens sluttningar synas vingårdar med hvita lusthus, dit de förmögna stadsborna gå att äta drufvor i höstetiden.

Från Clermont sträfvar jag åter norrut. Färden går genom det fruktbara Limagne (Auvergne fortfarande), kanske landets bästa odlingsmark, bildad af Alliers och Dore's floddalar. Hela slätten består af kalkblandad lera med vulkanisk aska. Valnötsträd i oändlighet stå mellan åkrarne, och lombardiska popplar följa flodstränderna. Ljusa byar, sädesfält, potatis-, hamp- och tobaksland, men föga betesmarker.

Här är jorden delad i oändlighet, och det lilla jordbruket blomstrar med hacka, utan plog och nästan utan gödsel. Jordvärdet har här stigit ända till 10,000 francs hektaren. Är det bara fruktbarheten eller är det den lilla jordegendomen och den sparande hackan? Därpå skall jag senare låta tvenne sakkunnige författare svara, hvilkas åsigter jag af många skäl skulle vilja dela.

* * *

Vid inträdet i Bourbonnais känner man sig åter vara i det egentliga Frankrike, som ju befinner sig i kretsen omkring Paris, urfrankrike, Ile-de-France. Landskapet liknar det jag skildrat i första afdelningen af detta arbete. Floddalar med popplar och säd, svaga kullar med almar, vin och fint skurna fruktträd, betesmarker och mycket boskap, här likväl af en ljusgrå färg. Åkerbruket skall oaktadt den fruktbara

jorden stå lågt, och stora sträckor ligga öde. Det är Bourbonernas stamland och har blifvit vid *ancien régime* i många stycken, till och med bibehållande hälftenbruket, som icke sporrar odlaren till stora ansträngningar, då han vet, att han äfven ökar proprietärens inkomst genom sin fördubblade möda. Slott och kojor omväxla, men närvaron af slott lär betyda fattiga bönder. Här tröskas nu, på ett ställe med lokomobil, på ett annat med slaga. Det aritmetiska mediet skulle bli ett enkelt tröskverk med oxvandring. Här synes vara öfverflöd på dragare, ty jag har noterat sex oxar för en plog och lika många för en harf, hvilket väl torde vara lyx i Alliers luckra floddal.

Därpå rusa vi genom Nièvre och taga en öfverblick öfver de tusentals feta nöt, som här uppfödas till parisarnes bord. Resan lider mot slutet, och liksom de trötta hästarne, när de nalkas hemmet, öka farten, så tilltager nu hastigheten, helst landets viktigare delar äro befarna och jag vid Autun befinner mig inne i Bourgogne. I nämnda stad, mera för att se en af landets största kvarlevande skogar än för några inbringande interviewer i hufvudfrågorna, tager jag en vagn att åka till Mont Beuvray, en af Morvans högsta toppar.

Landskapet mellan Autun och S:t Léger är det tråkigaste man kan se; monotont, fattigt som ett uthugget skogsland och endast i norr något lyftadt af Morvans skogklädda höjder.

Här har nu nyligen hållits stor oxmarknad, men priserna stodo lågt, och man klagade. Trakten odlar mest råg och bohvete, men äfven hvete, ehuru det naturligtvis säljes dåligt. Arrendatorerna lida och egendomsherrarne äfven.

I Beuvray stiger jag ner vid en bondes stuga och får en sjuårig flicka att visa vägen uppför berget. Man hade sagt mig, att i Morvan skulle bo vildar, afkomlingar af hunnerna, med mongoliska ansigtsdrag. Möjligt att så är inne i bergen. Här voro barnen och flickorna blonda och sågo icke mongoliska ut. Flickan talade franska och uttryckte sig vårdadt.

Jag började ensam bestigningen af berget. På denna granitmassiv hade jag väntat barrträd såsom ingående i mina begrepp om storskog, men läget är för sydligt, och jag fann mig därför stiga i en mycket blandad skog af ek, bok och avenbok, med en och annan kastanje och järnekar i buskform. Det enda som påminde om markens natur var den praktfulla *Digitalis* i väggkanten, hvilken uppgifves följa skiffern (den kristalliniska).

Efter en timmes marsch uppåt har jag nått spetsen och kan därifrån öfverskåda hela Morvan, som med skäl kallas Paris' vedbod. Det är en skogbevuxen bergshöjd, som ifrån Côte d'Or vesterut bildar en halfcirkel och från hvars höjder flera af Seines bifloder upprinna och på hvilkas vatten virket flottas ner i Seine och upp till Paris.

Frankrike är såsom alla gamla kulturländer ett ganska skogfattigt land, ehuru icke så ut-hugget som man vanligen tror. En sjettedel af dess yta, eller 8,400,000 hektarer äro ännu skog-bevuxna, och Pyreneernas och Juras timmer-skogar äro rätt aktningsvärda och Morvan-, Fontainebleau-, S:t Germain- och Compiègne-skogarne äro ej dåliga.

Morvan förser hufvudstaden mest med bränsle, och bokskogen, som till den ändan hugges, skattas i medeltal hvar tjugonde år, såsom i allmänhet är förhållandet med skogen i Frankrike. Många anse denna metod vara slösande, men den ser rätt besparande ut, då tillika alla kvistar tillvaratagas och bundtade i knippor säljas rätt högt. Äfven popplarna och almarna vid landsvägen skattas på sina grenar hvarannat år utan att trädet fälles, och det är denna skattning som ge de enstaka stående träden deras skalliga och för franska landskapet så betecknande utseende. Men oaktadt denna skogsbrist är slöseriet ännu ganska stort, och det är mest genom jagten, hvilken håller hela skogar i vildmark, samt genom betning, hvilken låter kreaturen förstöra de unga plantorna, som klagomålen öfver skogsförödelse motiveras.

Nu här i Morvan ega bönder mycket litet af skogen, hvilken exploateras af uppköpare, och landtbefolkningen användes såsom arbetare, icke alltid till de senares belåtenhet. Dessa aflönas nämligen på så sätt, att de få behålla riset

och kvistarne af de träd som fällas. Som nu riset betalas ganska högt i Paris, men arbetarne äro nödsakade sälja på platsen, anse de sig plundrade, och om deras klagomål äro befogade, så synas de rätt illa betalade. En arbetare, som fäller en famn (*corde*) ved, behöfver därtill fem dagar, och riset, som han vinner, inbringar honom endast 6 francs. Alltså har han endast 1 franc och några sous om dagen. Så uppgaf i våras en bondetidning. Vid min efterfrågan på stället uppgafs dagspenningen vara 3 francs.

Efter en sista rundblick öfver landskapet, som icke är bland de vackrare, återvände jag ner till bonden och gick in i stugan att få ett glas vatten. Huset var af rappad gråsten med halmtak och tegelskorstenar. Fähusen voro sambygda med boningshuset och det hela omgifvet af en liten trädgård. Stugan bestod af ett enda stort rum med stengolf och groft, nerrökt bjelktak samt såg treflig ut. Spiseln var en stor öppen cheminée, utanpå hvilken saltkaret hängde. Tre stora sängar med stolpar och rätt vackra omhängen af något gult sarge, som troligen vandrat hit från en herrgårdsauktion, sågo prydliga ut. I taket under bjälkarne hängde lökknippor, bröd, talg i oxblåsor, stöflar, kläder. Golfvet var upptaget af ett par långa bord, vid hvilka kvinnorna arbetade.

Folket såg välbergadt ut, och kvinnorna voro välklädda samt hade ett vårdadt sätt och språk. Många barn syntes. Jag tilltalade kvinnorna

och fick några upplysningar. — Ungdomen vandrar till Paris. Flickorna för att bli ammor eller tjenare och gossarne för att lära yrken. Några kommo hem igen med pengar, men andra försvunno. Jordbruket kunde därför ej drivas till någon vidare höjd, men man fick reda sig.

Visiten var gjord, och jag återvände till Autun för att taga tåget till Dijon. Vid Epinal börjar bourgognevinet på slätter och kullar, på rödgul jord.

Slott, villor och byar draga förbi. Klingande namn, minnen af härliga vin, som varit, stå att läsa på järnvägsstationerna. Volney, Pomard, Nuits, Clos Vougeot, men för mig mest intimt verkar Beaune. När jag ser dessa sluttningar på Côte d'Or's Jurabildningar, kommer bilden af dukade julbord, familjesupéer, ungdomens baller för mig, och jag ser den stekta tjädern på det stora fatet med en hedersvakt af svarta buteljer med svarta, sneda band som gehäng. Och på bandet stå de stora kapitalerna i guld med det enda anspråksfulla ordet *Beaune*, utan några kommentarier om fabrikantens eller firmans adress, likasom det står på Goethes graf: Goethe och intet vidare.

I kupén frågar jag om fylloxeran. Nej, den kännes man ej vid. I Dijon tar jag en vagn och åker till Clos Vougeot. Det är stängdt öfverallt, och onda hundar bevaka entréerna. Jag frågar åter om fylloxeran. Nej, den har

man inte hört talas om, men man bjuder ut en pipa vin, som jag ej vill ha.

Fylloxeran syns inte, men den fins där. Och hvad man i Clos Vougeot gör inom stängda dörrar med onda hundar, vill jag ej gissa. Den som läst senaste franska tidningar måste tro deras uppgift om att vinet Clos Vougeot ej fins mer, och det vin, man där ville sälja åt mig, det var icke Bourgogne.

* * *

Därmed var denna resan kommen till slut, och från Dijon går sista färden åter in i Franche Comté, där vi började. Och sedan jag nu upptecknat en del af hvad jag sett och hört, vill jag i en slutafdelning framlägga resultatet af hvad jag ur detta material kunnat utdraga rörande den franske bondens nuvarande vilkor och sociala fysiologi samt möjligen något om hans kommande.

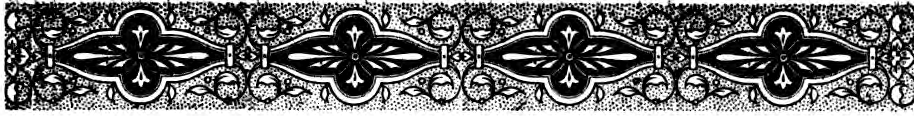

TREDJE AFDELNINGEN.

SAMMANFATTNING OCH
SLUTORD.

Om utveckling, enligt Spencer, skulle vara rörelse från homogent till heterogent, så måste det nuvarande europeiska samhället vara särdeles utveckladt. I Frankrike till exempel utgöres folkstocken till 5 proc. af embetsmän, lärare, artister; 5 proc. af rentiers; 35 proc. af industriidkare och handlande. Men den andra hälften då? De öfriga 50 procenten, majoriteten, som icke räknas, består af jordbrukare. Men är nu utveckling allenast en rörelse framåt i tiden eller är den också framåtskridande mot mensklighetens lycka? Att döma af det rasande ropet på samhällets miserabla organisation och att sluta af det allmänna missnöjet med det bestående, måste begreppen utveckling och lycka icke sammanfalla. Utvecklingens heterogenitet synes tvärtom slutligen ha fört alla de heterogena elementen i strid mot hvarandra, så att någon resultant af kraftkomponenterna börjar synas

tvifvelaktig. Sålunda har man i samma samhälle klassernas strid, de högres och lägres strid, de olika bildningsgradernas, religionernas, filosofiska skolornas, ekonomiska bekännarnes, nationaliteternas, kapitalisternas och arbetarnes, konservativas och liberalas, de båda könens strid, och midt upp i alltsammans nationen delad i två läger, land och stad. Är det nu lyckligt, att när den ene medborgaren öppnar munnen att tala, den andre icke förstår hans språk, att när den ene folkläraren, presten, skall förkunna sin sanning, den andre måste säga det är icke sant, att när ett politiskt parti arbetar på en grups lycka, det måste bli den andra gruppens olycka? Jo, säger optimisten, genom strid går det hela framåt. Det hela går framåt, men individerna slitas itu. »Operationen lyckades, men patienten dog.»

Om nu samhället utvecklats sig från jägarhord till åkerbruksstat och därifrån till industristat, så måste bonden stå kvar på ett lägre stadium och vara en kvarlefva, som antingen måste dö eller utveckla sig till industriidkare, säger evolutionsteologen, och denna utveckling skall ske genom det stora jordbruket, hvilket skall döda bonden. Så skrefs i tidskriften »Neue Zeit» 1883, och för att bevisa syllogismens giltighet valde författaren det land, där bonden är ansedd vara den lyckligast lottade i Europa, eller Frankrike, och där han är den enda samhällsklass, som eger en jämförelsevis lugn

ekonomisk tillvaro, såsom oberoende af utländsk konkurrens, industri- och handelskriser.

Nu skulle motsatsen bevisas, och man går till verket med en obevisad öfversats, och hvad värre är, stridande mot författarens evolutionslag: industrien har från handtverk gått till maskin- och storindustri, alltså skall jordbruket också gå från litet handtverksjordbruk till stort jordbruk. Ja, men detta är för det första ett gammalmodigt analogibevis, som ej mera gäller (jorden är befolkad, alltså måste månen vara befolkad), för det andra strider det mot »lagen» för utvecklingen, som vill ha heterogent, under det författarens tankemaskin gärna söker homogent. Detta är filosofi helt enkelt. För att nu vara realist söker han emellertid i det för handen varande några symptom till den önskade evolutionen och tror sig finna dem i Frankrike. Om han funnit dem i Tyskland hade han kanske haft rätt, men ändå icke haft så rätt, att han fått lof att generalisera, ty i England går en stor stark ström under namn af Chamberlains agrarsocialism rakt emot rörelsen och ifrar för de stora egendomarnes söndertagning och expropriering, och i Frankrike går alltjämt sedan 1789 och 1848 rörelsen från stort till litet jordbruk. Låtom oss nu följa filosofens bevisföring rörande Frankrike.

För att visa det stort jordbruk är förmånligare än litet anföres, att i de departement, där stort jordbruk bedrifves, hektaren ger mer

hvete än i de, där litet jordbruk drifves. Bland de uppräknade departementen med stort jordbruk råkar olyckan att Nord också nämnes. Men nu är Nord ett af de departement, där jorden är mest styckad i hela landet, och eger 213 invånare per hektar, och säger Léonce de Lavergne »den lilla egendomen är förherskande och gifver förvånansvärda resultat». Detta var sålunda icke vetenskaplig bevisföring. Så komma grofva fel i kalkylerna. Departementen med stort jordbruk gifva större afkastning per hektar, men är därför det stora jordbruket orsaken och är stor afkastning det samma som vinst? Till de så kvalificerade departementen räknas hufvudsakligen alla dem kring Paris, där gödningsämnen från staden fås nästan gratis. Där var ett fel. Vidare: till stort jordbruk höra: maskiner, hypotekslån, artificiella gödningsämnen. Hvarför subtraherade icke författaren de ökade bruks- och driftskostnaderna från bruttoafkastningen, så hade resten af verkliga afkastningen blifvit mindre. Vidare: drag ifrån den omständigheten, att Paris-departementen äro belägna i den fruktbaraste regionen (kalk och gips), och se till om icke afkastningen äfven berodde af fruktbarheten och icke af det stora jordbruket. Och så kommer verkliga förhållandet, det nakna slående faktum: alla stora jordbrukare och arrendatorer i Frankrike äro ruinerade, oaktadt den höga afkastningssiffran, under det bonden, den lilla jordbrukaren lefver.

Jag känner blott ett exempel i hela Frankrike på jordbruk i riktigt stor skala med ångplogar och dylikt, och det är fermen Colombier vid Alençon. Det drifves af ett bolag, som brukar omkring 400 hektar med fyra ångplogar. Hvarje plog kostar 32,000 francs och är dödt kapital åtta månader af året. Och bolaget förlorar årligen cirka 25,000 francs. Detta lär erfarenheten.

Därpå kommer ett fel af svårare art. In-teckningsskulden i Frankrike har från 1840 till 1876 vuxit från $12\frac{1}{2}$ till 19 milliarder, hvilket skall bevisa att bondeståndet är ruineradt. För det första är $6\frac{1}{2}$ milliarders ökning från 1840 obetydlig, och för det andra bevisar ökningen ej att den drabbat den lilla åkerbrukaren, äfven om många af lånen 1841 voro under 400 francs. Ty efter 1871 tecknade bönderna ungefär halfva lånet till krigskostnaderna och visade sig då ej vara ruinerade, utan ha besparingar. Vidare är det känt, att franske bonden samlar pengar och endast undantagsvis tar ett litet lån, när han skall köpa ny jord och nya redskap, alltså nedlägga pengarne i produktiva ändamål, och för honom är lån icke tecken till undergång, utan till förkofran.

Resultatet af hvad jag hittills genom tillförlitliga böcker, personliga meddelanden och erfarenheter kunnat förstå, blir det, att bonden i Frankrike är en etnisk grupp, som har all utsigt att lefva, när den missbildade industristaten

hotar gå under. Huru denna för Frankrike (Ryssland och de nordiska länderna) egendomliga klass utvecklats sig till dess nuvarande ställning vilja vi i korthet tillse.

Franske bondens historia börjar egentligen med 1789 års revolution, då han upphör vara *vilain* eller ofrälse. Befriad delvis från lifegenkapen (*servage*) redan genom emancipationsakten af 1296, blir han först af Louis X förklarad *vilain*, det vill kortast säga en skattskyldig, hvars motsättning var *le gentilhomme*, såsom befriad från alla servitut och skatter. Adeln och presterskapet, som jemte kronan egde all jord, hade praktiserat det stora jordbruket med torpare, statkarlar, arrendatorer och med alla då lagliga medel utpressat den jordbrukande befolkningen. När nu mot slutet af Louis XIV:s regering ingenting mer fanns att taga, och rika herrar sutto med värdelös jord, som ingenting gaf, börjar ett omslag att märkas. Man vill söka få jorden att gifva till hvad pris som helst och på alla villkor, och man tror sig ha märkt, att endast egaren själf som odlare eller intresserad kan pressa tillräckligt ur marken och att den ofrie tjenaren är en dålig arbetare. Alla afhända sig jord, arrendera ut till lågt pris. Denna sträfvan understödes af den fysiokratiska skolans läror om jorden och naturkrafterna såsom de enda produktiva elementen, och rörelsen tar sådan fart, att inemot 1760 en tjerdedel af jorden egdes af verkliga jordbrukare. Allt reser

sig mot det stora jordbruket, som allestädes lät stora landsträckor ligga oodlade till jagtmarker. Adam Smith predikar snart läran i England, oaktadt han blir fysiokraternas motståndare, och uppsätter arbetet såsom enda kapitalkälla. Det är till det lilla jordbruket Montesquieu vädjar för att framkalla folkökning; och det är det-sammas försvinnande man tillskrifver den ekonomiska ruinen under Louis XIV. Markis Mirabeau predikar det i *L'Ami des Hommes*, och D'Argenson hade förkunnat det före 1740 i sina berömda *Considérations sur le gouvernement de la France*. Turgot gör ett lindrigt försök att angripa feodalrätten, men störtar.

Arthur Young, engelsmannen, som bereste Frankrike de sista åren före revolutionen, finner endast välstånd, där jorden odlas af egaren, och hvad betänkligare var, han finner *le vilain's* egen jordlapp mycket bättre gifvande än herrens, åt hvilken *le vilain* fortfor att odla. Sålunda var början gjord till det lilla jordbrukets utveckling och det storas undergräfvande, när revolutionen utbröt.*

Det är natten den 4 augusti 1789, som feodalrätten upphäfves, men det blef en lång och svår uppgörelse att i detalj utföra det kortfattade beslutet. Och i tre omgångar behandlades frågan af konstituerande församlingen, lagstiftande församlingen och konventet. Lag-

* *Doniol*, Histoire des Classes rurales en France.

stiftande församlingen hade velat stanna vid halfva mått och steg och ämnat påföra bonden såsom grundskatter de samma räntor, som förut varit honom pålagda under feodalrätten, tills slutligen konventet af den 7 september 1793 tog steget fullt ut och gaf bonden och hans egendom fri utan ersättningsskyldighet åt den förre herren.

Och därtill kom snart indragningen af kyrkans jord och emigrantgodsens försäljning, och därmed lemnades tillfälle åt den fattigaste att köpa en jordlapp. Nu skulle landbefolkningen ha förkofrat sig och gått mot välstånd, om ej de napoleonska krigen ånyo tagit armarne från plogen och gallrat familjerna till ytterlighet. Dock efter 1815 inträder lugn igen, och nu blomstrar den lilla jordbrukarens näring.

Med 1848 inträder ett nytt skede i bondens lif. Med allmänna rösträttens införande förlorar bourgeoisien, hvilken spekulerat i jord under restaurationen och Louis Philippe, allt intresse af att ega landtgod, då han för valens skull icke mera behöfde arrendatorers och landtbönders röster. Borgaren säljer därför allt hvad han kan och bonden köper. Men äfven den stilla underjordiska revolutionen, som arbetaren bedrifver genom att lemna dåligt arbete, tvang borgaren att gå ifrån en jord, som han icke själf förstod odla och som därför ingenting gaf. Kom därtill krisen efter 1848, då en artificiell *baisse* på hvetet framkallats, så att den stora

jordbrukaren måste lemna sina egendomar. Men när han nu skulle sälja, fanns inga köpare till stora jordstycken, därför upptäckte man snart metoden att sälja i små lotter, och så har man sedan dess alltjämt gjort. Hela rörelsen har i Frankrike konsekvent gått mot det lilla jordbruket, så att 1876 funnos femtio tusen stora, femhundra tusen medelstora (omkring 30 hektar) och fem millioner små (omkring 3 hektar) jordlotter, allt i genomsnittsräkning. En enda gång efter 1870 och på ett par fläckar allenast visade sig en tendens till stort grosshandlarjordbruk, men så har den utländska spannmålskonkurrensen dödat alla stora egendomsherrar och arrendatorer, och nu går återigen riktningen med full fart mot litet jordbruk. Det stora jordbruket kämpar nu sin vilda kamp för att uppehålla lifvet, och det är denna dödskamp, som ger luft åt ropen på åkerbrukskrisen, med däraf följande agitation för skyddstullar, jordbruksmaskiner, förbättrade metoder och kreditanstalter. Den farligaste fienden är utan tvifvel den utländska spannmålen, och det är den som skall ge nådestöten. Om det blir Amerika eller Indien är ännu frågan. Uppgifterna om den amerikanska hvetefabrikationen äro särdeles sväfvande och variera med hvarje ny tidning, som behandlar ämnet. De sista två redogörelserna äro hvarandra motsägande och, som vanligt dikterade af partisyften. Så här lyder den ena.* Amerika

* Gustave Rouanel.

exporterade 1861 och följande åren endast 13 millioner hektoliter hvete; men 1871—80 inemot 22 millioner och 1879—83 55 millioner. Hittills hade man begagnat den extensiva kulturen på stora ytor, men har måst vända sig till den intensiva, så att Amerika importerade år 1882 för 18 millioner artificiella gödningsämnen under det Frankrike endast tog in för 12 millioner, hvaraf författaren vill visa, att allt tal om utsugning af Amerikas jord är orimligt, då det redan lönar sig att gödsla. Och äfven antaget en utsugning af den stora vesterns jord möjlig, så börjar nu Canada, en enda fruktbar slätt om 100 millioner hektarer att odlas.

Nyligen meddelade Schweizertidningen »Der Bund», att årets skörd i Amerika endast gifvit 30 procent mot förra året och att produktionen befann sig i neråtgående. Det billiga priset och de höga frakterna, som ökas ju längre man kommer åt vester, börja afskräcka odlaren, då det numera kan hända farmern att frakten står högre än varan. Vidare anses det låga priset i Europa på amerikanskt hvete just vara beroende af öfverspekulation, allmän *baisse*, så att det ej är jordens fruktbarhet ensam, som låter varan framställas så billigt. Därpå anföres en varning från statistikern i åkerbruksdepartementet i Washington, riktad mot det öfverdrifna odlandet af hvete, då nu Indien uppträder som konkurrent, och jordbrukarne äro redan i sådan förlägenhet att de börja agitera för fri-

handel sedan de förut arbetat på skydd för den inhemska industrin.

Att åkerbrukaren i den stora vestern icke har alltför lysande utsigter finner jag äfven af en rapport till engelska åkerbrukskomitén, inlemnad 1879 af dess resestipendiater Read och Pell.

Efter att hafva redogjort för landtbrukets bedrivande på röfvarmetod utan gödsling och utan halmens tillvaratagande, skrifva de båda sakkunnige: — Hvetets osäkerhet är stor: sålunda lemnade 18 hveteskördar i Ohio endast 6 fulla skördar, många af de öfriga förstördes af torka. — Utom torkan har man ogräs, hvete-flugan och gräshopporna. De sista äro de värsta. Åren 1873—76 härjade de vester om Mississippi fullständigt, och 1874 förstörde de hvetet i Kansas, så att 1,842 familjer blefvo ruinerade. 1875 ödelade de trakterna längs Kansas' Pacificbana, lemnande nakna fält, utblottade städer och allmän ruin efter sig. — Redogörelserna om gräshoppornas härjningar upptaga tre stora oktavsidor i rapporten.

Derpå skingras en allmän och af stora jordbrukets vänner mycket omtyckt villfarelse rörande brukningsmetoden: — Mången föreställer sig att det pris, för hvilket hvete kan frambringas i Amerika, är beroende på att stora egendomar odlas med tillhjälp af bästa möjliga maskinerier, och att fälten skötas på det mest fullkomliga och ekonomiska sätt. Huru väl dylika beräkningar än taga sig ut på papperet, så har dock

erfarenheten lärt att dessa jätteegendomar i längd ej bära sig.

Rapportörerna tro sig äfven ha funnit, att en utsugning af jorden »en dag skall komma såsom en följd af oafbruten hveteodling och halmens uppbrännande,» och att »det magra skick i hvilket jorden i några af de östra staterna befinner sig och nödvändigheten i andra såväl af gödning som att införa en ordnad växtföljd, visar tydligen *att den jungfruliga jordens bördighet, huru stor den ock är, dock kan uttömmas.*»

Låt nu denna möjlighet att se Amerikas hvetejord utsugen stå där, vi hafva alltid Indien i bakgrunden, som skall kanske äfven bli Amerikas bane. Det är Suezkanalens öppnande och utförseltullarnes upphäfvande samt järnvägsbygandet, hvilka hafva infört Indien i världens spannmålsmarknad. Exporten börjar 1873 och har sedan stigit intill 1883 upp till 20 milloner quintaux*. Odlingens centrum är i Delhi, hvilket ligger 1,580 kilometer ifrån Calcutta, men man väntar nya traktors uppodling, sedan regeringen beslutat nya 3,896 mil järnväg att vara färdiga 1890 och därtill sanktionerat planen till 3,000 andra mil. Att i Europa producera hvete till afsalu blir sålunda numera öfverflödigt, därför svarade franska regeringen de deputerade, som begärde statens mellankomst för den af rikedomens alstrade nöden: låt bli att odla hvete;

* 1 quintal métrique = 100 kilog.

föd upp kreatur! Så har man också gjort, men nu dyker ett nytt moln upp i söder: Australien skeppar ut får i fartyg, som äro inrättade som slagterier och iskylare, och Sydamerika öfversvämmar världen med oxkött. Och nu har den sista villan blifvit värre än den första för den stora jordbrukaren, under det bonden fortsätter sin anspråklösa tillvaro oberörd af Amerika, Indien och Australien. Äfven om han icke vill odla hvete till husbehof ens, kan han lefva på att uppföda kalffvar, höns och svin, producera ägg, mjölk, smör, legymer tillräckligt till skatten och inköp af hvete och manufaktur, och till sockerbetan har han ännu icke någon farligare konkurrent, hvarförutom han lika väl som Tyskland, Irland och Skotland, skulle kunna till Amerika utföra potatis, som växer så gärna på hans sandblandade leror och myllor. Ville han följa med sin tid skulle han äfven kunna förbättra sina metoder och med mera arbete vinna större resultat; ville han nedlägga sina besparingar på jordens brukande i stället för att köpa mera jord, skulle han kanske öka sitt välstånd, men det tyckes han ej åtrå. Mindre arbete och mindre inkomst synes vara hans maxim, och hvem vet om icke samma resultat vinnes på den vägen som på den andra, då allt ökande af inkomst ytterst går ut på att minska arbetet.

* * *

Man har kallat den nuvarande regimen »Bonderepubliken» och det är icke utan grund; ty bönderna äga verkligen genom rösträtten republikens öde i sina händer. Därför har också styrelsen gjort hvad den kunnat för att äga de mäktiges vänskap. Vid hvarje viktigt tillfälle resa ministrarne och deputerade omkring och hålla tal i landsorterna; landtbruksmöten och åkerbruksstationer, rättarskolor och agrikulturanstalter etableras; oerhörda summor anlitas till inutor vid valen, och på prefekterna hålles ett vaksamt öga, att ej de såra landtmännens känslor. Det är Paris' belägring man har att tacka för denna landsortens uppryckning. Regeringen måste då förläggas först till Bordeaux, hvarigenom man vande sig att bli regerad från annan plats än Paris; sedan flyttades den till Versailles. En sådan obetydlig åtgärd hade ett rätt stort inflytande på parisaren, som kände sig detroniserad, på samma gång landsortens själfkänsla vaknade. Thiers måste stöda sitt val på 27 departement, och genom *Loi Treveneux* sanktionerades ett beslut att i händelse af krig försvarsregeringen kunde förläggas utom Paris, och landsortens större städer konstituera sig som regeringscentra utan att sortera under hufvudstaden. Därmed var ett hugg riktadt åt parisarnes autonomi, och landsorten, som länge känt trycket där uppifrån börjar resa nacken. Landsortspressen, som förr slafviskt kopierat boulevardtidningen, antar en själfständigare håll-

ning; förmågorna resa icke mera till Paris utan stanna i de större landsortscentra; akademier och lärda samfund blomstra i Marseille, Lyon, Bordeaux, Havre, och ett och annat vetenskapligt arbete af värde publiceras i deras handlingar. Kommer så en resning i större skala mot Paris, eller kanske snarare mot norden; det är feli-brernas förbund med syfte att åt södra Frankrike (Provence) »bevara dess språk, dess seder och fria utveckling, dess nationella ära och dess höga ståndpunkt inom andens område». Denna rörelse, hvilken började som litterär, har sedan antagit proportioner, som arta sig att bli af politisk betydelse. Man har nämligen anhållit hos regeringen få landets patois antaget i skolorna bredvid franskan, sedan provençalskan jämte bretonskan erkännts såsom telegrafspråk inom landet. Det är således en viss fara i denna rörelse för landets enhet, och sydfransosernas slappa patriotism under sista kriget har visat att det finnes andra upplösningsfrön än de sociala. Daudet, själf sydfransos, har som bekant tagit itu med sina landsmäns bygdpatriotism, och *Le Temps* ref i höstas upp himmel och jord mot denna liga, som ända in i Paristidningarna sår tvedrägtsfrön.

Men af större betydelse är den strid mellan land och stad, som nu föres med skyddstullar. Skyddstullar äro nu teoretiskt ett barbari, som enligt Henry George's sista utredning åstadkomma slöseri med arbetskraft. Men när nu så galet

är, att stadens näringar få skydd för sina varor, så kan ondt endast hjälpas med ondt, menar landet, och fordrar därför skydd för sina varor, hufvudsakligen spannmålen. Detta är rättvisa eller revanche, om också icke rätt, ty ett ondt botas ej med två onda ting, och om skyddstullarne kan man utan ondt samvete tala med två tungor, förfäktat två meningar, beroende på hvilken ståndpunkt man intager, men alldenstund man nu funnit dem alldeles gagnlösa, fins det ej en ekonom af värde, som försvarar dem, hvilket däremot skulle vara fallet, om de kunde hjälpa. I dess ställe hafva behjärtade män sökt nedlägga stridsfrågan, och å ena sidan bemödat sig få statens mellankomst för jordbrukets höjande, å andra sidan, och icke de minst dugliga, med predikande af själfhjälps, allmän uppryckning ur försöfningen, väntat sig bättre resultat.

Bland de mest förtjenta af dessa reformatorer äro Louis Grandeau, chef för östra åkerbruksstationen, och Georges Lafargue. Båda äro frihandlare, oaktadt den förre är nog opportunist att förklara det han vore böjd att lemna sina frihandelsteorier, om skyddstull hjälpte. Grandeau ger en vetenskaplig utredning af åkerbrukets nuvarande tillstånd och finner, att Frankrike står mycket lågt hvad medelafkastningen beträffar, 15 hektoliter per hektar, mot Englands 27 till exempel. Hans botemedel äro många och intet ensamt arcanum: förbättrade metoder, maskiner, radsådd, konstgjorda gödningsämnen,

strängt val af utsädet, allt kända medel, som redan blifvit försökta af det stora jordbruket utan framgång. Lafargue har ändå flera förslag jemte Grandeaus: jordbruksbanker, kreditanstalter, cooperationer, associationer, och slutligen upptager han till påtänkande deputeranden Fleurys motion om en crédit mobilier tillämpad på franska jorden, som skulle förvandlas i cirkulerande 25 milliarder i papper. Båda skrifterna* kunna läsas af större landtbrukare, som vänta sin undergång, men äro utan intresse för bonden.

Af mera genomgripande natur var den från och med 1880 uppblussande agrarrörelsen, hvilken dock hittills inskränkt sig till utgifningen af två förträffliga arbeten och en tidning, som redan upphört.

Ett vackert och betydelsefullt arbete är A. ToubEAUS »*La répartition metrique des Impots*», utgifven 1880, alltså samtidigt med Henry GEORGE'S världsberömda »*Progress and Poverty*», däri det kända universalmedlet, den metriska och enda jordbeskattningen uppställs som osvikligt för allt socialt elände. Detta arcanum hade dock redan fysiokraterna anbefallt, och en mindre känd fransman vid namn Baron skall, enligt Laveleye, ha utgifvit en skrift i ämnet. Otvifvelaktigt är att mycket skulle varda hulpet med den beskattningen, men frågan är, om den skulle hjälpa

* Grandeau: La Production agricole. Lafargue: Relèvement de l'agriculture.

för allt. Samhällsfrågorna äro som man väl vet ytterst komplicerade, och med känslan af deras invecklade natur är det man icke i hast vill tro på ett enda medel eller en enda lösning. I en räsönderande skrift taga dessa sig enkla och antagliga ut, men om deras tillämpning och verkningar känner man sig tviflande. Låtom oss emellertid se till huru Toubeau tänker sig reformens grunder och dess gång.

Kapitlet I är kort och lyder så:

»Medelst en måttlig jordskatt på 25 francs hektaren kan Frankrike aflösa octrojerna (stadstullarne), skatten på alkohol och socker, den personliga och mobiliera kontributionen, dörr- och fönsterskatten samt all annan grundskatt.»

»De stora i lägervall liggande domänerna äro nu undantagna från beskattning under den ogiltiga förevändningen att de äro värdelösa, men de förblifva värdelösa, just emedan de ej betala skatt.»

»Ju högre den metriska beskattningen skall blifva, dess större afkastning skall jorden gifva.»

Detta sista låter något orimligt, men vi skola låta författaren förklara sig.

Frankrike eger 49 millioner hektarer brukbar jord, men af dessa äro endast 27,600,000 i fullt bruk. 4,800,000 ligga i träde och kunna med gödningsämnen sättas i bruk. 3,200,000 hektarer ligga som beten och tillhöra kommuner, som låta dem förfaras af vanhäfd och söndertrampas

af boskapen i stället för att odla dem. 3,000,000 hektarer utgöres af storskog, som kunde inbringa mera, om den sköttes rationellt. 6,000,000 hektarer ligga i småskog, nästan improduktiv, med snår, ogräs, utan vägar och mest begagnade till jagtmarker. 4,400,000 hektarer äro oodlade, men kunna odlas efter dränering, vattning, uppbrytning. Den nuvarande skatten räknas i allt utgå med 1 milliard 100 millioner francs, just den summa som den metriska beskattningen med 25 francs per hektar af den odlingsbara jorden. Den lilla jordbrukaren betalar redan ungefär den summan bara i grundskatt per hektar, hvarför denne icke borde ha något emot reformen, då han därpå vann frihet från alla andra direkta och indirekta skatter. Men det är också åt den stora slösande jordbrukaren författaren riktar sin pil. En egendomsherre på 1,000 hektarer skall icke kunna betala 25,000 francs, därför måste han genast afhända sig jorden, och det är dit författaren vill. Men det är hufvudsakligen åt den öde liggande statsjorden, åt den missbrukade kommunaljorden, åt jagtmarkerna, åt småskogarne han syftar, hvilka styckade, skulle säljas för underpris, men genast bli gifvande. Faran af stora jordegendomar's uppkomst vore nu häfd, ty dels blefve det omöjligt för folk att arbeta åt andra, då en hvar kunde ega jord, dels blefve skatten för hög, *att något annat jordbruk än det lilla skulle kunna bära sig*, hvilket just önska-des bevisadt.

Detta var nu det filosofiska systemet, som äfven George fastnat i, men det finnes annat i Toubaus bok och af bestående värde, och det är hans analys af det nu rådande jordbrukets ohållbara slösande system på uråldriga grunder och hans oerhörda samling af rön från alla håll och kanter, rörande metoder för vinnande af högsta möjliga afkastning. Landtbruket, så är hans ultimatum, har i gemen stannat på en förhistorisk utvecklingsgrad, under det en gren af detsamma gått ofantligt framåt. Jordbrukets högsta utvecklingsform är trädgårdskonsten. Tillämpa dess erfarenheter och förbättringar på jordbruket, gör åkern till trädgård och blif trädgårdsmästare, bönder! Ingen socialism eller kollektivism finnes här insmugglad, tvärtom går allt hans predikande ut på »litet, men ditt». Egendom först skapar den driftige arbetaren, och intet arbete är så litet gifvande som tjenarens. En hektar trädgård kan gifva i afkastning 10,000 francs, men en hektar åker 2, 3, 4, 500 francs. Hvarför? Därför att nu till exempel en hveteåker besås på våren, skördas på eftersommaren och sedan ligger ofruktbar. Gör som trädgårdsmästaren och tag tre à fyra skördar på samma fläck. Sök ut det tidigast mognande utsädet, så i bänk, skola ut, plantera i rad, så att du kan rensa och slipper föda ogräs, och du får samma skörd på en mindre yta och en tidigare skörd, så tidig att du kan ta en till af samma eller två till af andra växtslag. Här skulle

naturligtvis bonden, om han hade författaren i sin närhet, skicka efter gensdarmerna och an hålla om dårens inspärrande, som vill att man skall så hvete i bänk och plantera. Men om han tänkte i fem minuter och erinrade sig italienaren, som planterar hvarje risstrå, som också är ett gräs, eller hans egen landsman, som med en pinne går och sticker ur tobaksplantor öfver stora fält och sedan vattnar, så skulle han kanske ej finna metoden alltför tokig. Ja, man har verkligen på experimentalfältet gjort försöket med hvete och funnit att ett utsädeskorn, sådt i bänk eller lafve och utplanteradt, gifvit 60 ax på en rot eller en afkastning, mångfaldigt större än eljes. Kalkylen blir: mindre jordyta, mindre gödsel = mera arbete. Man behöfver ju endast jämföra ett majsfält, sådt för handen till foderbruk, och ett annat, ämnadt till brödföda. På det förra stå stånden och trängas, bli bleka och gå aldrig i ax; på det senare, där hvarje planta har sin anvisade plats, antager hela växten ett frodigt utseende och uppfyller sin bestämmelse att gå i ax. Betraktar man nu en hveteåker, så ser det verkligen ut, som det vore frågan om att frambringa halm och icke korn. Hvarför då anse så vanvettigt att behandla hvete som majs? Tillämpadt först på andra åkerbruksväxter, skulle kanske en god utgång småningom mana till exemplets följande med sädesslagen, om nu ens säd skall fortsätta att odlas.

Toubeau är otrolig i att känna alla medel, alla små knep att få fruktbarhet till stånd. All jord kan odlas utom glaciärer, menar han. Klippor kunna knackas sönder, stenarne på åkern, som man sorgfälligt kastar undan, äro gödningsämnen, ty om de pulveriseras gifva de kisel, kalk, magnesium, alla dessa mineral, som just en utsugen jord saknar. Hedar kunna vattnas, kärr tappas ur. Källaren under boningshuset kan om vintern ge utmärkt sallat och champignoner; fönstren i rummet bli drifhus, så att det kan växa hela året om, ja under snön till och med. Potatisen skall sättas på hösten, och under en lindrig betäckning kan den skördas på våren och ge plats för andra skördar. Att få det att växa under snön — hvilken bonde hade drömt om sådant. Det är som att läsa en bok om trollkonster, och likväl är allt hemtadt ur rapporter, trädgårdstidskrifter, mötesförhandlingar. Det är en vacker, en rolig och en nyttig bok, äfven om man behöfver någon tid att vänja sig vid den metriska beskattningen. Det stora jordbruket är hans fiende, och han anser de stora maskinerna vara onödiga och skadliga, både därför att de alstra en landtproletär och emedan kroppsarbete är billigare och helsosammare. I den sista punkten skiljer han sig betydligt från industrisocialisterna, som se lyckan i att slippa arbeta med kroppen, och icke inse att maskinerna omvandlat den förre kroppsarbetaren till en embetsman, som kontrollerar en kran och

därför också är blifven en degenererad med hjärnanemi, som ej får sofva om nätterna och som snart skulle behöfva sjukgymnastik.

I uppfostringsfrågan, befolkningsfrågan, i alla tidens sträfvanden till högsta sällhet för de flesta är Toubreau en ny tids man, ehuru hans bok hade den oturen att komma något för tidigt till världen. Hade den kommit efter George's och Wallace's, hade dess verkan blifvit större, men dess tid kommer kanske, och den har redan börjat sätta afläggare.

Hvad Toubreau uppställer som önskningsmål visar en annan författare, *Simon*, realiseradt i ett land, som visserligen är aflägst, men som numera stundligen kommer i allt närmare beröring med vesterlandet. Under den maskerade titeln »La Cité Chinoise» publicerade »Nouvelle Revue» förlidit år förre konsuln Eugène Simons berättelse om sina tioåriga jordbruksstudier i Kina. Boken helsades med mångfaldigt jubel och anbefaldes åt franska nationen i gemen och åt den jordbrukande befolkningen i all synnerhet. Det är visserligen icke en bok af sådan kaliber som Montesquieu's »*Esprit des Lois*» eller Adam Smith's »*Wealth of Nations*», men icke långt ifrån. Den handlar visserligen om Kina, men lika mycket om Europa som *Lettres Persanes* icke handlar om Persien. Det är en reserapport och det är en tendensskrift. Jag vill försöka utdraga den femte essensen ur den 400 sidor starka volymen och på en sida eller par säga hvad Simon velat säga,

men af en naturlig fruktan för löjet icke alltid vågat sjunga ut med.

Idéen om det kinesiska eviga stillaståendet har uppkommit genom en synvilla hos européen. Likasom man nu icke kan märka någon pågående lagerbildning i jordens geologiska struktur, oaktadt den fortgår alltjämt, så kan européen ej se ett framåtskridande i kinesens utveckling. Han står där han står, men han har icke alltid stått där, och hans utveckling har varit en långsam men säker gång mot förverkligandet af ändamålet med tillvaron: den största jordiska lycka för det största antal. Detta problem anser författaren vara bra löst af kinesen. Européen har varit en barbar, som i årtusenden behållit jägarstatens natur, oaktadt han haft åkerbruk därjämte. Han har fört stamkrig som rödskinn, han har fört religionskrig, och i stället för att utveckla produktionen af nyttigheter har han till öfverdrift utvecklat produktionen af lyx och bytet. Däraf industristaten, schackerstaten, lyxstaten, med half »asiatisk» styrelseform och fullt asiatisk religion. Heterogen utveckling alltigenom, så att i ena socknen man har medeltidens religionsform och produktionssätt, i socknen bredvid 1700-talets och i storstaden 1800-talets. Européen har likasom muhammedanen lefvat som hvar dag vore den sista, och med himlen i bakgrunden har han försummat det jordiska, så att hans ekonomi är den mest barbariska med kreditväsen, falliter, allmän osäker-

het. I en sådan barbarisk stat som Europas mest bildade eller Frankrike, förvånas kinesen öfver att finna två kaster herskande, hvilka ändock icke äro majoriteter: de bytande eller köpmännen och de lagkloke eller juristerna. Och bakom sig hafva de icke rättvisa, utan den råa styrkan: armén, till hvilken det herskande partiet i sista hand vädjar, då rösträtten icke längre begagnas efter partiets önskan. Den europeiska kulturen har nu omsider utslagit sin första fruktsamma blomma, transformist-filosofien eller den mekaniska världsåskådningen, med hvilken Kina för sex tusen år sedan började och sedan dess tillämpat. Därför är Kina före, och dess civilisation den för djuret-menniskan den förnuftigaste. Därför har Kina ingen politik, ingen social fråga, ingen kvinnofråga, inga skyddstullar, ingen spannmålskris, inga ministerombyten. Problemet att lefva lugnt tills man dör har ingen så lärt som kinesen. Hvad säger den bildade européen om det? Jo, säger han: vi ha våra järnvägar och telegrafer, vi ha ånga och elektricitet, vi ha gjutit blod för tankens frihet, vi ha litteratur och konst. Därpå svarar kinesen: Era järnvägar producera intet, ty de befordra endast schackret; men våra kanaler både befordra bytet och producera vatten åt vårt åkerbruk, därför ha vi det största antalet lyckliga människor på minsta jordyta. Vi äro lyckligare, som icke behöfva ånga och elektricitet, än ni, som behöfva dem. Vi ha producerat, men ni

ha förädlat och bytt; det är skilnaden oss emellan, och med all er konst och filosofi har ni ändock icke lärt lifvets svåra konst. Därför ha vi bara 12 millioner marks statsskuld med 380 millioner invånare, under det Frankrike har 20 milliarder marks skuld på 38 millioner, alltså tusen gånger mindre skuld med tio gånger mera folk, alltså tio tusen gånger mindre skuld, och Frankrike betalar en milliard i räntor. Därför betala vi kineser i skatt endast 3 francs om året, medan ni fransmän betala 100 francs i genomsnitt.

Fransmannen svarar: Ja, men ni ha kejsare!
Kinesen: Ni har haft! Men vår kejsare är folkets mandatär och ej despot, som er var, ty vår har censorer, som vi tillsätta, och illa bekomme det honom, om han ej lyssnar till deras ofta skarpa anmärkningar. *Fransmannen*: Men ni ha mandariner!
Kinesen: Ska ni tala om mandariner med oss! Skäms! Vi ha en mandarin på 400,000 människor, men ni ha en på 10,000 kanske. *Fransmannen*: Men ni piskar och sågar era brottslingar. *Kinesen*: Ni skär af era hufvudet eller ger dem mat och husrum eller gör dem till generalkonsuler.* Vi piska dem i stället för att betala till fängelser, och se'n äro de lika goda medborgare ändå, ja bättre än förut, ty vi äro anpassade för käppen, som är

* Kinesen syftar på Gambetta, som satte kommunarder på konsulsplatser.

ganska välgörande *för oss* och mycket billigare än fängelset. *Fransmannen*: Ja, men träsågen? *Kinesen*: Den förekommer bara vid högtidliga tillfällen, och vi äro anpassade för den också; dessutom står det hvarje medborgare fritt att genom ett städadt uppförande undvika träsågen (som för öfrigt aldrig förekommer annat än i missionärsrapporter). *Fransmannen*: Men ni sätta ut era barn! *Kinesen*: Ni sätter ut era på landet att dödas med hvitkål och fläsk hos ammorna, men vi sätta aldrig ut barn mer sedan Tummelitens sagoålder, då ni också satte ut dem. Men nu skulle jag vilja lemna defensiven och gå på offensiven. Ni har stat och samhälle i strid inom samma lands gränser. Vi ha ingen stat, utan endast ett stort samhälle med gemensamma intressen. *Fransmannen*: Alltså socialism! *Kinesen*: Nej, min herre, socialismen experimenterade vi oss ur för några tusen år sedan, sedan en realistisk filosof upptäckte att privategendom var häfstången för all produktion, och er socialism är bara — hvad kallar ni det för nu igen? — idealism, tror jag. *Fransmannen*: Kina är alltså det fullkomliga landet, Eldorado, paradiset? *Kinesen*: Några sådana länder känna vi ej, och vi tro icke, att något land är fullkomligt, men vi äro ganska belåtna, och det är mycket. Men ni äro alltid missnöjda, därför att ni lefva i fantasier, ni ha alltid öfverbefolkning, ty ni producera för litet mat och för mycket telefoner; ni ha alltid politiskt kif, därför att ni

ha stat och icke samhälle, ni ha alltid ondt i hufvud och nerver, därför att ni arbeta för litet med kroppen och för mycket med maskiner, ni äro alltid fattiga, oaktadt ni bo i ett rikt land, som skulle kunna föda dubbelt så många menniskor, om ni lärde er att producera livvets nöd-torft; ni äro en åkerbrukande nation och kan inte elementerna i jordbruk ännu, ni ha gjort för mycket för äran och för litet för maten!

Det är den sista punkten Eugène Simon särskildt framhåller för sina landsmän, och man måste erkänna, att vid en jämförelse med det kinesiska jordbruket, det franska och det europeiska ännu befinner sig på en barbarisk, låg ståndpunkt. Hörom Simon ännu en liten stund och dömom sedan.

Det är hufvudsakligen tre omständigheter, som hafva lyftat det kinesiska jordbruket till dess nuvarande höjd: den lilla egendomen, användandet af artificiell bevattning. och tillvaratagandet af gödningsämnen. Ehuru Kina icke i sig själf är särdeles öfverdrifvet löttadt i afseende på jordmån eller klimat, anses en familj kunna lefva på 1 hektar eller 2. Sålunda har Simon i en af de minst fruktbara provinserna träffat en bonde med $3\frac{1}{2}$ hektar, som kunde lägga af mellan 15 och 18 hundra francs om året; en annan bonde med endast 1 hektar, lade af 7 till 8 hundra francs, och dessa bönder lefde så godt i kosten, som ingen fransk bonde. Och väl att märka: man har passerat utvecklings-

stadiet *stor* kultur, men stannat vid *liten*. Med det otroligt utbredda vattningssystemet kan nu nästan all jord sättas under vatten: däraf skydd mot torra somrar; däraf ingen användning af djup plöjning, ty man håller nu växtens rötter genom vattning uppe i den feta matjorden, och hindrar dem afsigtligt genom underlåten plöjning att tränga ner i sämre jordmån; däraf dragare och svåra redskap umbärliga.

Det enda kända och begagnade gödningsämnet är sedan urminnes tider det som numera kallas det kinesiska, och som europén kastat bort. En agrikulturkemist har räknat ut att hvarje hushåll skulle kunna lefva på sin »naturliga afkastning», ty så slösaktig är europeisk mathållning, att endast en ringa del af maten går till kroppens näring, hvilket äfven visar, att ingen egentligen skulle behöfva direkt svälta ihjäl. Och hvarje kinesisk bonde, som far till stadens torg, medför alltid tillbaka ut en motsvarande kvantitet gödsel. Se därför går debet och kredit ihop i Kina, men ej i Europa, där de stora städerna bara sluka utan att ge igen. Det är därför man talar om jordens utsugning i Europa, och det är därför man köper artificiella gödningsämnen.

Sedan komma metoderna vid odlingen. En af de viktigaste är den: att redan från första ögonblicket gifva fröet tillräcklig näring, när det skall gro. Därför *pralineras* fröet i en deg af gödsel, innan det sås, hvarför man genast får

kraftiga plantor. Och för att vinna tid stöpes allt utsäde, hvarigenom man vinner fjorton dagar, ja, på de fruktkärnor, som behöfva ligga två år i jorden, kan man spara in ett genom stöpning. En annan vigtig faktor är omskolningen, hvars verkan hvarje europeisk trädgårdsmästare känner. Pålroten afklippes genast på den unga plantan, hvarigenom rötterna tvingas breda ut sig åt sidorna och ur de feta öfre lagren hemta sin näring. En tredje faktor är: gödningsämnenas gifvande i flytande form. Det barbariska bruket, som i Europa eger rum, att gräfvä ner de fasta ämnena, är ett dumt slöseri, ty ingen planta upp-tar fasta ämnen, och innan regnet småningom hunnit lösa dem äro de flygtiga ammoniakaliska ämnena afdunstade och salterna hafva silats ner i alfven att bortgå med dikesvattnet.

Hvad som ger en helt annan karakter åt den kinesiska landthushållningen, är frånvaron af kor och slagtboskap. Dessa djur, som fordra stora terränger till bete, äro här ersatta af det allätande, lättfödda svinet, de kornplockande hönsen, de på vattnet lefvande ankorna, och de ingen terräng alls fordrande fiskarne. Kinesens diet är mera omvexlande än européns, kanske mera stödd på fläsk, fisk, legymer och frukter, och därför mera sund och verkligt närande.

Dessa äro hufvuddragen i allra största kort-het af Simons läror, hvilka sedan ögonblickligen spredos af den lilla tidningen »La Terre aux Paysans». Detta organ, utan något synligt parti-

program, såsom valbladen »Reveil des Campagnes» och »L'Ami des Paysans» eller »Le Petit Cultivateur», har en anstrykning af modern agrarsocialism. Redigeradt af förre sekreteraren i »Nouvelle Revue», Fernand Maurice, höll den så länge den existerade strängt på det lilla jordbruket, arbetade mot skyddstullar, och förehöll skarpt bonden hans konservatism. I motsats mot moderna reformifrare sökte han icke alla samhällsolyckorna i samhällets organisation, utan det mesta i individens oföretagsamhet och lojhet. Han var aldrig organ för fabrikanter af artificiella gödningsämnen eller åkerbruksredskap, utan trodde på sitt jordbruks pånyttfödelse genom samma och många regenerationsmedel, som dem George, Wallace, Toubreau och Simon tillsammans föreslagit. Tidningen upphörde snart, men med den hade agrarrörelsen hållit sitt tysta intåg i Frankrike, och man kan väl förr eller senare vänta en Chamberlain midt i Palais Bourbon, midt i öfververkulturens hufvudkvarter.

Egendomligt, men ej oväntadt, är att alla större samhällsforskare efter Darwin hafva gått rakt emot industrisocialismen och ut på agrarrörelsen, ty huru skulle man kunna bygga en samhällets omorganisation på en monsterbildning som storstaden, och hvilken plats skulle majoriteten, eller landtbefolkningen, få i en industristat? Eget, men icke oväntadt, alldenstund de flesta industrisocialisterna äro obildade, är det faktum, att de såsom moderna andar och realister

bygga på två romantici, forne hegelianare och idealister, såsom Marx och Lassalle, hvilka med sin samtids för-darwinistiska förutsättningar sågo i samhället något gjordt, som kunde omgöras, i stället för att samhället är uppkommet och endast kan utvecklas framåt eller tillbaka. Men nu finnas trånga intelligenser, som ej kunna höra talas om »återgång till naturen» utan att tänka på en återgång till barbari, och vid hvarje tal om naturen skänka sitt skyldiga löje åt naturfilosofen Jean Jacques.

För dessa halfbildade är allt som utvecklas framåtskridande till menskelig lycka. Men Hæckel har varit nog förtänksam att möta inkastet, och jag erinrar mig hans förträffliga passage om parasiters *tillbakagående utveckling*, hvilken icke saknar sin tillämpning på vårt fall.

»Djur,» säger han, »som hittills egt ett väl utveckladt nervsystem och skarpa sinnesorgan samt fri rörelse, förlora dessa, när de vänja sig vid det parasitiska lefnadssättet; de gå därigenom mer eller mindre tillbaka. Här är, i sig betraktad, differentieringen ett tillbakagående, ehuru hon är till fördel för den parasitiska organismen själf... En sådan differentiering... som partielt leder till en tillbakagående ombildning, är också i och för sig betraktad *ett steg tillbaka, men kan vara en fördel för organismen i dess kamp för tillvaron*. Man kämpar lättare och bättre, om man kastar bort onyttig ballast.»

Att Hæckel äfven drömmer om en förnuftig tillbakagång för kulturmänniskan framgår af hans yttrande på annat ställe om framtidens samhällsskick sådant det konsekvent borde utveckla sig, då den transformistiska världsåskådningen utträngt de gamla åskådningarna.

»Detta sociala och moraliska barbari skola vi aldrig öfvervinna genom den konstlade och skrufvade uppfostran, den ensidiga och bristfälliga undervisning, den inre osannhet och yttre polityr, som utmärker våra dagars civilisation. Fastmer erfordras därtill framför allt *en fullständig och ärlig återgång till naturen och naturliga förhållanden.*»

Hvad är då natur och naturliga förhållanden för organismen människan? Jo, atmosfärisk ren luft, solens ljus, sömn om natten, stark, sund föda om dagen, måttligt kroppsarbete, enkla förströelser. Skänker storstaden dessa naturförhållanden åt människan? Nej; och därför är stadsbon en nevropat, därför äro sjukhusen, hospitalen, bårhusen, lastens hotell, fängelserna, hjärninflammationerna, yrkessjukdomarna, äregirighetens och vinningslystnadens monomaner, ofruktsamheten, de flesta själfmorden, alla hemma i staden.

Därför har man också redan spårat ett svagt tvifvel om samhällets pånyttfödelse genom stadens utveckling ut öfver hela samhället, till och med hos en så utpräglad industrialist som August Bebel. Äfven han har ett ögonblicks

oskyldigt natursvärmeri, då han i en af sina skrifter ser den blifvande idealstaten flyttad ut på landet. Sålunda skrifver han i »Die Frau»:

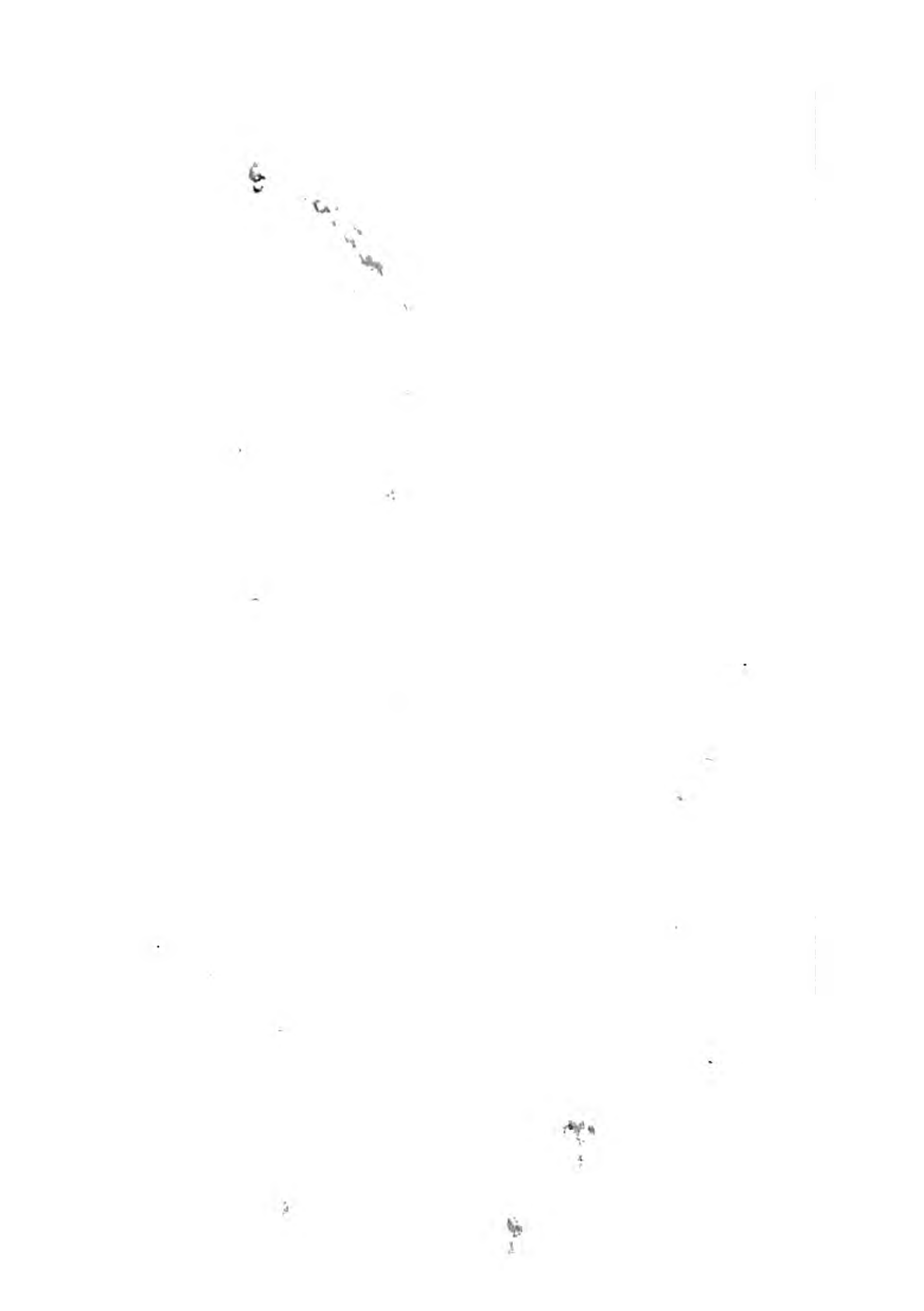
»Så snart stadsbefolkningen får någon möjlighet att föra ut på landet alla de kulturförnödenheter den vant sig vid, såsom museer, teatrar, konsertsalar, läserum, bibliotek o. s. v., så skall den företaga utflyttningen... Befolkningen skall komma att bo sundare och angenämare. Landtbon skall egna sig åt industri och industriarbetaren åt jordbruk... Bonden, denna moderna helot... blir nu en fri människa, och furst Bismarcks äldre önskning, att se de stora städerna utrotade, skall snart varda uppfylld.»

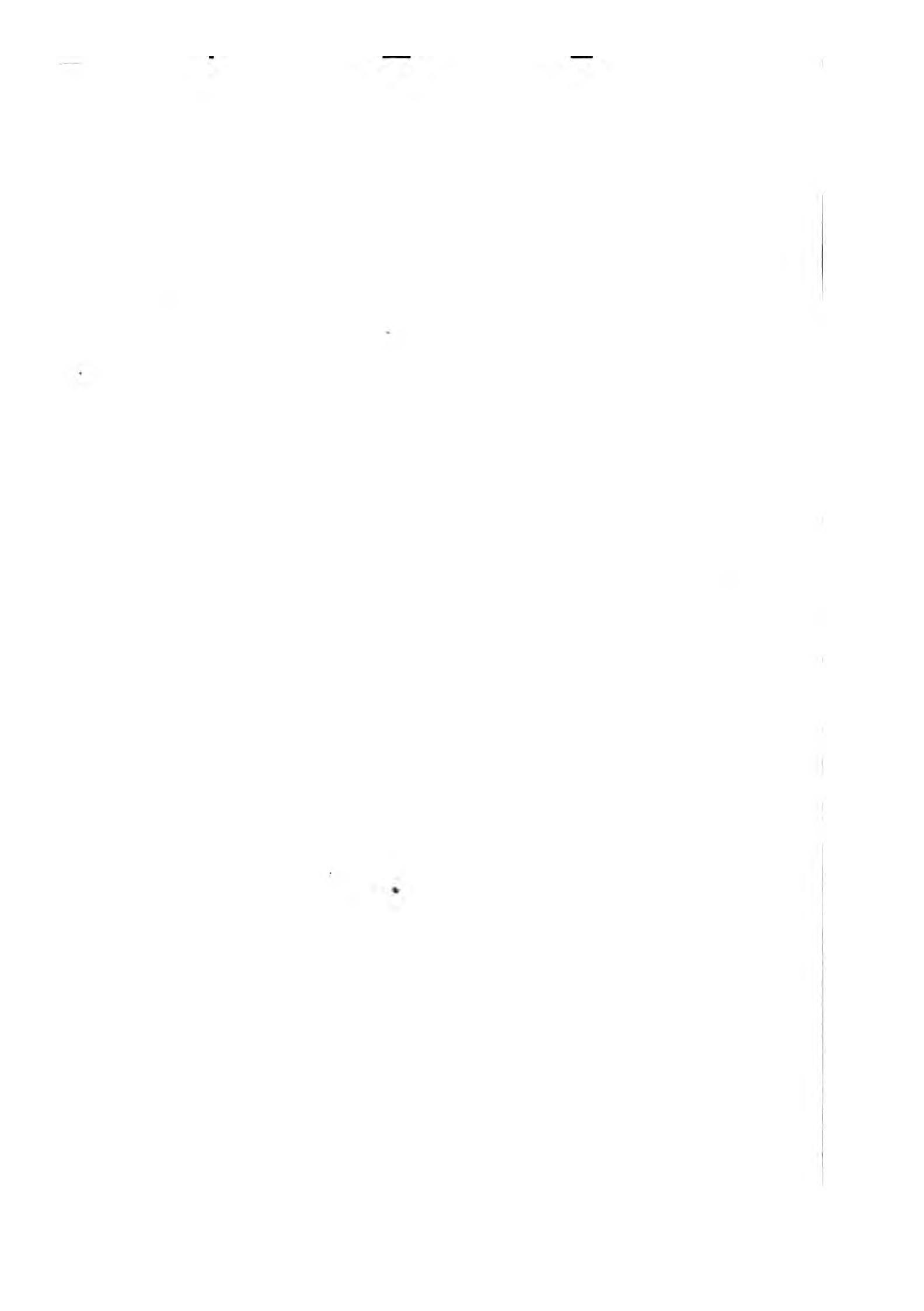
Alltså framtiden åt bonden! är den önskan och den förhoppning, som uttalats af alla samhällsförbättrare.

Hvad slutligen franska bondens och jordbrukets betryckta ställning angår, måste vi anmärka att dessa faktorer blott utöfva ett ringa inflytande på landets bestånd, ty Frankrike är ett manufakturland, som kan lefva utan bönder och utan råvaru-produktion, då det med dess högt drifna konstfärdighet förädlar egna och andra länders råvaror. Och Frankrikes export af industri- och manufakturalster är därför dess förnämsta inkomstkälla. Sålunda visade exporttablåerna strax efter kriget 1873 sådana höga siffror som 420 millioner francs sidenväfnader, 335 millioner ylleväfnader, 120 millioner linne-

varor, 200 millioner snickeriarbeten, 100 millioner arbetadt socker, 100 millioner råsilke. Det är romararvet, den förfinade smaken, som håller detta land på öfversta steget i den europeiska manufakturkonkurrensen, och så länge intet annat land kan upptaga täflan, måste alla farhågor för en hotande kris på grund af svåra jordbruksförhållanden anses vederlagda, helst man har de andra industriländernas, Englands och Belgiens, exempel att tillgå, två länder, som blomstra utan blomstrande bondestånd och med otillräckligt jordbruk.

På ALBERT BONNIERS förlag hafva förut utkommit följande:

Skildringar från främmande land:

Från det moderna Frankrike. Skizzer af RICH. KAUFMANN.
Med talrika illustr. 6 kr. Inb. 7: 75.

Pariserlif på 80-talet. Nya skizzer från det moderna Frankrike af RICH. KAUFMANN. Med talrika illustr. 6: 50.
Inb. 8: 50.

Från "Verldens Hufvudstad". Nya pariserskizzer af RICH. KAUFMANN. Med talrika teckningar. 6: 50. Inb. 8: 50.

Paris under Eiffeltornet af RICH. KAUFMANN. Med talrika teckningar. 6: 50. Inb. 8: 50. (Under pressen.)

Från Col di Tenda till Blocksberg. Reseskizzer af VERNER V. HEIDENSTAM: Från Jordbäfnigen på Rivieran. — Bland alper och fruktträdsskogar. — En natt på Blocksberg. 3: 25.
Inb. 4: 50.

Schweiz. Reseanteckningar i bref af S. A. HEDLUND. 2: 25.

Skildringar från Korsika jemte några reseminnen från Nordafrika af THEODOR KNÖS. Med illustr. 2: 50.

Från Civilisationens utkanter. Skizzer från Balkanhalfön, skrifna under ett besök hos folk och furstar i Rumänien, Bulgarien och Serbien af C. G. WRANGEL. Med 1 karta och 3 porträtt. 2: 50.

Korsika och Tunis skildrade i bref af OTTO J. HJELT. 2: 25.

Från Hellas och Levanten. Ströftåg till lands och vatten i Grekland och Mindre Asien af JULIUS CENTERWALL. Med 63 illustr. samt 8 kartor. 7 kr. Inb. 9 kr.

Norge. Skildringar af dess folk och land af J. BÄCKMAN och F. LÖNNKVIST. Med 2 porträtt och 31 afbildningar. Inb. 2: 50.

Tre i Norge af *Två bland dem.* Med 58 illustr. Inb. i originelt illustr. omslag. 3 kr.

